

บทที่ 3

กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมในฝั่งธนบุรี

สำหรับในบทนี้ จะเป็นการศึกษาโดยใช้กระบวนการสืบค้นเพื่อสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานหรือสภาพทางกายภาพ และการดำเนินชีวิตหรือระบบสังคมและวิถีชีวิต ซึ่งอาศัยลักษณะทางกายภาพเพื่อรองรับกิจกรรมต่างๆ และแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ระดับเมืองมหานครอย่างกรุงเทพมหานครกับพื้นที่ส่วนหนึ่งๆ ของเมือง คือ พื้นที่บางกอกหรือฝั่งธนบุรี และพื้นที่ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน ในเขตจอมทอง

ทั้งนี้ ในการศึกษาได้แบ่งช่วงการศึกษาออกเป็น 4 ช่วง โดยอาศัยช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพื้นที่ฝั่งธนบุรีและพื้นที่เขตจอมทองดังนี้ คือ

การศึกษาช่วงที่ 1 พื้นที่สวนเดิมระหว่างการเปลี่ยนผ่านการตั้งราชธานีสยาม (กรุงศรีอยุธยา – กรุงธนบุรี – กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร. 1 – ร. 2))

การศึกษาช่วงที่ 2 พื้นที่สวนเดิมกับจุดเริ่มต้นการเปิดเสรีทางการค้าและการพัฒนาเมืองศูนย์กลางอย่างอารยประเทศ (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2475)

การศึกษาช่วงที่ 3 พื้นที่สวนเดิมภายใต้การเปลี่ยนแปลงเพื่อความทันสมัยแบบเมืองบก (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2514)

การศึกษาช่วงที่ 4 พื้นที่สวนเดิมกับการขยายตัวของพื้นที่เมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ชานเมืองอย่างไร้ทิศทาง (พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2543)

อย่างไรก็ดีเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงได้มีการแบ่งเนื้อหาการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนตามระดับ (Scale) ของพื้นที่สวนเดิมก่อน แล้วจึงวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทั้ง 4 ช่วงเวลา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่สวนเป็นพื้นที่เมืองรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิตของชุมชนชาวสวน จากนั้นจึงสรุปเป็นภาพความเชื่อมโยงของปัจจัยต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพื้นที่สวนเดิมในฝั่งธนบุรี

3.1 พื้นที่สวนเดิมบางกอกหรือฝั่งธนบุรี

3.1.1 พื้นที่สวนเดิมระหว่างการเปลี่ยนผ่านการตั้งราชธานีสยาม (กรุงศรีอยุธยา - กรุงเทพมหานคร - กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร. 1 – ร. 2))

พื้นที่สวน “ย่านบางกอก” หรือ “ย่านธนบุรี” ในสมัยยุคต้นประวัติศาสตร์ มีการสันนิษฐานว่าพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณใกล้เคียง อย่างอยุธยา นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม และฉะเชิงเทรา ยังคงอยู่ใต้พื้นน้ำอ่าวไทย และเป็นที่ลุ่มน้ำขัง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534) จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ไม่เหมาะแก่การสร้างบ้านแปลงเมืองหรือชุมชนใดๆ เลย แต่เนื่องจากกระแสน้ำเหนือในแม่น้ำได้นำพาดินตะกอนมาทับถมเป็นเวลาหลายร้อยปี บริเวณนี้จึงค่อยๆ ตื้นเขินและสูงพื้นน้ำเป็นพื้นที่ที่เรียกว่า “ทะเลตม” หรือ “ที่ราบอันเกิดจากโคลนตะกอนที่สายน้ำพัดมา” (alluvial plain) (ไชแสง สุชะวัฒน์, 2545) จนพอเป็นที่พักอาศัยกระจายอยู่เป็นแห่งๆ สำหรับผู้คนที่มาซื้อประมงตามชายฝั่งน้ำตื้น และตัดไม้จากป่าชายเลน เช่น โกงกาง และแสม

ในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) หรือ พ.ศ. 1976 ชุมชนย่านบางกอกเริ่มเป็นที่รู้จักในฐานะของเมืองหน้าด่าน “ทณบุรี” ตามตำแหน่ง “นายพระชนอนทณบุรี” ในพระไอยการอาญาหลวง มีหน้าที่ตรวจตราเก็บภาษี (กฎหมายตราสามดวง, 2505: 89, เล่ม 4) ต่อมาใน พ.ศ. 2100 ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ชุมชนย่านบางกอกได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญภายหลังจากการยกฐานะจาก “ด่านขนอน” ขึ้นเป็น “เมืองทณบุรีศรีมหาสมุทร” ทำหน้าที่เป็นเมืองท่าหน้าด่านทางทะเล ตรวจตราจัดเก็บอากรสินค้าที่ผ่านเข้าออกและเป็นที่จอดพักของเรือสินค้า ตลอดจนเป็นเมืองที่ควบคุมคลองด่านหรือคลองสนามชัยซึ่งเป็นจุดตัดสำคัญก่อนเดินทางเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถือเป็นเส้นทางน้ำสำคัญทางยุทธศาสตร์ในการป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยา

จากลักษณะที่ตั้งของชุมชนย่านบางกอกซึ่งอยู่บนดินดอนสองฟากของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุด ในการติดต่อทั้งภายในและภายนอก รวมถึงเป็นแหล่งพักสินค้าก่อนเดินทางไปยังพระนครศรีอยุธยา จึงทำให้ชุมชนย่านบางกอกทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

การขยายตัวอย่างรวดเร็วซึ่งทำให้ย่านบางกอกกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วยเรือกสวนและบ้านเรือนมากมาย ก็เป็นผลจากการขุดคลองลัดบางกอก เพื่อย่นระยะทางคมนาคมในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีน และโปรตุเกส ในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2065 ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า “... ศักราช 884 ปีมะโรง จัตุวารศก ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าไชยราชาธิราชเจ้านั้นก็ได้ขุดคลองบางกอกใหญ่ตำบลหนึ่ง ...” (พระราชพงศาวดารกรุง

ศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, 2515: 580) อันหมายถึงการขุดคลองลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่าที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งกระแสน้ำที่ไหลแรง จึงทำให้คลองลัดขยายกว้างออกจนกลายเป็นแม่น้ำใหญ่ตอนหน้าพระบรมมหาราชวัง ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมจึงตื่นเขินและแคบเข้ากลายเป็นคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ดังที่เห็นในปัจจุบัน

ดังนั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองบางกอกที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำเจ้าพระยาซึ่งเกิดจากการขุดคลองลัด จึงเกิดเป็นบริเวณที่ตอนที่มีการตั้งหลักแหล่งของผู้คน มีวัดวาอารามและเรือสวนไร่นา มีการขุดคลองซอยเพื่อการคมนาคมระหว่างย่านที่เป็นชุมชนด้วยกัน และคลองลัดเพื่อเชื่อมกับแม่น้ำลำคลองที่อยู่ห่างไปทางตะวันตกและทางเหนือ ในขณะที่พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกยังคงมีสภาพเป็นที่ลุ่มต่ำสลับด้วยหนองบึง ทำให้ไม่มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเหมือนฝั่งตะวันตก

ความสำคัญของพื้นที่ย่านบางกอกซึ่งเคยเป็นทะเลตม เป็นดินดอนปากแม่น้ำที่มีดินตะกอนทับถมจนเกิดเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสาเหตุให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกทำสวน ดังจะเห็นได้จากการเดินเรือ “ขึงทอง” ล่องไปตามเส้นทางคลองบางกอกน้อยเพื่อไปออกคลองบางกอกใหญ่ (ลำน้ำเจ้าพระยาสายเดิม) ผ่านตำบลที่อยู่บนสองฟากแม่น้ำ ทั้งบางระมาด บางเข็กหนึ่ง บางจาก แล้วจึงวกเข้าสู่คลองด่านเพื่อเดินทางออกสู่ทะเลในโคลงกำสรวลสมุทรที่แต่งขึ้นในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก่อน พ.ศ. 2065 ซึ่งมีการพรรณนาให้เห็นถึงบรรยากาศของเรือสวนที่เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ในพื้นที่บริเวณบางกอกหรือฝั่งธนบุรี โดยเฉพาะ “ผกาสุลา” ซึ่งน่าจะหมายถึงต้นหมากที่มีดอกหมาก (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2544: 27) ดังโคลงที่ว่า

ลั่นลุงสองฟากฟุ้ง	ผกาสุลา
ไตรล่องอบตาง	กลิ่นเกล้า
รอยมือแม่ธรรทา	หอมหื่น ย้งเลย
จันทนกระแจะรสเฝ้า	รวดขจร

(กำสรวลสมุทร)

บรรยากาศของเรือสวน โดยเฉพาะต้นหมากยังปรากฏในบันทึกของนายยอช ไวท์ (George White) พ่อค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2221 ก็ได้เล่าถึงต้นหมากว่า

“... หมากนั้นมีส่วนสำหรับเป็นที่เพาะปลูก ในระหว่างเมืองธนบุรีและปากน้ำใกล้เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ 25,000 หาบ ...”

ในขณะที่ เดอ ลา ลูแบร์ (de la loubère) ผู้ติดตามราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2230 ก็ได้บรรยายสภาพสวนผลไม้ที่บางกอกไว้ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ว่า

“... สวนผลไม้ที่บางกอกนั้น มีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งริมแม่น้ำ โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม (หมายถึงกรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ (หมายถึงเมืองนนทบุรี) ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา ข้าพเจ้าหมายถึงผลไม้ที่น่าสนใจเป็นอันมาก ...”

นอกจากนี้ลา ลูแบร์ยังได้กล่าวถึงลักษณะผลไม้ที่สำคัญของประเทศสยาม ไม่ว่าจะเป็นกล้วย ฝรั่ง ชนุน มังคุด ทูเรียน มะขาม มะม่วง สับปะรด มะพร้าว พร้อมกับได้วาดภาพประกอบไว้ด้วย (ดังภาพที่ 3.1.1-1)

เช่นเดียวกับบันทึกของบาทหลวงตาซาร์ดี ซึ่งกล่าวถึงเมืองผลไม้ไว้ตรงกันในจดหมายเหตุของการเดินทางครั้งที่ 2 ว่า

“... โดยที่บางกอกเป็นเมืองสวนของประเทศสยาม ซึ่งมีผลไม้รสเยี่ยมทั่วทั้งราชอาณาจักร มารวมกันอย่างสมบูรณ์ เขาจึงนำมาให้เป็นของกำนัลแก่เราแห่งหนึ่ง ...”

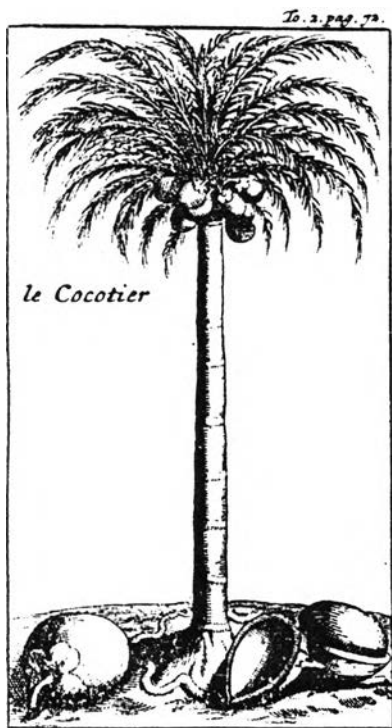
จากบันทึกของชาวต่างชาติดังกล่าวมา จึงสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ย่านบางกอกหรือธนบุรี และบริเวณใกล้เคียงฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาจะต้องเป็นพื้นที่ซึ่งมีการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในด้านรสชาติของผลไม้หลากหลายชนิด จนเป็นที่ถูกใจของทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ความมีชื่อเสียงของสวนผลไม้ดังกล่าว ยังสามารถเห็นได้จากดังคำกล่าวเรียกที่คล้องจองกันในอดีตว่า “สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง” หรือ “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” แต่ทั้งนี้พื้นที่สวนที่ปลูกไม้ผลดีจะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกันในย่านนั้นๆ ดังที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งรับราชการว่าพระคลังสวนได้เรียนบันทึกไว้ในสาระสำคัญเรื่องสวนในสยาม (ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ, 2515: 165-190) กล่าวถึงความเป็นมาของพืชพันธุ์และย่านที่ปลูกพืชผลอันหลากหลายเหล่านี้ว่า

“... ที่ดินปลูกทุเรียน มังคุด มะม่วง มะปราง ลางสาต หมาก พลุค่างทองหลวง ต้น 7 พันธุ์นี้ เข้าอากรใหญ่ ต้นใดมีจำนวนในที่อันนั้นมากก็เรียกว่าสวนสิ่งนั้น ...

... ในตำบลวัดทองล่างปลูกทุเรียนมาก ก็เรียกว่าสวนทุเรียน ในตำบลนี้ต้นทุเรียนงอกงามได้ผลมาก มีรสดีกว่าที่ตำบลอื่นจึงมีชื่อทุเรียนเป็นคุณพิเศษของตำบลนี้

แต่ก่อนนั้นทุเรียนบางบอนในคลองบางกอกน้อย มีบางผักหนามเป็นต้น เป็นทุเรียนดีมีชื่อจำเพาะต้นนั้นพันธุ์นั้น ผลโตงามทุใหญ่ สีเนื้อเหลืองแต่หยาบ รสมันมากกว่าหวาน ชื่อขายกันได้ราคา เรียกว่า ทุเรียนบางบอน

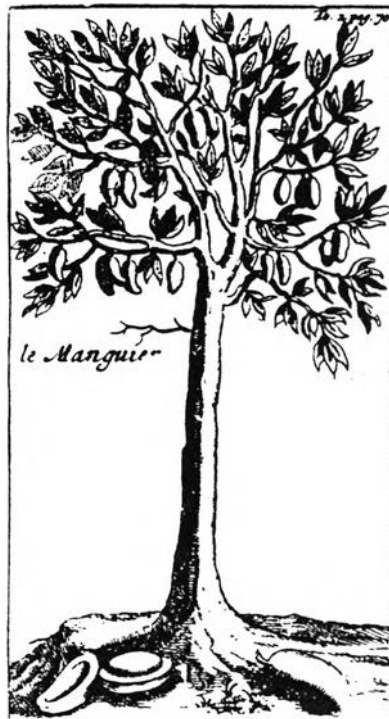
ต้นมะพร้าว

ต้นทุเรียน

ต้นกล้วย - เครือกล้วย

ต้นมะม่วง

ที่มา : ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ เล่ม 2 (พจนานคร, 2510)

ภาพที่ 3.1.1-1 แสดงรูปภาพผลไม้ที่สำคัญของประเทศไทย

ครั้งภายหลังมาในถิ่นบางบนนี้มีน้ำท่วมบ่อยๆ ต้นทุเรียนทนน้ำไม่ไหวล้มตายเสียแทบหมด ผู้ที่เพาะปลูกขึ้นใหม่ก็ระอาไปหาค่อยจะปลูกให้เต็มภูมิไม้ ทุเรียนบางบนจึงได้เสื่อมทราลงไม่เจริญงอกงาม ดีในที่ตำบลบางล่าง เพราะฤดูน้ำท่วมไหลลงเร็ว ชาวสวนคิดยกคันอยู่ได้ และทุเรียนบางล่างนั้นเนื้อละเอียดแต่บางสีก็เหลืองอ่อนมักจะเป็นสีลาน แต่รสนั้นหวานสนิทดีกว่าบางบน คนชอบใจกินมาก

มะม่วง มีชื่อจำเพาะว่า อกร่อง และมะม่วงทุเรียนนั้น ที่พาหิรอุทยานซึ่งเรียกตามสามัญว่า สวนนอก ในแขวงเมืองสมุทรสงคราม มีสวนมะม่วงบางช้าง เป็นที่ชาวขีมอยู่ด้วยกันมาก มะม่วงดีกว่าสวนใน

ยังมีมะม่วงอีกพันธุ์หนึ่งเป็นมะม่วงไร่หรือมะม่วงปากก็ได้เรียกว่า กะล่อนเขียว ในแขวงชลบุรีมีรสหวานแลประหลาดโอชายิ่งนัก

อีกพันธุ์หนึ่งเรียกว่า กะล่อนทอง มาแต่เพชรบุรี เป็นอย่างดี และมักจะได้ออกก่อนฤดู มักจะทันใส่บาตรในเวลาเทศกาลตรุษ แต่รสหาสู้ดีไม่ มักจืดๆ ชืดๆ ไปสู้รสมะม่วงอื่นไม่ได้

ยังมีมะม่วงกะล่อนอีกพันธุ์หนึ่ง เรียกว่า ชีได้ มีประปรายรายทั่วไปตามสวนและไร่ แต่รสไม่อร่อย ได้รู้สึกกลิ่นคล้ายดงชัน จึงเรียกว่าชีได้ แต่ยังมีมะม่วงพันธุ์อื่นๆ อีกตั้งร้อยชนิดจะพรรณนาก็ยืดยาวนัก

มะปรางปลูกที่ตำบลบางท่าอิฐ แขวงเมืองนนทบุรี มีงเดวันตงเคี้ยงปากเกร็ดล่างหน้อยหนึ่ง เป็นมะปรางที่มีรสดีเนื้อแน่น ไม่ขำ ผลถึงงามดี มะปรางปลูกที่ตำบลอื่นถึงผลจะงามเนื้อในมักเป็นน้ำและขำ เรียกว่าทองขึ้น ปอกริ้วไม่ค่อยจะได้ รสก็มักจะจืด ไม่สู้แหลมเหมือนมะปรางที่ทำอิฐ

มะปรางนั้นเราแบ่งประเภทไปตามรสมีสองอย่าง คือ เป็รียวกับหวาน แต่คำที่ชำนาญพูดกันนั้นประณีตออกไปอีกถึง 5 อย่างตามรสนั้น คือ

มะปรางที่มีรสหวานชืดๆ ไม่มีเป็รียวแถม เรียกว่า มะปรางหวาน ที่มีรสเป็รียวแถมแต่น้อย มีหวานเข้าประสมเป็นรสประหลาดมาก เรียกว่า มะยงชิด ที่มีรสเป็รียวมากกว่าหวาน เรียกว่า มะยงห่าง และที่มีรสหวานรู้สึกแต่เล็กน้อย เป็นมะปรางเป็รียวตามธรรมดา ยังเป็รียวแจ็ดอีกพันธุ์หนึ่งผลใหญ่งาม บางแห่งก็เท่าฟองไก่ตะกาศ เรียกว่า กาวาง เพราะเป็รียวเหลือที่จะประมาณ จนนกกาไม่อาจจิกกินได้แล้ว มะปรางอย่างนี้สำหรับเป็นของกำนัลเป็นดูขมเล่นเท่านั้น ส่วนมะปรางที่ทำอิฐเป็นดีกว่าที่อื่น

ลางสาตปลูกที่ตำบลคลองสาน มักมีรสหวานเจือหอมพิเศษดีกว่าที่ตำบลอื่นและพันธุ์เมืองชาวหรือบะเตเวียที่มาปลูกเป็นขึ้นในบ้านเมืองเรา มีผลเชื่องเติบบ้าง พวงใหญ่งามดี สีเนื้อขาวชืด มีรสหวานชืดจือ โอชะไม่ถึงลางสาตของเรา เป็นแต่นับถือว่าเป็นของชุกนำมาแต่ต่างประเทศเท่านั้น ด้วยเป็นของยังมีน้อยต้นอยู่ เรียกกันว่า ลางสาตกะหลาป่า หรือบะเตเวีย แต่ที่ชาวชาวหรือยะวา ซึ่งควรเรียกนั้นหากกล่าวไม่

มังคุดนั้นไม่เป็นตำบลงได้ มีเรียกรายไป สุดแต่ที่โคปลูกมากก็เรียกว่าสวนมังคุด มีชื่อตำบลอันปรากฏมาในพงศาวดารว่า สวนมังคุดแห่งหนึ่ง คือแถบวังหลัง แต่ที่จริงนั้นเดี๋ยวนี้ต้นมังคุดมีน้อยหรือจะว่าไม่มีเลยก็ได้ นามสวนมังคุดนั้นเดี๋ยวนี้ก็ไม่ค่อยจะมีใครเรียกเสียแล้ว

สวนมังคุดในบ้านเมืองเรามีผลหาค่อยจะพอจำหน่ายไม่ ในเวลาต่อวายจึงต้องบรรทุกเข้ามาแต่เมืองสิงหะปุระ ซึ่งงกลายไปเป็นเมืองสิงคโปร์ก็มี เพราะที่สิงคโปร์มีสวนมังคุดมาก

หมากบางลางมีตำบลงาษบุรณะ บางฝั่ง แฉงร้อน เป็นต้น เป็นสวนหมากอันมีชื่อเสียงปรากฏมาแต่ก่อน เพราะหมากนั้นหน้าฝาดยิ่งเคี้ยวยิ่งกระชับจับปากดีกว่าตำบลงอื่น แต่ฝั่งตะวันตกยิ่งดีกว่าฝั่งตะวันออก และไม่สู้หานักมากเกิดเคี้ยวหมากดิบที่ยังไม่เป็นสอเนื้อชาวเรียกว่าหน้าหวานกันขึ้นมา

ในหมู่ผู้ที่เป็นชั้นสูงถือว่าหมากหน้าฝาดกระชับจับเจ็บปากไป หมากดิบหน้าหวานจึงเป็นที่ชอบใจ มีราคาขึ้นกว่าหมากหน้าฝาดมาก ที่ปลูกในแขวงเมืองจะเซียงเทราและเมืองจันทบุรีที่หน้าชาวซิดก็กลายเป็นหมากดีไปทั้งนั้น แต่หมากเหล่านี้แต่ก่อนเป็นหมากเลวทราม เดี่ยวนี้ก็กลายเป็นดีไป

หมากซึ่งเรียกว่าหน้าหวานนั้นแบ่งเป็นฝาดหวาน หวานแดง หวานแม่คือหน้าชาวซิดมีเยื่อเช่นวุ้นหรือเยลลี่มาก...

... พลุค้างทองหลาง เป็นของเกิดมีมานานตามสวน ปลูกแล้วก็ทิ้งให้เลื้อยขึ้นบนต้นทองหลาง เก็บใบเคี้ยวปนกับหมากเป็นใบเขียวมีรสเผ็ด มีตามสวนบางบนและสวนนอกมาก เพราะเป็นของเลื่อยยืนต้นนาน จึงได้นำเข้าในอากรใหญ่

ภายหลังมาไม่สู้ชำนาญนัก พวกจีนชำนาญในการเพาะปลูกดีกว่าเราชาวเราที่ใช้ปุ๋ยรดที่ดินให้มีรสแรงขึ้น จึงได้คิดปลูกพลุให้เลื้อยขึ้นค้างต้นโปลง หาไซให้เลื้อยขึ้นบนต้นทองหลางไม่ได้เพาะปลูกในตำบลงบางไส้ไก่และบางฮีเรือมาก ที่เหล่านั้นจึงเรียกว่า สวนพลุ

พลุค้างที่พวกจีนปลูกอาศัยอุดหนุนที่ดินด้วยปุ๋ยปลาเน่าเป็นต้น ต้นพลุเกิดงอกงามออกยอดแตกใบมีกำหนดวันทันเก็บขาย และสีพลุนั้นก็เหลืองมีรสไม่สู้เผ็ดผิดกับพลุค้างทองหลางมากขายได้ราคา...

... ทำที่บรรทุกพลุลงมาจำหน่ายนั้นก็กลายเป็นตลาดพลุไป และที่บรรทุกมาจำหน่ายทางตอนล่างออกคลองดาวคะนองก็มีแต่น้อย...

... ที่พรรณนามานี้ เป็นส่วนต้นผลไม้ที่เข้าอากรใหญ่ที่มีประเภทสวนต่างๆ ยังสวนที่เป็นผลการ มีสวนเงาะ และกะท้อน เป็นต้น

เงาะนั้นตำบลงบางฮีชั้นเป็นสวนดี มีราคากว่าที่อื่น

สวนกะท้อนนั้นบางบัวทองในคลองอ้อมน้อยเป็นอย่างเดียวกับที่อื่น และเป็นที่กะท้อนพิเศษเรียกชื่อว่า นิ่มนวล นั้น พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทรงโปรดจนถึงยกอากรพระราชทานให้แก่สวน ที่เรียกว่านิ่มนวลนั้นด้วย

ยังต้นไม้ล้มลุก และไม่เส็งเคร็งที่จัดเป็นสวนชั้น คือ อ้อยจีนนั้น แต่ก่อนอ้อยจีน ตำบลบางใหญ่ในคลองบางกอกน้อยเป็นมรสหวานดีกว่าที่อื่น จนลูกค้าที่ขายเร่ร้องเป็นคำกลอน กระทบกันว่า "ซื้ออ้อยจีนบางใหญ่ อ้อยไทยบางโค้วัด ข้าวหลามตัดวัดระฆัง แม่เฮ้ย"

แต่เดี๋ยวนี้อ้อยจีนบางใหญ่นั้นเสื่อมทรามไปหาก่อจะมีใครเพาะปลูกไม่ เป็นที่น่าเสียดายหมดแล้ว อ้อยจีนเลื่อนไปเพาะปลูกงอกงามอยู่ตามบางแวกบางเข็อกหนึ่งเป็นอย่างดี แต่อ้อยไทยบางโค้วัดนั้นยังคงเป็นอ้อยมีชื่อคืออยู่ เพราะรสหวานจ๋าและอ่อน ที่อื่นสู้ไม่ได้ ยิ่งไร่อ้อยทำน้ำตาลที่อื่นอีกมาก และข้าวหลามตัดวัดระฆังแล้วนั้นเดี๋ยวนี้ก็สูญสิ้นชื่อไปแล้ว

ผลฝรั่ง นัยหนึ่งว่าไม่จีน เป็นสวนมีผลและรสคืออยู่ที่บางเสาธง และยังมีต้นผลไม้อื่นที่มีชื่อตำบลเหมือนกันว่าเป็นของดียิ่งนั้นอีกมาก

ยังสวนไม่เส็งเคร็ง ในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศเมืองอินเดีย ได้มีคตพุดจากเมืองกาละกะตมาเพาะเป็นผล ในปีแรกผลใหญ่รสดีไม่เปรี้ยวฝาด บางท่านที่ชอบพุดรานั้น ก็ปลูกพุดรานั้นโดยมากเรียกว่า สวนพุดรากลักกะตาก็มี

ครั้นล่วงมาหลายปี ต้นพุดรานั้นรู้จักที่ดินได้ซลาอากาศของเราเข้า ผลก็เล็กลง มีผลออกเปรี้ยวและฝาด ชื่อพุดรากลักกะตาก็เลยเงียบไป เกือบจะเป็นพุดรไทยหมดแล้ว ..."

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงพบว่า "บาง" หรือถิ่นริมน้ำในพื้นที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งมีคลองสายเล็กๆ อยู่เป็นจำนวนมาก จะปรากฏสวนผลไม้ที่มีชื่อชนิดต่างๆ อยู่คู่กันกับบาง อาทิเช่น ทุเรียนดองที่ตำบลวัดทองบางล่าง ลางสาตคลองสวน หมากก็ดองบางล่าง บางน้ำผึ้ง บางแจรงอ่อน พลูบางไส้ไก่ เงาะก็ดองบางยี่ขัน กระท้อนแถวคลองอ้อมน้อยบางบัวทอง อ้อยจีนบางใหญ่ อ้อยไทยบางโค้วัด ฝรั่งแถวบางเสาธง สับปะรดดองบางบำหรุ มะม่วงพรหมฉายเมียบางระมาด ส้มดองแถวบางมด ลิ้นจี่บางขุนเทียน (ดังแผนที่ 3.1.1-1)

เมื่อพิจารณาในรายละเอียดสวนผลไม้ของบางกอกฝั่งตะวันตกก็จะพบความสัมพันธ์ของกลุ่มเรียกสวน 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสวนบางบนกับสวนบางล่าง และสวนในกับสวนนอก กล่าวคือ

"บางบน" จะเป็นชื่อเรียกเรียกสวนกลุ่มที่อยู่ในคลองบางกอกน้อย แต่ "บางล่าง" เป็นชื่อเรียกเรียกสวนกลุ่มที่อยู่แถบดาวคะนองต่อบางขุนเทียน หรือถ้าถือเอาพระนครเป็นศูนย์กลาง ส่วนที่อยู่ทางเหนือพระนครขึ้นไปเรียกว่า "สวนบางบน" เช่น สวนทุเรียนบางขุนนนท์ บางผักหนาม และสวนที่อยู่ทางใต้พระนครลงมาเรียกว่า "สวนบางล่าง" เช่น สวนทุเรียนตำบลวัดทอง เป็นต้น ทั้งนี้บางบนและบางล่างนั้น ซึ่งมีย่านบางขุนเทียนตั้งแต่คลองด่านลงไปเป็นพื้นที่เชื่อมโยง ชาวสวนแต่ก่อนจะปลูกพืชคล้ายชนิดกัน เช่น ทุเรียน หมาก แต่มีรสชาติต่างกันไปตามลักษณะน้ำและดิน

สำหรับชื่อเรียกว่าสวนในและสวนนอกนั้น พบว่า "สวนใน" หมายถึง สวนตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) เมืองธนบุรี (บางกอก) เมืองนนทบุรี สวน "สวนนอก" ก็คือสวนที่ถัดจากสวนในออกไปทางทิศตะวันตก ผ่านแม่น้ำท่าจีนไปจนถึงแม่น้ำแม่กลอง เมืองราชบุรี ซึ่งเป็นสวนที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางใหญ่โตมาก และมีสวนผลไม้ขึ้นชื่อที่ตำบลบางช้าง เมืองสมุทรสงคราม เช่น มะม่วงบางช้าง ส้มโอบางช้าง แต่ในเวลาต่อมา เมื่อเรียกสวนในว่า "บางกอก" จึงได้เรียกสวนนอกว่า "บางช้าง"

ดังนั้น ความแตกต่างของรสชาติของสวนผลไม้บางกอกฝั่งตะวันตกที่เกิดขึ้น จึงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของทรัพยากรธรรมชาติภายในพื้นที่ โดยเฉพาะลักษณะของดินที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งดิน "บาง" หนึ่งก็เหมาะสำหรับปลูกไม้ผลอย่างหนึ่งที่จะทำให้ผลไม้นั้นมีรสดี ดังจะเห็นได้จากหนังสือ "คอคิดขอเขียนชุดที่ 3" ของกาญจนาศุภพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา-สง่า กาญจนาศุภพันธุ์, 2516) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า

"... ทำไมกรุงธนบุรีจึงเป็นสวนผลไม้มีรสเลิศนัก เห็นจะเป็นด้วยเหตุสองประการ หนึ่งอยู่ใกล้ทะเล สองดินดี ใกล้ทะเลกับดินดีสองประการนี้ต้องประกอบกัน ขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ เมืองที่มีผลไม้มากเช่นหลังสวนและจันทบุรีก็อยู่ใกล้ทะเลเหมือนกัน แต่ผลไม้อู้ออกของกรุงธนบุรีไม่ได้ก็ต้องเป็นเพราะดิน ดินสุ้นบุรีไม่ได้ แม้จะอยู่ใกล้ทะเลเหมือนกันรสถกั้พ้กัน เมืองธนบุรีเห็นจะมีชื่อเรื่องสวนมาตั้งแต่สมัยยังเรียกว่า บางกอก ก่อนแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นไป ..."

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงราชธานี จากกรุงศรีอยุธยามาเป็นกรุงธนบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสิน ก็ยิ่งทำให้เกิดการขยายตัวและเกิดความหนาแน่นมากขึ้นของชุมชนย่านบางกอกที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เนื่องจากเป็นช่วงที่อยู่ในภาวะสงครามและการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นใหม่ จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเป็นพื้นที่นาเพื่อเพาะปลูกข้าวเลี้ยงดูประชากรภายในเมือง ซึ่งเห็นได้จากบันทึกการเดินทางของเจ.จี. เคอนิก ที่เข้ามายังสยามในต้นกรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2311 บันทึกไว้ว่า *"... ที่บางกอกมีสวนปรากฏอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำ มีขนาดกว้าง 100 - 1,000 ฟุต ต่อจากนั้นออกไปเป็นเขตนาค้าวกว้างไกลสุดสายตา ..."*

อย่างไรก็ดี เมื่อข้าวปลาอาหารสมบูรณ์เช่นเดิมแล้ว ทุ่งนานอกกำแพงพระนครในสมัยธนบุรีก็ถูกเปลี่ยนกลับเป็นร่องสวนและที่อยู่อาศัยไปหมด เหมือนดังที่จอห์น ครอบเฟ็ด ทูตอังกฤษซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2365 ซึ่งตรงกับช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ก็ได้บันทึกว่าการลงเรือไปชมทิวทัศน์ในฝั่งธนบุรีหลายแห่ง สวนใหญ่เห็นแต่สวนผลไม้อยู่ทั่วไป ไม่เห็นท้องนาเลย

3.1.2 พื้นที่สวนเดิมกับจุดเริ่มต้นการเปิดเสรีทางการค้าและการพัฒนาเมืองศูนย์กลางอย่างอารยประเทศ (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2475)

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองและฐานะของเมืองดังที่กล่าวถึงในช่วงแรกมา โดยตลอด ตั้งแต่การเป็นเมืองท่าหน้าด่านทอนบุรีศรีมหาสมุทรในสมัยกรุงศรีอยุธยา แล้วเกิดการพัฒนาเป็นศูนย์กลางเมืองหลวงในสมัยกรุงธนบุรี หรือจนกระทั่งเป็นเพียงพื้นที่ฝั่งธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก็พบว่าพื้นที่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยายังคงมีความสำคัญในด้านการเพาะปลูก และมีการขยายพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างหนาแน่นและต่อเนื่อง โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณด้านใต้ของคลองบางกอกน้อยและคลองชักพระ บริเวณด้านใต้ของพระราชวังเดิมกรุงธนบุรี บริเวณสองฝั่งคลองของคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) และตามคลองซอยแยกจากคลองบางหลวง จนกระทั่งถึงบริเวณปากคลองดาวคะนอง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารใกล้เมืองที่สามารถเลี้ยงเมืองกรุงเทพมหานครได้ และยังคงรูปแบบการผลิตเพื่อการบริโภคในเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ

แต่การเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าผูกขาดซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาเป็นการค้าลักษณะเสรีในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ทำให้บทบาทของการค้ากับต่างประเทศทวีสูงขึ้นจนเกิดสภาพเศรษฐกิจเพื่อการตลาดภายนอกหรือเศรษฐกิจแบบส่งออก ภายใต้สนธิสัญญาระหว่างประเทศ อาทิ เช่น การทำสนธิสัญญาเบอร์นี เพื่อการซื้อขายข้าวและน้ำตาลอย่างเสรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2369 ก็เป็นเหตุให้มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมภายในขึ้น เพื่อช่วยขยายขอบเขตของการค้าให้กว้างขวาง ในขณะเดียวกันก็เป็นเส้นทางที่ช่วยรวบรวมสินค้าที่เหมาะสมแก่ตลาดต่างประเทศเพื่อส่งมาลงเรือในกรุงเทพฯ อีกด้วย

ยิ่งภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2398 ก็ยิ่งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวทางด้านเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้นอันเป็นเหตุให้มีการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีก

ทั้งนี้สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาริงที่ส่งผลกระทบต่อ การขุดคลอง ก็คือข้อความในสนธิสัญญาข้อ 8 ซึ่งมีใจความสำคัญคือไทยยอมให้พ่อค้านำสินค้ามาขายได้ทุกชนิดและขายได้อย่างเสรี ยกเว้นอาวุธยุทธภัณฑ์ต้องขายให้แก่หลวง และฝิ่นต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ในขณะเดียวกันพ่อค้าชาวต่างประเทศก็สามารถซื้อสินค้าจากไทยได้ทุกชนิด ยกเว้นข้าว เกลือ และปลา ซึ่งหลวงสงวนสิทธิที่จะประกาศห้ามไม่ให้ส่งออกได้เมื่อเกิดเหตุพิภพภัย

ด้านการเก็บภาษี หลวงจะเก็บภาษีสินค้าขาเข้าได้แต่เพียงในอัตราร้อยละ 3 ส่วนภาษีสินค้าขาออกเก็บตามพิภพที่กำหนดไว้ในหนังสือท้ายสัญญา

ในขณะที่สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาริงประกอบกับข้อกำหนดในสนธิสัญญาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็เป็นสิ่งจูงใจให้ชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยมากยิ่งขึ้น ชาวตะวันตกเหล่านี้จึงได้ผลักดันให้ไทยต้องดำเนินการสร้างสะพานเพื่อประสานการใช้ประโยชน์ของทางน้ำและทางบกหลายสะพานอีกด้วย

ดังนั้นการขุดคลองต่างๆ จึงเป็นความพยายามของภาครัฐที่จะปรับปรุงและพัฒนาที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นเรือกสวนไร่นา และทำให้มีการถือครองที่ดินซึ่งเป็นผลให้ที่ดินกลายเป็นสิ่งที่มีราคาขึ้น ดังจะเห็นได้จากการขุดคลองมหาสวัสดิ์ใน พ.ศ. 2403 และคลองภาษีเจริญ ใน พ.ศ. 2409 ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งต้องการส่งเสริมให้มีเส้นทางคมนาคมขนส่งและค้าขายเชื่อมโยงระหว่างหัวเมืองแถบแม่น้ำนครชัยศรีที่เป็นแหล่งปลูกอ้อยและเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญกับกรุงเทพฯ เพื่อการส่งออกต่อไป

นอกจากการขุดคลองเพื่อการเปิดพื้นที่ทางเกษตรกรรมและพื้นที่การค้าใหม่เพิ่มมากขึ้นภายหลังการเปิดประเทศ ประเทศไทยยังได้รับเอาเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับการคมนาคมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาการคมนาคมขนส่งด้วยระบบรถไฟ ซึ่งเป็นระบบโครงข่ายรูปแบบใหม่ที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายสินค้าต่างๆ ได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และมีการสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อยที่ปากคลองบางกอกน้อย เมื่อ พ.ศ. 2464 เพื่อเป็นการขยายการคมนาคมทางรถไฟสายใต้และสายตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 6 การเปิดใช้สะพานพระราม 6 ซึ่งเป็นสะพานรถไฟ เพื่อเชื่อมต่อทางรถไฟสายเหนือและสายใต้ในปี พ.ศ. 2465 และการสร้างสะพานเจริญพาสณ์ 33 ซึ่งเป็นสะพานคอนกรีตข้ามคลองบางกอกใหญ่เชื่อมพื้นที่กรุงธนบุรีฝั่งเหนือและฝั่งใต้เข้าด้วยกันที่ถนนอิสรภาพ ก็ทำให้เกิดพื้นที่ศูนย์กลางย่าน โดยเฉพาะย่านการค้าทางบกโดยอาศัยเป็นจุดพักของสถานีขนส่ง ซึ่งเป็นผลให้พื้นที่เมืองและระบบโครงข่ายทางบกของฝั่งธนบุรีมีทิศทางการขยายตัวมาทางตอนใต้ด้านอำเภอคลองสาน รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเป็นแหล่งที่ตั้งของโรงสีและโกดังเก็บสินค้าเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ดี การติดต่อคมนาคมภายในพื้นที่ฝั่งธนบุรีในช่วงนี้ ยังคงอาศัยคูคลองสายสำคัญเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก ส่วนถนนหนทางยังไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นมากนัก คงมีเพียงแนวถนนเล็กๆ ที่ตัดจากหลังกระทรวงทหารเรือ (กองทัพเรือ) ตลอดตามแนวคูเมืองเดิมจนถึงหลังโรงพยาบาลศิริราช โดยมีชื่อเรียกตามชื่อวัดที่อยู่หัวถนนและท้ายถนนว่า "ถนนอรุณอมรินทร์" และมี "ถนนอิสรภาพ" วิ่งขนานกับคูเมืองเดิมอีกเส้นหนึ่ง แต่ลักษณะการคมนาคมทางบกนี้ยังไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากโครงข่ายถนนยังเชื่อมต่อกันไม่ทั่วถึง และถนนส่วนใหญ่ก็ยังเป็นเพียงทางคนเดินเลาะไปตามชนิดสวนเท่านั้น

3.1.3 พื้นที่สวนเดิมภายใต้การเปลี่ยนแปลงเพื่อความทันสมัยแบบเมืองบก (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2514)

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่นับเป็นก้าวกระโดดของกระบวนการพัฒนาเป็นพื้นที่เมืองที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่สวนเดิมฝั่งธนบุรีเกิดขึ้นหลังจากการเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าในงานฉลองพระนครครบรอบ 150 ปี เมื่อ พ.ศ. 2475 ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาเมืองเพื่อเชื่อมความทันสมัยแบบเมืองบกระหว่างฝั่งพระนครและธนบุรีเข้าด้วยกัน โดยได้มีการวางแผนก่อสร้างถนน 11 สายแรก ซึ่งถนนดังกล่าวถือเป็นแกนหลักในการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งทางบกจากพื้นที่เขตชั้นในไปในทิศทางต่างๆ ของพื้นที่ฝั่งธนบุรีในเวลาต่อมา โดยมีได้คำนึงถึงคูคลองและพื้นที่สวนผลไม้เดิมที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่

นอกจากการตัดถนนสายหลักเพื่อเชื่อมโยงกับสะพานพระพุทธยอดฟ้า ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของที่พักอาศัยทดแทนพื้นที่สวนแล้ว ในปี พ.ศ. 2485 ก็เกิดน้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ ซึ่งก็ยิ่งทำให้พื้นที่สวนผลไม้จำนวนมากได้รับความเสียหาย หลังจากนั้นก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นผลให้ผู้คนฝั่งพระนครอพยพหนีข้ามสะพานพระพุทธยอดฟ้ามาหลบภัยและสร้างที่พักอาศัยในพื้นที่สวนฝั่งธนบุรีเพิ่มขึ้น

การสร้างถนนจรัลสนิทวงศ์ ในปี พ.ศ. 2492 ซึ่งเป็นถนนคู่ขนานไปตามลำน้ำเจ้าพระยาจากบริเวณแยกท่าพระจนถึงสะพานพระราม 6 ก็ทำให้เกิดการพัฒนาและขยายตัวของพื้นที่เมืองทางตอนเหนือเชื่อมต่อกับแนวถนนทางฝั่งกำแพงเมืองเดิมของกรุงธนบุรี ในขณะที่ชาวสวนเริ่มมีการตัดถนนซอยเข้าสู่พื้นที่ที่มีชุมชนอยู่อย่างหนาแน่นหรือบริเวณวัดที่สำคัญ และเริ่มมีการใช้เส้นทางคมนาคมทางบกแทนการคมนาคมทางน้ำ รวมทั้งมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนที่มีการตัดใหม่เพิ่มมากขึ้น

ในช่วงปี พ.ศ. 2493 – พ.ศ. 2500 ภายหลังจากการตั้งอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสิน ก็ได้มีการรื้อทางรถไฟสายมหาชัย ซึ่งมีปลายทางอยู่ที่คลองสาน และเปลี่ยนเส้นทางชวงวงเวียนใหญ่ – คลองสาน เป็นถนนเจริญรัถ ย้ายสถานีรถไฟปลายทางให้สิ้นสุดที่วงเวียนใหญ่ ตัดถนนจากสะพานพุทธไปวงเวียนใหญ่ และตัดถนนตากสินไปถึงดาวคะนอง ก็ทำให้วงเวียนใหญ่กลายเป็นศูนย์กลางการค้าทางบกแห่งใหม่ของฝั่งธนบุรี นอกจากนี้ ยังมีการตัดถนนสายสำคัญอย่างเช่น ถนนเพชรเกษมในปี พ.ศ. 2498 เพื่อเปิดพื้นที่เชื่อมโยงระหว่างฝั่งกรุงเทพฯ ฝั่งธนบุรีกับจังหวัดต่างๆ ทางด้านตะวันตกอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากรัชกาลที่ 7 ขึ้นครองราชย์ จนถึง พ.ศ. 2500 ไม่พบเอกสารใดๆ ที่แสดงถึงการขุดคลองเพิ่ม หรือขอมคลองเส้นใด ไม่ว่าจะเป็นฝั่งธนบุรีหรือฝั่งกรุงเทพฯ

หลังจากนั้นก็มีการเปิดสะพานกรุงธน หรือสะพานซังฮี้ ในปี พ.ศ. 2501 และเปิดสะพานกรุงเทพ ในปี พ.ศ. 2502 เพื่อขยายพื้นที่พักอาศัยของฝั่งพระนครเข้าไปในพื้นที่สวนฝั่งธนบุรี อีกทั้งในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2512 – พ.ศ. 2513 ก็ได้มีการตัดถนนเลียบบคลองทวิวัฒนา ถนนประชาอุทิศ ถนนปิ่นเกล้า - นครชัยศรี และถนนราชบุรีบูรณะ การก่อสร้างสะพานและถนนเหล่านี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเดินทางของผู้คนในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาจากการเดินทางทางน้ำมาเป็นการเดินทางทางบกมากขึ้น และถือเป็นตัวเร่งสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเพิ่มขึ้น

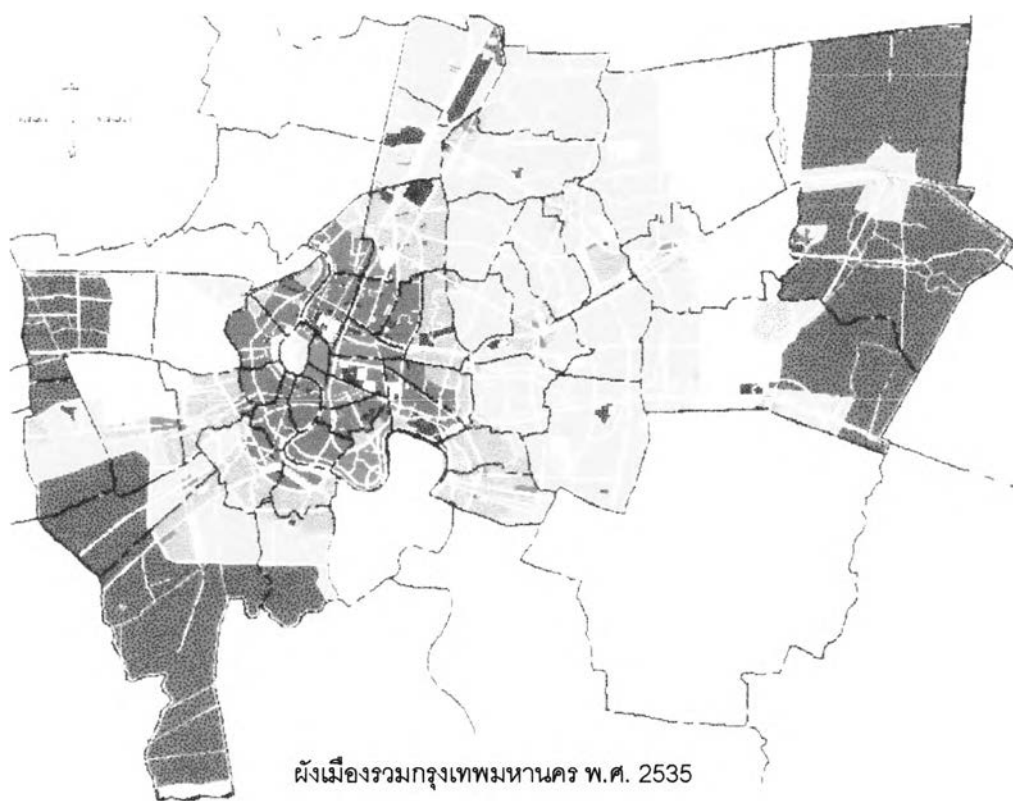
ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งทำให้พื้นที่สวนกลายเป็นพื้นที่เมืองอย่างรวดเร็ว คือ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509 ซึ่งเป็นการระดมการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะโครงข่ายถนน เพื่อรองรับการขยายตัวทางด้านการค้าและอุตสาหกรรมในระดับประเทศซึ่งเชื่อมโยงกับตลาดโลก รวมทั้งการขยายตัวทางด้านที่อยู่อาศัยและอสังหาริมทรัพย์ ตลอดจนกิจกรรมภายในเมืองที่มีความหลากหลายอันเป็นผลจากการพัฒนากรุงเทพฯ ให้เป็นเมืองศูนย์กลางของประเทศในทุกๆ ด้าน ในอนาคต

3.1.4 พื้นที่สวนเดิมกับการขยายตัวของพื้นที่เมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ชานเมืองอย่างไร้ทิศทาง (พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2543)

แม้ว่าจะมีความพยายามในการวางและจัดทำผังเมืองเพื่อกำหนดโครงสร้างทางด้านกายภาพและโครงการพัฒนาเมืองกรุงเทพฯ มาตั้งแต่การเสนอมผังแม่บท “Greater Bangkok Plan” หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “ผังลิทซ์ฟีลด์” ซึ่งเป็นการวางระบบผังเมืองและผังภาคมหานครล่วงหน้า 30 ปี (พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2533) ในปี พ.ศ. 2503 และถือเป็นผังต้นแบบสำคัญในการพัฒนาผังต่างๆ จนกระทั่งเป็น “ร่างผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2544” เมื่อ พ.ศ. 2529 และประกาศเป็นกฎกระทรวงบังคับใช้ผังเมืองรวม ซึ่งเรียกว่า กฎกระทรวงฉบับที่ 116 (พ.ศ. 2535) ออกตามความในพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2518 มีอายุบังคับใช้ระยะเวลา 5 ปีตั้งแต่วันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2535 ตลอดจนได้ปรับปรุงเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 414 (พ.ศ. 2542) ซึ่งมีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2542 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นกรอบชี้นำการพัฒนา และส่งเสริมสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ประชาชนในกรุงเทพมหานครด้วยการปฏิบัติตามผังเมืองรวมแล้ว แต่การวางผังเมืองดังกล่าวซึ่งเป็นการจัดทำโดยอาศัยแนวความคิดและผู้เชี่ยวชาญจากประเทศตะวันตกก็ทำให้เกิดการวางผังตามลักษณะทางกายภาพ วิถีชีวิตและการพัฒนาแบบเมืองบก (Land-based Development) โดยมิได้คำนึงถึงพื้นที่สวน ระบบคูคลอง และวิถีชีวิตชาวน้ำของประเทศไทยเลย

ผังแม่บท "Greater Bangkok Plan" หรือ "ผังลิทซีฟิลด์"

ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2535

ที่มา : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2544

ภาพที่ 3.1.4-1 แสดงแผนผังพัฒนาเมืองกรุงเทพมหานคร ที่มีลักษณะการวางโครงข่ายคมนาคมทางบก โดยมีได้คำนึงถึงโครงข่ายคมนาคมทางน้ำและพื้นที่สวนผลไม้

ในขณะที พ.ศ. 2519 – 2529 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และฉบับที่ 5 รวมทั้งแผนพัฒนากรุงเทพฯ และปริมณฑล ได้มีแนวคิดในการลดความหนาแน่นของพื้นที่เขตชั้นใน โดยการกระจายเขตอุตสาหกรรมออกไปยังชานเมืองและภูมิภาค ทำให้สวนผลไม้ ทุ่งนา และสวนผัก บริเวณพื้นที่รอบนอกด้านตะวันตกแถบภาษีเจริญ หนองแขม ราษฎร์บูรณะ จอมทอง บางขุนเทียน ได้เปลี่ยนสภาพเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์การขยายตัวของพื้นที่เมืองเข้าสู่พื้นที่ชานเมืองหรือพื้นที่เกษตร (Suburbanization)

เมื่อพิจารณาจากสถิติภาพรวมของการขยายตัวของพื้นที่เมือง (Urbanized Area) จากตารางที่ 3.1.4-1 จะเห็นได้ว่า กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวของพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นอย่างมากจาก 302.28 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 19.27 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2530 มาเป็น 499.76 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 31.86 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2536 หรือเพิ่มขึ้น 65% ในเวลาเพียง 6 ปี โดยพื้นที่เมืองเพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชยกรรมได้มีการขยายตัวทั้งในแนวนอนและแนวตั้งออกไปจากเขตเมืองชั้นในไปยังเขตต่อเมืองทั้งทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก โดยมีลักษณะการกระจายตัวตามเส้นทางคมนาคม ทางรถไฟ และคลองสายต่างๆ ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมและคลังสินค้าขนาดใหญ่จะมีการขยายตัวในเขตพื้นที่ชานเมือง เนื่องจากยังมีพื้นที่ว่างในชานเมืองเหลือเพื่อรอการพัฒนาอยู่มาก ทางฝั่งตะวันตกจะมีอัตราการขยายตัวสูงในเขตภาษีเจริญ ราษฎร์บูรณะ หนองแขม โดยเฉพาะเขตบางขุนเทียนมีการขยายตัวของเมืองเพิ่มมากขึ้นถึง 4.6 เท่าจากพื้นที่เมืองเดิม

ในปี พ.ศ. 2538 พื้นที่เมืองกรุงเทพมหานคร เพิ่มขึ้นเป็น 613.55 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 39.11 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 18.56 จากปี พ.ศ. 2536 และเป็นที่น่าสังเกตว่าในเวลาเพียง 2 ปี บริเวณเขตชานเมืองมีอัตราการขยายตัวสูงเกินกว่าร้อยละ 60 ของพื้นที่เมืองเดิม รองลงมาคือบริเวณเขตต่อเมืองตะวันตก ในอัตราร้อยละ 36.46 ซึ่งเขตที่มีการขยายตัวสูงตามลำดับคือ เขตตลิ่งชัน หนองแขม ภาษีเจริญ พื้นที่เมืองที่เพิ่มขึ้นนี้ ทำให้พื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรลดลง โดยในปี พ.ศ. 2538 มีพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตร 995.19 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 60.89 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร ลดลงจาก พ.ศ. 2530 ซึ่งมีพื้นที่ 1,266.46 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 80.73 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2542)

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจำนวนพื้นที่อาคารที่ได้รับอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคารฝั่งธนบุรี (ดังตาราง 3.1.4-2) พบว่า มีการขยายตัวของพื้นที่เมืองในฝั่งธนบุรีสูงมาก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2532 – พ.ศ. 2533 ซึ่งตรงกับจุดเริ่มต้นยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – พ.ศ. 2534) ทำให้มีการก่อสร้างอภิมหาโครงการ อาคารสำนักงาน คอนโดมิเนียม รวมทั้งการทำธุรกิจการจัดสรรบ้านและที่ดิน หรือการขยายตัวของห้างสรรพสินค้าหรือร้านอาหารในระดับสากลที่เป็นธุรกิจแบบลูกโซ่ (franchise) เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก

ตารางที่ 3.1.4-1 แสดงพื้นที่เมือง ปี พ.ศ. 2530 ปี พ.ศ. 2536 และปี พ.ศ. 2538 ในแต่ละบริเวณหลักของกรุงเทพมหานคร

บริเวณหลัก	พื้นที่ (ตร.กม.)	พื้นที่เมือง ปี พ.ศ. 2530		พื้นที่ขยายตัว ปี พ.ศ. 2536		พื้นที่ขยายตัว ปี พ.ศ. 2538		ยอดรวม ปี พ.ศ. 2538		พื้นที่ว่าง / เกษตรกรรม	
		ตร.กม.	ร้อยละ	ตร.กม.	ร้อยละ	ตร.กม.	ร้อยละ	ตร.กม.	ร้อยละ	ตร.กม.	ร้อยละ
เขตเมืองชั้นใน	224.643	140.94	46.63	19.60	9.93	0.92	0.81	161.46	26.32	63.18	6.61
เขตต่อเมืองตะวันออก	403.690	95.03	31.44	88.50	44.81	40.99	36.02	224.52	36.59	179.17	18.76
เขตต่อเมืองตะวันตก	250.527	38.81	12.84	55.31	28.81	34.32	30.16	128.43	20.93	122.08	12.78
เขตชานเมืองตะวันออก	534.450	23.52	7.78	15.61	28.01	23.58	20.72	62.71	10.22	471.74	49.39
เขตชานเมืองตะวันตก	155.432	3.98	1.32	18.46	7.90	13.98	12.29	36.42	5.94	119.01	12.46
ยอดรวม กทม.	1568.742	302.28	100.00	197.48	9.35	113.79	100.00	613.55	100.00	955.19	100.00
พื้นที่เมืองสะสม กทม.		302.28	19.27	499.76	31.86	613.55	39.11	613.55	39.11		
พื้นที่ว่าง / เกษตรกรรม กทม.		1266.46	80.73	1068.98	68.14	955.19	60.89	955.19	60.89		

ที่มา: ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

ตารางที่ 3.1.4-2 แสดงจำนวนพื้นที่อาคารที่ได้รับอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคารฝั่งธนบุรี ปี พ.ศ. 2532 - 2542

เขตการปกครอง	พื้นที่ (ตารางเมตร)											
	ปี 2532	ปี 2533	ปี 2534	ปี 2535	ปี 2536	ปี 2537	ปี 2538	ปี 2539	ปี 2540	ปี 2541	ปี 2542	
เขตเมืองชั้นใน												
ธนบุรี	145,360	233,656	116,646	46,000	62,106	65,522	111,783	25,053	9,457	3,450	9,743	
คลองสาน	339,180	328,570	124,691	355,945	222,860	187,456	322,181	131,586	53,247	1,462	16,029	
บางพลัด	488,318	318,539	435,141	755,556	197,551	625,310	289,496	32,172	130,226	11,639	14,242	
บางกอกน้อย	149,322	159,637	1,701	279,462	63,089	273,289	114,942	113,865	92,269	38,837	-	
บางกอกใหญ่	89,617	128,033	84,228	8,976	47,102	47,192	74,689	21,753	43,745	5,554	9,141	
เขตต่อเมืองตะวันตก												
ภาษีเจริญ	877,284	864,880	213,722	448,643	296,714	666,125	219,112	348,862	93,306	19,137	37,443	
จอมทอง	484,272	504,370	35,662	111,941	217,736	192,238	64,280	58,315	51,130	19,930	-	
ราษฎร์บูรณะ	413,595	592,370	229,276	1,203,658	368,612	613,437	131,241	955,831	41,314	12,928	6,870	
หนองแขม	994,687	858,024	41,201	178,398	130,247	134,915	101,621	32,683	65,118	-	-	
ตลิ่งชัน	618,331	722,990	89,477	78,691	61,967	174,203	63,637	10,769	16,487	25,932	1,662	
เขตชานเมืองตะวันตก												
บางขุนเทียน	1,377,847	1,593,909	180,353	202,799	375,230	175,219	192,678	199,145	233,415	28,269	384,070	
รวม	5,977,813	6,304,978	1,552,098	3,670,069	2,043,214	3,154,906	1,685,660	1,930,034	829,714	167,138	479,200	

ที่มา : ฝ่ายข้อมูลและประมวลผล กองสารสนเทศที่ดิน สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

หมายเหตุ : ข้อมูลเขตภาษีเจริญ ปี 2541 -2542 รวมข้อมูลของเขตบางแค

ข้อมูลเขตราษฎร์บูรณะ ปี 2541 -2542 รวมข้อมูลของเขตทุ่งครุ

ข้อมูลเขตตลิ่งชัน ปี 2541 -2542 รวมข้อมูลของเขตทวีวัฒนา

ข้อมูลเขตบางขุนเทียน ปี 2541 -2542 รวมข้อมูลของเขตบางบอน

ตาราง 3.1.4-3 แสดงพื้นที่ทางการเกษตรฝั่งธนบุรี เปรียบเทียบระหว่างปี พ.ศ. 2532 และปี พ.ศ. 2542

พื้นที่ทางการเกษตร (ไร่)		เขตหนองแขม	เขตตลิ่งชันและ ทวีวัฒนา	เขตภาษีเจริญ และบางแค	เขตบางขุนเทียน บางบอนและ จอมทอง	เขตราชบุรีบูรณะ และทุ่งครุ	รวม
นาข้าว	ปี พ.ศ. 2532	2,589.00	2,350.00	220.00	5,280.00	-	10,439.00
	ปี พ.ศ. 2542	15.00	-	-	-	-	15.00
	การเปลี่ยนแปลง	-2,574.00	-2,350.00	-220.00	-5,280.00	-	-10,424.00
	% การเปลี่ยนแปลง	-99.42	-100.00	-100.00	-100.00	-	-99.86
สวนผลไม้	ปี พ.ศ. 2532	1,903.00	4,655.00	6,628.00	27,438.00	13,106.00	53,730.00
	ปี พ.ศ. 2542	711.50	2,405.00	1,908.20	3,094.50	596.69	8,715.89
	การเปลี่ยนแปลง	-1,191.50	-2,250.00	-4,719.80	-24,343.50	-12,509.31	-45,014.11
	% การเปลี่ยนแปลง	-62.61	-48.34	-71.21	-88.72	-95.45	-83.78
สวนผัก	ปี พ.ศ. 2532	1,508.00	11,135.00	6,707.00	1,372.00	132.00	20,854.00
	ปี พ.ศ. 2542	354.50	2,245.50	313.50	221.15	1.50	3,145.25
	การเปลี่ยนแปลง	-1,153.50	-8,889.50	-6,393.50	-1,150.75	-121.50	-17,708.75
	% การเปลี่ยนแปลง	-76.49	-79.83	-95.33	-83.87	-91.05	-84.92
สวนไม้ดอก	ปี พ.ศ. 2532	4,163.50	2,506.00	4,008.00	1,775.00	225.00	12,677.50
	ปี พ.ศ. 2542	2,562.00	442.00	125.00	524.70	7,035.00	3,725.05
	การเปลี่ยนแปลง	-1,601.50	-2,064.00	-3,883.00	-1,250.30	-154.65	-8,953.45
	% การเปลี่ยนแปลง	-38.47	-82.36	-96.88	-70.44	-68.73	-70.62
การประมง	ปี พ.ศ. 2532	76.00	-	65.00	22,611.00	243.00	22,995.00
	ปี พ.ศ. 2542	55.00	22.50	-	27,573.50	0.06	27,651.06
	การเปลี่ยนแปลง	-21.00	22.50	-65.00	4,962.50	-242.94	4,656.06
	% การเปลี่ยนแปลง	-27.63	-	-100.00	21.95	-99.98	20.25
อื่นๆ	ปี พ.ศ. 2532	10.00	1,332.00	150.00	8,313.00	-	9,805.00
	ปี พ.ศ. 2542	17.00	-	4.00	132.00	-	153.00
	การเปลี่ยนแปลง	7.00	-1,332.00	-146.00	-8,181.00	-	-9,653.00
	% การเปลี่ยนแปลง	70.00	-100.00	-97.33	-98.41	-	-98.44
รวมพื้นที่ ทำการเกษตร	ปี พ.ศ. 2532	10,279.50	21,978.00	17,778.00	66,789.00	13,706.00	130,530.50
	ปี พ.ศ. 2542	3,715.00	5,115.00	2,350.70	31,545.95	607.25	43,333.90

ที่มา : สำนักงานเกษตร กรุงเทพมหานคร

พื้นที่ปลูกสร้างอาคารดังกล่าวได้ทดแทนพื้นที่สวนเดิมในพื้นที่ 10 เขต ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 3.1.4-3 พบว่า ในปี พ.ศ. 2532 มีพื้นที่เกษตรกรรม 130,530.50 ไร่ ลดลงเหลือ 43,333.90 ไร่ ในปี พ.ศ. 2542 คิดเป็นร้อยละ 33.25 หรือลดลงเหลือเพียง 1 ใน 3 เท่านั้น

พื้นที่นาข้าวซึ่งมีเพียงเล็กน้อยในเขตหนองแขม ตลิ่งชัน และบางขุนเทียนในปี พ.ศ. 2532 ได้เลิกการผลิตไป การปลูกไม้ดอกก็ลดพื้นที่จาก 12,667.50 ไร่ ในปี พ.ศ. 2532 เหลือ 3,725.05 ไร่ ในปี พ.ศ. 2542 สวนผลไม้ลดจาก 53,730 ไร่ ในปี พ.ศ. 2532 เหลือเพียง 8,715.89 ไร่ ในปี พ.ศ. 2542 โดยเขตที่มีพื้นที่ทำการเกษตรลดลงมากที่สุด คือ เขตราชบุรีบูรณะและเขตทุ่งครุ เนื่องจากการ

พัฒนาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ซึ่งต่อเนื่องกับทางด่วนเฉลิมมหานคร เพื่อการเดินทางเข้าสู่พื้นที่ชั้นในของ กรุงเทพมหานครได้สะดวกรวดเร็วกว่าขึ้น

ตารางที่ 3.1.4-4 แสดงคุณภาพน้ำในลำคลองของฝั่งธนบุรี

ชื่อคลอง	pH		DO (mg/l)		BOD (mg/l)		SS (mg/l)	
	ปี 2532	ปี 2542	ปี 2532	ปี 2542	ปี 2532	ปี 2542	ปี 2532	ปี 2542
บางไส้ไก่	7.32	7.29	0.00	0.60	19	23	53	29
สวน	7.29	7.17	0.00	0.70	34	19	30	21
บางน้ำชน	7.42	7.23	0.00	0.40	37	21	27	43
ดาวคะนอง	7.61	7.30	0.90	2.60	9	6	36	52
บางขุนเทียน	7.44	7.35	0.90	2.60	11	6	41	64
ภาษีเจริญ	7.47	7.21	1.10	0.90	18	8	35	19
บางกอกใหญ่	7.73	7.45	1.90	2.20	13	6	100	59
มอญ	7.61	7.26	1.90	2.30	12	5	39	58
บางกอกน้อย	7.61	7.28	1.60	2.40	14	5	26	60
แจ่งร้อน	7.49	7.26	1.10	0.60	13	10	28	21
ราษฎร์บูรณะ	7.49	7.40	1.00	1.60	15	5	69	30
บางปะกอก	7.05	7.24	0.00	0.70	33	19	16	23
บางปะแก้ว	7.50	7.23	1.60	1.80	14	5	43	42
มหาสวัสดิ์	7.58	7.36	1.70	2.70	6	3	64	53
ทวีวัฒนา	7.57	7.29	2.80	3.60	7	3	43	44
สนามไชย	7.78	7.23	0.60	0.40	9	11	48	22

ที่มา : สถิติรายปี พ.ศ. 2533 และ พ.ศ. 2543 กรุงเทพมหานคร

หมายเหตุ

pH : คุณสมบัติความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำ

DO : ก๊าซออกซิเจนที่ละลายน้ำ (Dissolved Oxygen)

BOD : ความต้องการออกซิเจนโดยจุลินทรีย์เพื่อย่อยสลายอินทรีย์ภายใต้สภาวะที่มีอากาศ (Biochemical Oxygen Demand)

SS : ปริมาณสารแขวนลอยในน้ำ

นอกจากนี้จากการตรวจวัดคุณภาพน้ำโดยตัวแปรหลักทั้งในปี พ.ศ. 2532 และ พ.ศ. 2542 ตามตารางที่ 3.1.4-4 ได้แก่ pH (คุณสมบัติความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำ), DO (ก๊าซออกซิเจนที่ละลายในน้ำ), BOD (ความต้องการออกซิเจนโดยจุลินทรีย์เพื่อย่อยสลายอินทรีย์ในน้ำ), SS (ปริมาณสารแขวนลอยในน้ำ) พบว่า น้ำในลำคลองสายต่างๆ มีค่า pH ที่ยอมรับได้ คืออยู่ในระดับ 7 ซึ่งเป็นกลาง ส่วนค่า DO ส่วนใหญ่ไม่ถึง 2 มิลลิกรัมต่อลิตร ส่วนคลองที่มีค่าไม่ถึง 1 มิลลิกรัมต่อลิตร ได้แก่ คลองบางไส้ไก่ คลองสวน คลองบางน้ำชน คลองดาวคะนอง คลองบางขุนเทียน คลองบางปะกอก

และคลองสนามไชย ซึ่งไหลผ่านชุมชนหนาแน่นและพื้นที่อุตสาหกรรม ส่วนค่า BOD ส่วนใหญ่เกิน 4 มิลลิกรัมต่อลิตร โดยที่ลำคลองที่ BOD เกิน 30 มิลลิกรัมต่อลิตร ได้แก่ คลองสาน คลองบางน้ำชน คลองบางปะกอก ส่วนค่า SS มีค่าเกิน 10 มิลลิกรัมต่อลิตรเกือบทั้งสิ้น ขณะที่น้ำในลำคลองที่มีคุณภาพดีกว่าสายอื่นๆ คือ คลองทวีวัฒนา และคลองมหาสวัสดิ์ จะไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัยค่อนข้างเบาบาง ทั้งนี้ น้ำในลำคลองสายอื่นๆ มีคุณภาพดีขึ้นเพียงเล็กน้อยในปี พ.ศ. 2542 ดังนั้น น้ำในลำคลองดังกล่าวนี้ จึงจัดว่าเป็นน้ำที่มีคุณภาพไม่ดี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาน้ำเค็ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปีที่เกิดภาวะแห้งแล้งในลุ่มน้ำเจ้าพระยา น้ำจากเขื่อนโครงการเจ้าพระยาปล่อยน้ำน้อยลง ก็จะทำให้มีปัญหาน้ำทะเลทะลักเข้าสวนผลไม้และพืชผลเสียหายในเขตบางขุนเทียน ทุ่จครุ ราษฎร์บูรณะ จอมทอง ภาษีเจริญ และตลิ่งชัน

กล่าวโดยสรุป ผลจากการเป็นเมืองโตเดี่ยว (Primate City) ของกรุงเทพฯ ทำให้ภาพลักษณ์ของย่านบางกอกหรือฝั่งธนบุรีเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนริมน้ำที่มีการประกอบอาชีพทำสวนเปลี่ยนสภาพเป็นหมู่บ้านจัดสรรริมสองฟากถนน พื้นที่ซึ่งอยู่ในบริเวณจุดตัดของถนนหรือสถานีขนส่งก็จะมีราคาสูงขึ้น เช่นเดียวกับพื้นที่สวนและพื้นที่เกษตรกรรมราคาถูกแต่อยู่ติดกับถนนสายหลักที่ตัดผ่านกลับกลายเป็นพื้นที่ราคาแพงและเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่โรงงานอุตสาหกรรม และพื้นที่พักอาศัยกึ่งพาณิชย์ ลักษณะทางกายภาพดังกล่าวจึงทำให้เกิดปัญหาด้านความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีความหนาแน่นและเข้มข้นสูงขึ้น ปัญหาการจราจรและขนส่งสาธารณะ ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น อากาศเป็นพิษ น้ำเสีย ขยะมูลฝอย เป็นต้น รวมทั้งปัญหาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ให้บริการไม่ทันกับการเพิ่มของประชากรและการขยายตัวของเมือง

3.2 พื้นที่สวนเดิมบริเวณชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง

3.2.1 พื้นที่สวนเดิมระหว่างการเปลี่ยนผ่านการตั้งราชธานีสยาม (กรุงศรีอยุธยา – กรุงธนบุรี – กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร. 1 – ร. 2))

ในการศึกษาช่วงที่ 1 นี้ พบว่า ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก่อน พ.ศ. 2065 จะมีความสัมพันธ์กับเส้นทาง “คลองด่าน” ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาจากปากคลองบางกอกใหญ่ลงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้สู่มแม่น้ำท่าจีนที่จังหวัดสมุทรสาคร โดยจะปรากฏชุมชนเก่าแก่ “ย่านบางนางนอง” อยู่บนสองฟากของคลองด่าน ดังโคลงบทนางนอง (นองชลเนตร) ในโคลงกำสรวลสมุทรที่ว่า

เสียดายหน้าซ้อยขึ้น	บัวทอง ภูนา
ศรีเกศเกษรสาว	ดอกไม้
มาดลบรรจุนอง	ชลเนตร
ชลเนตรซ้อยให้	ร่วมแรง ใรงแรง

(กำสรวลสมุทร)

ในขณะที่แผนที่ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ เมื่อ พ.ศ. 2230 ก็ได้มีความพยายามที่จะระบุชื่อบ้านหรือชื่อชุมชนบางแห่งกำกับไว้ด้วย โดยเฉพาะชื่อตำบลบ้านบนเส้นทางคลองด่าน (ดังภาพที่ 3.2.1-1) คือ BAN HAS, BAN HOUSE, BANGUEBEUZ, BANGUEBEUX ซึ่งอาจหมายความว่าถึงชุมชนบริเวณ “คลองบางหัว” ในเขตจอมทอง และ “บ้านหัวกระบือ” ในเขตบางขุนเทียน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2544)

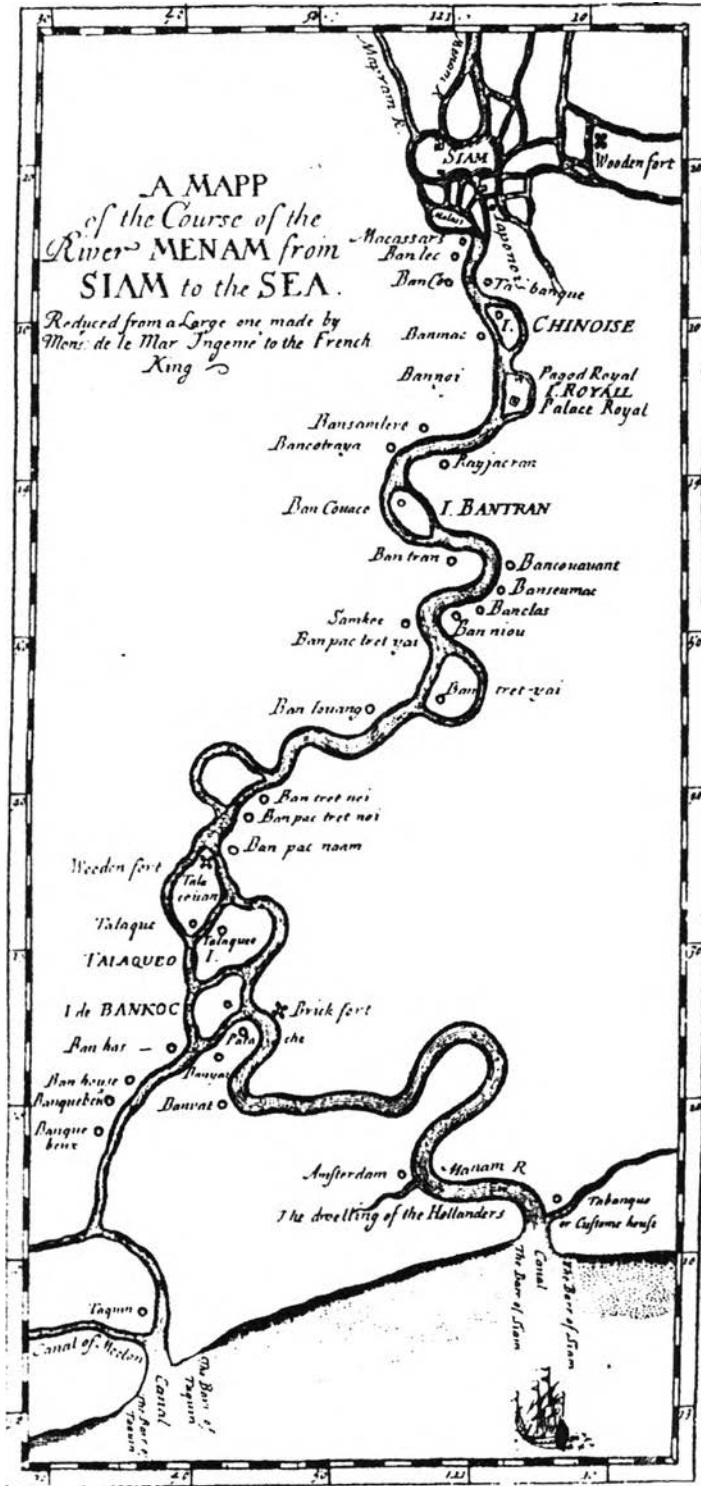
การระบุชื่อดังกล่าวเป็นการแสดงถึงความคุ้นเคยในการเรียกชื่อชุมชนซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไประหว่างผู้คนและย่านชุมชนต่างๆ ที่ใช้เส้นทางคลองด่านออกสู่ทะเลเป็นประจำ อีกทั้งจะต้องมีความสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เป็นจุดพักการเดินทาง หรือเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าของชาวสวน

ชุมชนย่านบางนางนองยังคงเป็นชุมชนที่มีความสำคัญมาจนถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากในปี พ.ศ. 2329 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งได้พระราชนิพนธ์กลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง ก็มีการกล่าวถึง ชุมชน “ย่านบางนางนอง” เช่นกันในขณะที่เสด็จเดินทางชลมารคเข้าคลองนี้ว่า

ครั้นถึงด่านศาลเทวทวิถึง คะนิงในให้หวนละห้อยหา
ถึงนางนองเหมือนพี่น้องชลนา ยิ่งอาทวาวารณสะทอนใจ

(รัชกาลที่ 1)

นอกจากนี้ ก็ยังพบอีกว่า “ด่านภาษี” บริเวณคลองด่านตั้งแต่จุดเชื่อมต่อกับคลองบางหลวงบริเวณวัดปากน้ำไปถึงหน้าวัดอัปสรสวรรค์ (วัดหนู) จะมีระบบการเก็บภาษีที่ว่า “... เรือทุกลำที่ผ่านด่านจะต้องหยุดให้เจ้าพนักงานตรวจและเก็บภาษีตามที่เคยได้ยินได้ฟังกันว่า “สิบหยิบหนึ่ง” เช่นมะพร้าว 10 ผล เจ้าพนักงานก็เอาไว้ 1 ผล เรือทุกลำจะผ่านด่านภาษีไปเฉยๆ ไม่ได้ ...” (กาญจนาควินธุ์, 2519: 4-5) จึงสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวและชุมชนย่านบางนางนองซึ่งอยู่ติดกับด่านจะต้องเป็นชุมชนย่านชาวสวนที่มีการเพาะปลูกทำสวนผลไม้และใช้เส้นทางคลองด่านในการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ กับชุมชนย่านอื่นๆ จนสามารถใช้ผลไม้เป็นค่าผ่านด่านภาษีได้

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 3.2.1-1 แผนที่ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ แสดงที่ตั้งของบางกอก (I. de BANKOC) ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีเส้นทางคลองด่านเชื่อมโยงเป็นทางออกสู่ทะเล และระบุถึงตำแหน่งของชุมชนสำคัญต่างๆ ในอดีต

หากพิจารณาถึงร่องรอยเก่าของศิลปกรรมที่วัดนางนอง ก็พบว่า “... ตรงวิหารวัดนางนองด้านเหนือ เมื่อยืนตรงพาลาดด้านทิศเหนือ แล้วแหงนขึ้นไปบนผนังสูงจนจรดเพดานชายคาของพาลาดซึ่งชำรุดหักพังลงมา ทำให้เห็นผนังด้านในที่เปิดไว้เฉพาะเจาะเป็นช่องตันรูปอาร์คโค้งอันเป็นศิลปะสมัยพระนารายณ์” (ศิลปกรรมในบางกอก, 2514: 290-291) แสดงว่าวัดนางนองย่อมเป็นวัดโบราณซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

หรือหากพิจารณาโบสถ์ที่วัดหัวกระบือ ในเขตบางขุนเทียน จะพบว่ามีลักษณะเล็ก ทำด้วยหินทรายสีแดงรูปแบบเดียวกันกับโบสถ์ในกลุ่มบางช้างสวนนอกหรือในตระกูลอัมพวา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นโบสถ์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย, 2525) รวมทั้งเรื่องเล่าของชาวบ้านแถบบางมดที่ว่า ชาวสวนกลุ่มแรกที่ริเริ่มปรับพื้นที่ปลูกส้มเขียวหวาน เป็นชาวสวนจากสวนนอกแถบบางช้างและดำเนินสะดวกซึ่งเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่สวนในแถบบางมด ก็จะสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนชาวสวนกลุ่มสวนนอกและสวนในได้เป็นอย่างดีที่เกิดขึ้นเนื่องจากเส้นทางคลองด้านบริเวณย่านบางขุนเทียน

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่า พื้นที่สวนเดิมของชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน ในช่วงการเปลี่ยนผ่านการตั้งราชธานี จะยังคงมีสภาพของการทำสวนผลไม้ในลักษณะยังชีพและการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนบริเวณใกล้เคียง โดยมีการปลูกผลไม้ที่เหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะดิน และระดับน้ำขึ้นน้ำลง จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน อย่างเช่น ส้มเขียวหวานบางมดบริเวณคลองบางมด ลิ่นจี่บางขุนเทียนบริเวณคลองดาวคะนองและคลองบางขุนเทียน ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหนาแน่นบริเวณจุดตัดของคูคลองสายสำคัญ เช่น จุดตัดคลองบางหว้ากับคลองด่าน จุดตัดของคลองบางขุนเทียนกับคลองด่าน หรือจุดตัดของคลองบางขุนเทียนกับคลองดาวคะนอง โดยมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจและยึดเหนี่ยวชุมชน “บาง” ต่างๆ เข้าด้วยกัน

3.2.2 พื้นที่สวนเดิมกับจุดเริ่มต้นการเปิดเสรีทางการค้าและการพัฒนาเมือง ศูนย์กลางอย่างอารยประเทศ (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2475)

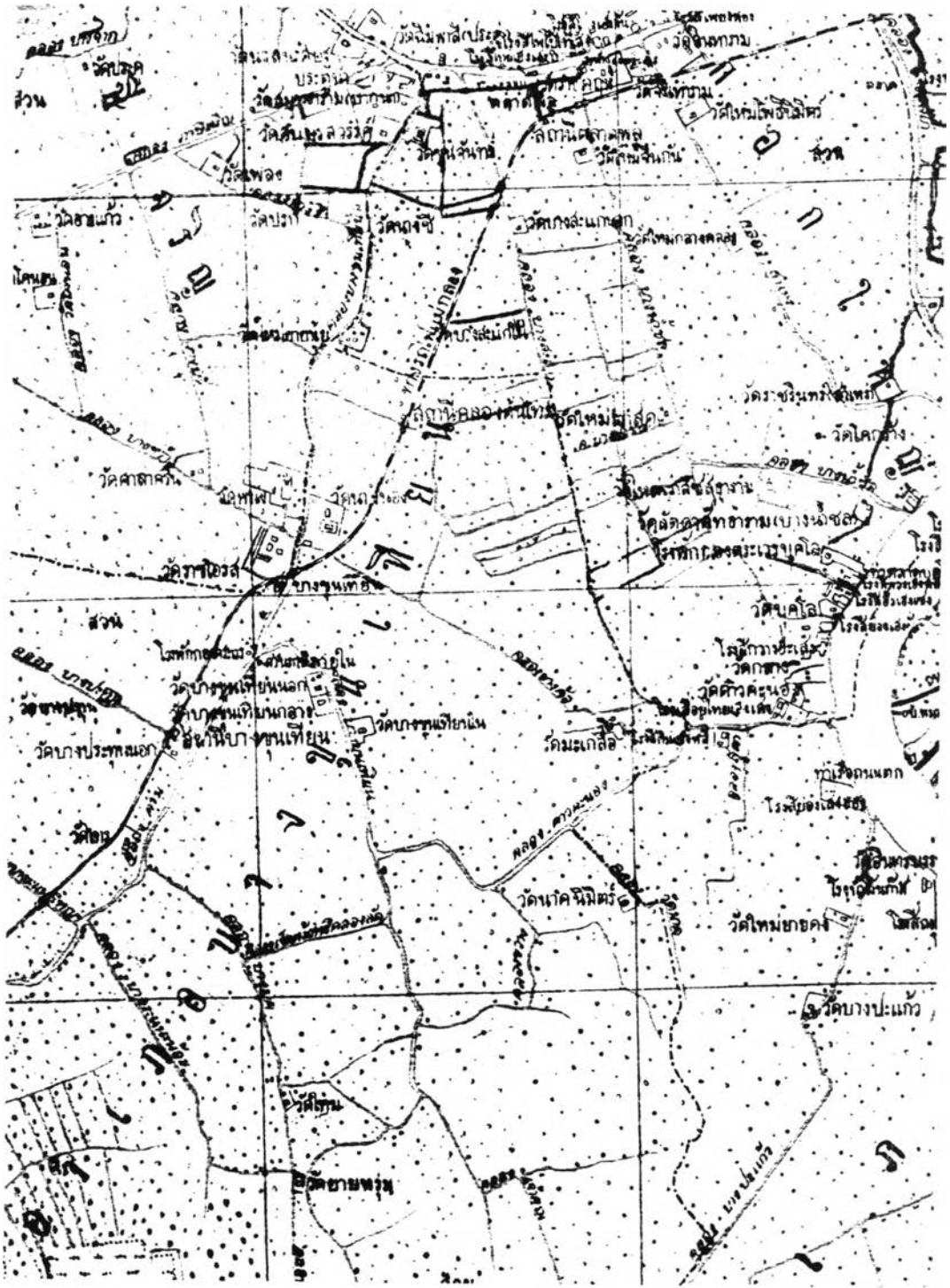
พื้นที่สวนและชุมชนย่านบางนางนองได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของบริเวณฝั่งธนบุรี ภายหลังจากขุดข้อมคลองด่านและการขุดคลองบางขุนเทียน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2374 เพื่อให้เดินเรือได้สะดวกขึ้นในการค้าขายกับต่างประเทศ ประกอบกับความเจริญทางด้านสังคม ศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะชุมชน “ย่านข้าหลวงเดิม” ซึ่งเป็นสถานที่พักอาศัยของผู้คนที่มีความใกล้ชิดอยู่ในระดับเครือญาติข้างแม่ของรัชกาลที่ 3 ทำ

ให้มีการก่อสร้างและวางผัง วัด 3 พี่น้อง คือ วัดราชโอรสาราม วัดนางนอง วัดหนึ่ง (ดังภาพที่ 3.2.2-1) ด้วยลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์พิเศษ ที่เรียกว่า “ศิลปกรรมแบบพระราชนิยม” คือ มีการนำศิลปะแบบจีนมาใช้ในการประดับประดาตกแต่งวัด ทั้งหน้าบันและภาพเขียน รวมทั้งมีการจัดสวนบริเวณรอบวัด ด้วยหินอัคนีที่แกะสลักเรื่องราวตามวรรณคดีจีน ทำเป็นละเจดีย์และตุ๊กตาจีน

อิทธิพลของการค้าเสรีในระดับประเทศ ทำให้ชาวต่างชาติซึ่งเดินทางผ่านเข้ามาในชุมชนชาวสวนบริเวณคลองบางขุนเทียนได้บันทึกบรรยากาศของเรือสวนธรรมชาติ อาทิเช่น คังลันจี บริเวณคลองบางขุนเทียน ระบุว่า “... เมื่อเรามาถึงคังที่สองในแม่น้ำนั้น สองฝั่งแม่น้ำก็มีแต่สวนหมากเต็มไปหมด คังที่สามก็เต็มไปด้วยสวนผลไม้ นับไม่ถ้วน มีกลิ่นหอมหวานของดอกไม้กลับไปหมด ขณะที่เราผ่านมาตามลำน้ำนับเป็นไมล์...” (ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ พ.ศ. 2383 – 2384, 2525) เช่นเดียวกับความคึกคักของตลาดน้ำจากบันทึกการเดินทางไปยังบางจังหวัดทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของสยาม โดย H. Warington Smyth ใน พ.ศ. 2438 ที่เล่าว่า “... ขณะที่น้ำขึ้น เราแล่นเรือเข้าไปสู่ทางน้ำสายหนึ่ง ซึ่งเชื่อมติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน ตลอดช่วงเช้า ตลาดเต็มไปด้วยผู้คนซื้อขายกันจอบแจ เรือพายลำเล็กๆ นับเป็นร้อยๆ ลำ บรรทุกผลิตผลพื้นเมืองของแถบนั้นเต็มลำ กำลังพายเข้าและออกอย่างช้าๆ โดยไม่มีการชนกันหรือทะเลาะวิวาทกัน บรรยากาศในตอนเช้าเต็มไปด้วยเสียงต่างๆ ของการสนทนา แต่ละคนกำลังตกลงซื้อขายกัน ชูชิบนิทนากัน และกำลังต่อรองราคากัน ...”

จากบันทึกของชาวต่างชาติเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนชาวสวนย่านคลองบางขุนเทียนจะต้องมีการทำสวนหมากและสวนผลไม้กันเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังเป็นย่านที่มีความเจริญทางการค้าเป็นอย่างมาก โดยอาศัยจุดตัดของแม่น้ำคูคลองเป็นตลาดน้ำในการแลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้ากัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการใช้เส้นทางน้ำโดยผ่านคลองด่าน คลองบางขุนเทียน และคลองดาวคะนองในพื้นที่เขตจอมทอง สำหรับการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากันเป็นประจำแล้ว แต่ในปี พ.ศ. 2445 ได้มีการเปิดรถไฟเอกชนสายที่ 2 สายปากคลองสาน-ท่าจีน (สมุทรสาคร) ระยะทาง 33.1 กิโลเมตร วิ่งขนานไปกับคลองด่าน เพื่อให้เกิดความสะดวกในการบรรทุกขนส่งสินค้าบนรถไฟแทนเรือลำเลียง โดยเฉพาะปลา ปู กุ้ง หอย กะปิ น้ำปลา จากจังหวัดทางด้านตะวันตก ส่งผลให้การค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าขยายตัวเพิ่มมากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เส้นทางคูคลองเริ่มลดบทบาทลง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431-2474

ภาพที่ 3.2.2-1 แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2454 มาตรฐาน 1: 25,000 แสดงที่ตั้งวัดในพื้นที่ฝั่งธนบุรี คลองต่างๆ ที่สำคัญ อาทิเช่น คลองด่าน คลองบางขุนเทียน คลองดาวคะนอง เส้นทางรถไฟสายแม่กลอง และพื้นที่สวน ทั้งนี้จะพบชุมชนย่านข้าหลวงเดิม ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัด 3 พื้นที่ คือ วัดนางนอง วัดหนัง และวัดราชโอรส

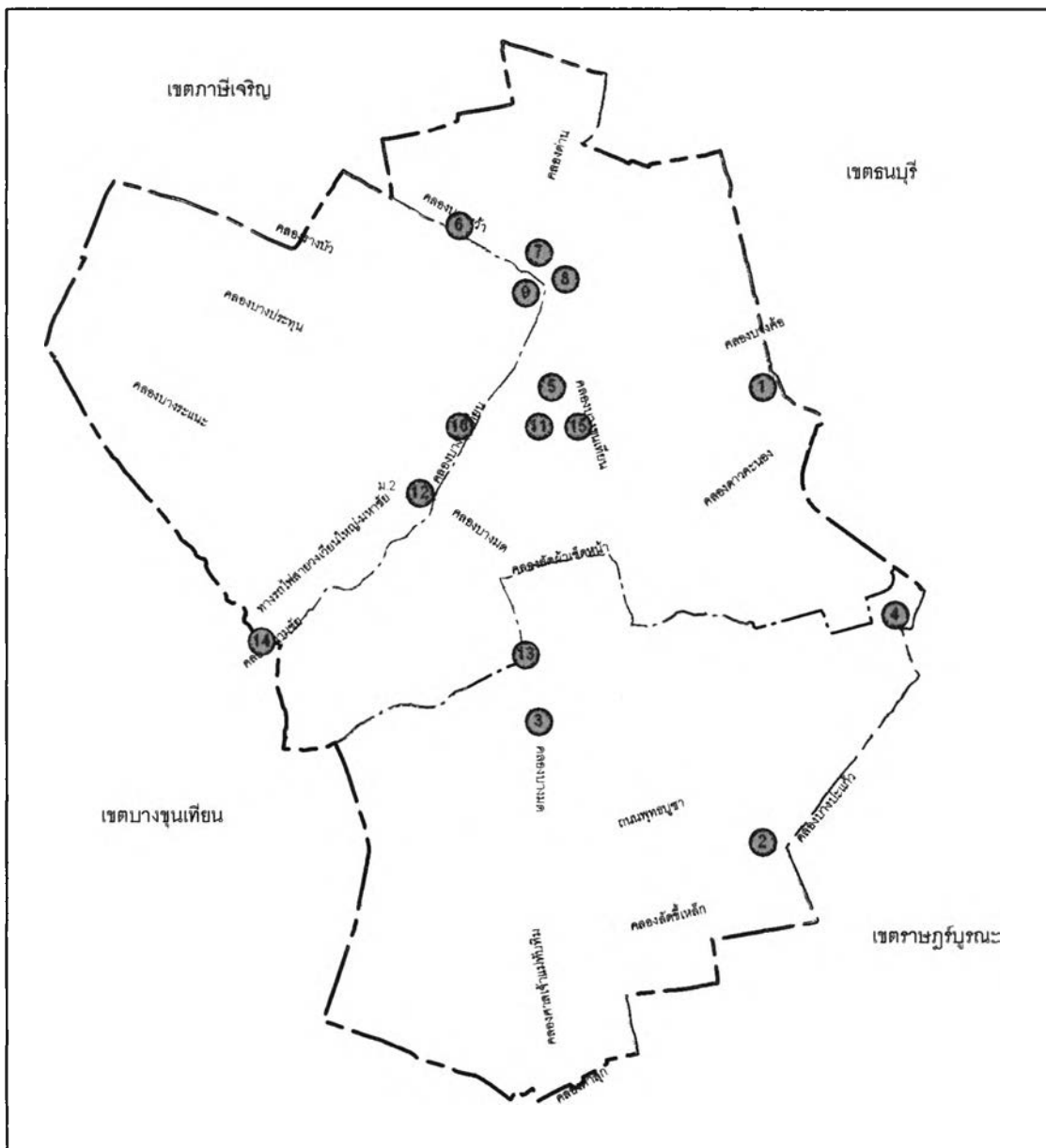
นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในอดีตก็จะพบว่า ชุมชนต่างๆ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับวัดและระบบคูคลอง โดยชุมชนและวัดจะมีที่ตั้งกระจายตัวของไปตามคูคลองทั้งสายหลักและสายรอง โดยในบริเวณจุดตัดของคลองด้านหรือคลองสนามชัยตัดกับคลองบางหว้าและคลองบางค้อ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีวัดสำคัญตั้งอยู่ 3 พื้นอง คือวัดนางนอง วัดหนัง วัดราชโอรส และมีการขยายตัวเป็นชุมชนย่านข้าหลวง ในขณะที่บริเวณคลองบางขุนเทียนซึ่งเชื่อมต่อกับคลองดาวคะนอง จะเป็นที่ตั้งของวัดสำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาอีก 3 แห่ง คือ วัดบางขุนเทียนนอก วัดบางขุนเทียนกลาง และวัดบางขุนเทียนใน ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเด่นของการกระจุกตัวของวัดที่อยู่คู่กับการเป็นชุมชนริมน้ำที่มีการประกอบอาชีพทำสวน อันสะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวเนื่องมาจากเป็นของชุมชนทางคูคลองซึ่งเป็นเส้นทางเดินทัพเก่า และความเจริญทางด้านสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะทางด้านศาสนา (ดังแผนที่ 3.2.2-2)

3.2.3 พื้นที่สวนเดิมภายใต้การเปลี่ยนแปลงเพื่อความทันสมัยแบบเมืองบก (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2514)

เนื่องจากลักษณะทางธรรมชาติของสภาพดินที่เป็นดินรกร่อย หรือที่ชาวสวนเรียกว่า ดินลักเค็ม จึงทำให้พื้นที่สวนย่านบางขุนเทียนเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชไม้ผล โดยเฉพาะส้ม ซึ่งมีทั้งส้มโอและส้มเขียวหวาน ทั้งนี้มีแหล่งปลูกส้มเขียวหวานอยู่ที่ตำบลบางมด ขณะที่แหล่งปลูกส้มโอจะอยู่ในตำบลบางขุนเทียน ทั้งพันธุ์ชาวนนท์และชาวแป้น ชาวใหญ่ ทองดี ชาวพวง

โดยเฉพาะส้มเขียวหวาน นอกจากจะพบความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนบางขุนเทียนกับชาวสวนนอกบางช่วง ในเอกสารของกระทรวงเกษตรฯ ก็ได้ระบุว่าส้มเขียวหวานบางมด เป็นส้มที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในทวีปเอเชียแถบอบอุ่น คือตะวันตกเฉียงใต้ของจีน และเชื่อกันว่าชาวจีนเป็นผู้นำเข้ามาเมื่อไม่น้อยกว่า 100 ปีมาแล้ว ในขณะที่เอกสารของเขตบางขุนเทียนระบุว่าส้มเขียวหวานบางมดที่มีชื่อเสียงนั้นเป็นพันธุ์กิ่งตอนที่ชาวบางมดนำมาจากที่อื่น เช่น จากแถบบางบอน หรือบางครั้งก็ต้องไปเสาะหาพันธุ์มาจากที่ไกลๆ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อ พ.ศ. 2485 ซึ่งเกิดน้ำท่วมใหญ่ เป็นเหตุให้ส้มเขียวหวานตายเกือบหมดกรุงเทพฯ ชาวสวนจำนวนมากจึงต้องไปสั่งซื้อพันธุ์กิ่งตอนมาจากเมืองจันทบุรีโดยทางเรือ ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อประมาณ พ.ศ. 2465 พระยาแพทยาพงศาวิสุทธาธิบดี หรือนายเด็ก เล่าเด็กหลี คนใดคนหนึ่งได้เป็นผู้ซื้อพันธุ์กิ่งตอนส้มเขียวหวานไปจากบางกอกแล้วนำไปปลูกที่เมืองจันทบุรี แต่เนื่องจากผิวส้มมีสีเหลือง จึงได้ตั้งชื่อว่า "ส้มแสงจันทร์" แทน

ดังนั้นพื้นที่สวนเดิมบริเวณชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียนที่ยังคงอยู่ในช่วงนี้ จึงมีความสำคัญที่บ่งบอกถึงความหลากหลายของพันธุ์ส้มเขียวหวานและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชาวสวนจากพื้นที่สวนอื่นๆ ด้วย

แผนที่ 3.2.2-2 แสดงที่ตั้งของวัดในพื้นที่เขตจอมทอง

<p>สัญลักษณ์</p> <table border="0"> <tr> <td>1) วัดมณฑลราชาม</td> <td>9) วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร</td> </tr> <tr> <td>2) วัดโพธิ์ทอง</td> <td>10) วัดแก้วไพฑูรย์</td> </tr> <tr> <td>3) วัดยายร่ม</td> <td>11) วัดบางขุนเทียนกลาง</td> </tr> <tr> <td>4) วัดโพธิ์แก้ว</td> <td>12) วัดโทร</td> </tr> <tr> <td>5) วัดบางขุนเทียนนอก</td> <td>13) วัดสีสุก</td> </tr> <tr> <td>6) วัดศาลาครืน</td> <td>14) วัดสิงห์</td> </tr> <tr> <td>7) วัดหนึ่งราชวรวิหาร</td> <td>15) วัดบางขุนเทียนใน</td> </tr> <tr> <td>8) วัดนางนองวรวิหาร</td> <td>16) วัดบางประทุมนอก</td> </tr> </table>	1) วัดมณฑลราชาม	9) วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร	2) วัดโพธิ์ทอง	10) วัดแก้วไพฑูรย์	3) วัดยายร่ม	11) วัดบางขุนเทียนกลาง	4) วัดโพธิ์แก้ว	12) วัดโทร	5) วัดบางขุนเทียนนอก	13) วัดสีสุก	6) วัดศาลาครืน	14) วัดสิงห์	7) วัดหนึ่งราชวรวิหาร	15) วัดบางขุนเทียนใน	8) วัดนางนองวรวิหาร	16) วัดบางประทุมนอก	<p> แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองในพื้นที่สวนเดิม ฝั่งธนบุรี กรณีศึกษา : ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร</p> <p> ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p></p> <p> 0 0.5 1 กม.</p>
1) วัดมณฑลราชาม	9) วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร																
2) วัดโพธิ์ทอง	10) วัดแก้วไพฑูรย์																
3) วัดยายร่ม	11) วัดบางขุนเทียนกลาง																
4) วัดโพธิ์แก้ว	12) วัดโทร																
5) วัดบางขุนเทียนนอก	13) วัดสีสุก																
6) วัดศาลาครืน	14) วัดสิงห์																
7) วัดหนึ่งราชวรวิหาร	15) วัดบางขุนเทียนใน																
8) วัดนางนองวรวิหาร	16) วัดบางประทุมนอก																

แต่ภายหลังก พ.ศ. 2500 พื้นที่สวนบริเวณนี้ก็ได้รับผลกระทบจากสภาพการเข้าถึงเพื่อเปิดและกระจายพื้นที่เมืองด้วยถนนสายหลักอย่างการตัดถนนถนนเอกชัย - บางบอน ถนนจอมทอง และถนนวุฒากาศ ในช่วงปี พ.ศ. 2507 - พ.ศ. 2509 ในขณะที่แผนพัฒนาทางหลวง หรือแผน 7 ปี ยุคเร่งรัด (พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2514) ภายใต้งานดำเนินงานเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาระดับชาติฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 ซึ่งต้องการสร้างโครงข่ายทางหลวงสายประธานระหว่างกรุงเทพฯ กับภูมิภาคต่างๆ ก็ทำให้เกิดการก่อสร้างถนนสายประธานระดับภูมิภาคอย่างถนนธนบุรี-ปากท่อ หรือถนนพระรามที่ 2 ในปี พ.ศ. 2513 ซึ่งเป็นเส้นทางถนนสายสำคัญที่มีผลต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สวนเป็นพื้นที่เมืองเป็นอย่างยิ่ง

หรือแม้กระทั่งผลจากการสร้างเขื่อนภูมิพล เมื่อปี พ.ศ. 2507 ก็ทำให้คูลิ่งน้ำบริเวณคลองบางขุนเทียนและคลองดาวคะนอง ซึ่งจากเดิมที่ชาวสวนไม่ต้องใช้ปุ๋ยหรือฉีดยา ลึนจ้ก็ติดลูกดี เนื่องจากมีปุ๋ยธรรมชาติ หรือ “น้ำอาบวัว” ซึ่งเป็นดินตะกอน มีลักษณะสีแดงชุ่มกลื่นคล้ายวัวชะมามา ยามน้ำเหนือหลากปลายปี ประมาณเดือน 11 หรือเดือน 12 ก็จำเป็นต้องหันมาใช้ปุ๋ยเคมีและฉีดยาฆ่าแมลง เป็นผลให้กุ่มปลาซึ่งมีเป็นจำนวนมากพลอยตายไปด้วย ดังนั้นเมื่อกระแสเปลี่ยนจากการสร้างเขื่อน พื้นที่สวนจึงกลายเป็นแหล่งที่ตั้งโรงสีและโรงเลื่อย โดยเฉพาะบริเวณปากคลองดาวคะนอง เนื่องจากสะดวกต่อการติดต่อและรับส่งสินค้าทางแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้บริเวณดังกล่าวยังเกิดการอพยพของแรงงานต่างพื้นที่เข้ามาเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความหนาแน่นและความหลากหลายของการใช้ที่ดินประเภทที่พักอาศัยและการค้าเพิ่มสูงขึ้น

จากภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเขตจอมทอง พ.ศ. 2510 (ดังภาพที่ 3.2.3-1) จะเห็นได้ว่า การปลูกสร้างอาคารส่วนใหญ่จะยังกระจุกตัวอยู่ทางด้านตะวันออกของพื้นที่ ซึ่งติดต่อกับเขตเมืองชั้นใน ในขณะที่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางคมนาคมสายบก ไม่ว่าจะเป็นถนนวุฒากาศ ถนนจอมทอง-ดาวคะนอง ถนนเอกชัย แต่พื้นที่ด้านในส่วนใหญ่ก็ยังเห็นโครงสร้างของการทำสวนหรือชนัดสวนและระบบคูคลอง โดยเฉพาะลำกระโดงขนาดเล็กต่างๆ บริเวณแขวงบางมด

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, มาตรฐาน 1:50,000

ภาพที่ 3.2.3-1 แสดงภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเขตจอมทอง พ.ศ. 2510

3.2.4 พื้นที่สวนเดิมกับการขยายตัวของพื้นที่เมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ชานเมืองอย่างไรทิศทาง (พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2543)

การเปิดใช้ถนนธนบุรี – ปากท่อ หรือถนนพระรามที่ 2 ซึ่งเป็นถนนสายประธานในฝั่งธนบุรีและเป็นทางหลวงพิเศษหมายเลข 35 ในปี พ.ศ. 2516 ถือเป็นกาเปิดสภาพการเข้าถึงเพื่อการขยายตัวของพื้นที่เมืองระหว่างภาคกลาง ภาคตะวันตก และภาคใต้ ประกอบกับนโยบายกระจายความหนาแน่นของการใช้ที่ดินบริเวณพื้นที่ชั้นในสู่พื้นที่ชานเมืองโดยอาศัยความเชื่อมโยงของเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สะดวกมากขึ้น ก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของการก่อสร้างโครงการอาคารพาณิชย์ขนาดใหญ่เพื่อพักอาศัยแห่งใหม่ริมถนนพระรามที่ 2 แทนที่สวนส้มบางมด ในบริเวณแขวงบางมด และการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมอย่างหนาแน่นขึ้นเพื่อเชื่อมโยงกับถนนสุขสวัสดิ์และถนนพระรามที่ 2 รวมทั้งการสร้างที่พักอาศัยคนงานอย่างกระจุกตัวและแออัดแทนที่พื้นที่สวนผลไม้ชั้นชื้ออย่างลิ้นจี่บางขุนเทียน ในบริเวณคลองดาวคะนอง แขวงจอมทอง

การตัดถนนสายหลักดังกล่าวในช่วงนี้ จึงเป็นการทำลายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวน้ำและชาวสวนในพื้นที่เขตจอมทองอย่างแท้จริง จะพบว่า อาคารบ้านเรือนดั้งเดิมก็จะหันหลังให้คลองและหันหน้าเข้าสู่ถนน และมีการสร้างใหม่โดยมีลักษณะเกาะชานไปตามถนนสายหลัก เกิดการละทิ้งและเปลี่ยนแปลงอาชีพชาวสวนไปเป็นแรงงานที่ได้รับค่าจ้างประจำในโรงงานอุตสาหกรรม

เช่นเดียวกับการตัดถนนสายรองอย่างถนนรัตนกวีและถนนพุทธบูชา ซึ่งเป็นถนนสายรองก็ทำหน้าที่ในการเปิดสภาพพื้นที่เมืองเข้าสู่พื้นที่สวนที่เคยเป็นพื้นที่ปิดล้อมบริเวณตอนกลางและตอนล่างของพื้นที่เขตจอมทอง และทำให้เกิดการตัดถนนซอยที่มีลักษณะกระจายไปตามความพึงพอใจภาคเอกชนและประชาชนในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง โดยปราศจากการวางแผน ทำให้เกิดปัญหาการอุดตันและการเน่าเสียของคูคลองสายย่อย พร้อมๆ กับงานเทศบาลประเพณีซึ่งเคยใช้แม่น้ำคูคลองที่หายไป

หากพิจารณาสถิติต่างๆ จะพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2532 – พ.ศ. 2541 จะเห็นได้ชัดว่ามีการขออนุญาตปลูกสร้างประเภทอาคารเพื่อการพักอาศัย และประกอบพาณิชย์กรรม และอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมากตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ประเภทที่ได้รับอนุญาตให้ปลูกสร้างมากที่สุดจะเป็นพื้นที่พักอาศัย 501,929 ตารางเมตร และมีการปลูกสร้างมากที่สุดในปี พ.ศ. 2537 รองลงมาเป็นพื้นที่พาณิชย์กรรม 116,983 ตารางเมตร และมีการปลูกสร้างมากที่สุดในปี พ.ศ. 2533 (ดังตารางที่ 3.2.4-1 และแผนภูมิ 3.2.4-1) แต่หลังจากปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ประสบปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้แนวโน้มการก่อสร้างอาคารในพื้นที่เขตจอมทองมีการชะลอตัว พื้นที่ที่ได้รับอนุญาตปลูกสร้างจึงลดลง แต่คาดว่าในอนาคตจะมีปริมาณการเพิ่มขึ้นเมื่อเศรษฐกิจเข้าสู่ภาวะปกติ

สำหรับจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับการอนุญาตให้ประกอบกิจการในพื้นที่เขต จอมทอง (ดังตารางที่ 3.2.4-2 และแผนภูมิ 3.2.4-2) มีจำนวนทั้งสิ้น 1,132 แห่ง มีจำนวนคนงาน 21,053 คน ซึ่งเมื่อเทียบการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมกับจำนวนประชากรจะมีสัดส่วนร้อยละ 12.17 ในขณะที่มีปริมาณเงินทุนจดทะเบียน 2,641.69 ล้านบาท มีจำนวนพื้นที่โรงงาน 820,223 ตารางเมตร ทั้งนี้แขวงจอมทอง มีโรงงานอุตสาหกรรมมากที่สุดจำนวน 625 แห่ง คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 55.21 มีจำนวนคนงาน 10,332 คน มีจำนวนเงินทุนจดทะเบียน 1,376.40 ล้านบาท มีจำนวนพื้นที่ โรงงาน 445,118 ตารางเมตร รองลงมา คือ แขวงบางซุ่นเทียน มีจำนวนโรงงานอุตสาหกรรม 312 แห่ง คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 27.56 มีจำนวนคนงาน 7,147 คน มีจำนวนเงินลงทุนจดทะเบียน 792 ล้านบาท

เมื่อพิจารณาประเภทอุตสาหกรรมที่มีการจดทะเบียนในพื้นที่เขตจอมทอง พบว่า มี อุตสาหกรรมที่เป็นประเภทของโลหะมากที่สุด รองลงไปได้แก่ อุตสาหกรรมที่เป็นประเภทของยาง พลาสติก และหนังสือ ในขณะที่ประเภทของสิ่งทออยู่ในลำดับที่ 3 อุตสาหกรรมเหล่านี้จะกระจายตัว ตามแนวถนนสายสำคัญในพื้นที่ คือ ถนนจอมทอง ถนนเอกชัย ถนนพระรามที่ 2 ถนนสุขสวัสดิ์ ถนนวุฒากาศ ถนนรัตนกวี และถนนกำนันแมน

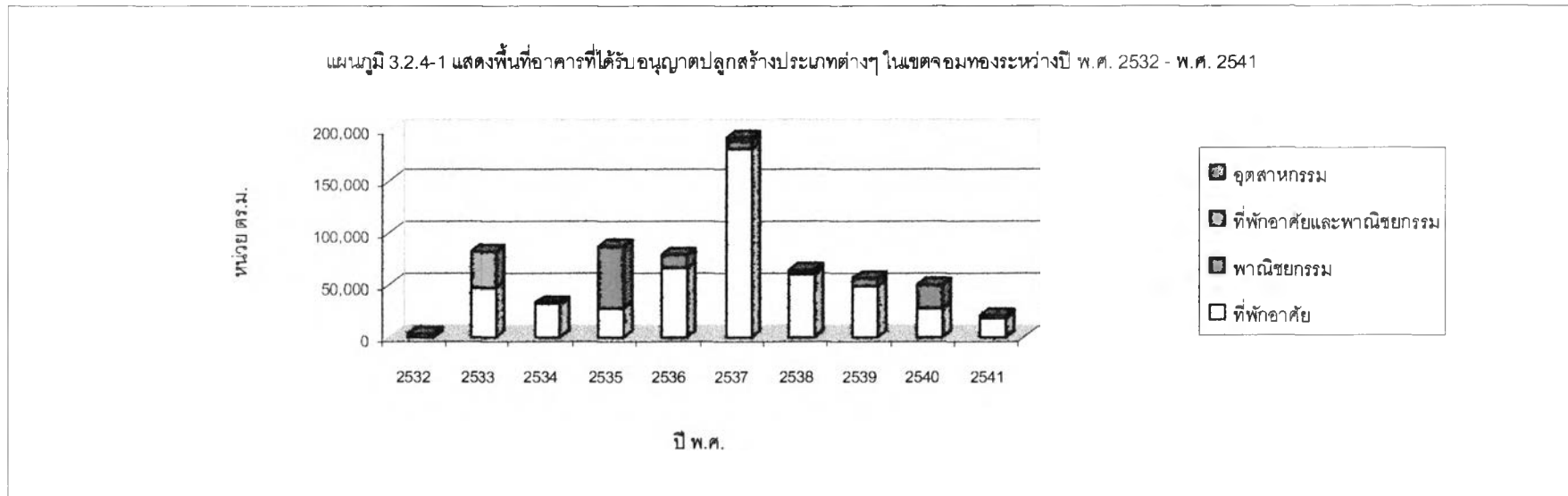
นอกจากนี้ หากพิจารณาทางด้านประชากร ก็จะพบว่า มีการเติบโตของจำนวน ประชากรอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มการย้ายออกมาพักอาศัยในเขตต่อเมืองและเขตชานเมืองสูงขึ้น โดยจำนวนประชากรเขตจอมทองในปี พ.ศ. 2537 - พ.ศ. 2542 มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรที่ เพิ่มขึ้นถึง 4,532 คน ขณะที่บริเวณรอยต่อเมืองด้านตะวันตกในช่วงปี พ.ศ. 2532 - พ.ศ. 2537 มีการ เปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นจากเดิมถึง 234 คน/ตารางกิโลเมตร และจากปี พ.ศ. 2537 - พ.ศ. 2542 มีการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของประชากรเพิ่มสูงขึ้นจากเดิมอีก 285 คน/ตารางกิโลเมตร ส่วนพื้นที่ชานเมืองก็มีทิศทางที่มีความหนาแน่นที่เพิ่มขึ้นเช่นกัน (ดังตารางที่ 3.2.4-3)

แม้ว่าลักษณะการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในเขตจอมทอง ในช่วงปี พ.ศ. 2532 - พ.ศ. 2543 มีจำนวนประชากรที่เปลี่ยนแปลงทั้งเพิ่มขึ้นและลดลงอยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อพิจารณาขนาดของจำนวนประชากรรายแขวงในเขตจอมทอง พบว่า แขวงบางมด ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับเขตชานเมืองมีขนาดของจำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีอัตราการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ. 2532 - พ.ศ. 2537 ในพื้นที่แขวงเดียวกันสูงถึงร้อยละ 26.96 และช่วงปี พ.ศ. 2537 - พ.ศ. 2542 ในพื้นที่แขวงเดียวกันสูงถึงร้อยละ 35.87 ในขณะที่แขวงอื่นๆ ในเขตจอมทอง มีอัตราการเปลี่ยนแปลงที่ลดลง

ตารางที่ 3.2.4-1 แสดงพื้นที่อาคารที่ได้รับอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคารประเภทต่างๆ ในเขตจอมทอง ปี พ.ศ. 2532 - 2541

ประเภทพื้นที่อาคาร	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	รวมสะสม	รวมกทม.	เพิ่ม% ทั้งหมดของกทม.
ที่พักอาศัย	0	46,085	31,079	27,298	65,200	180,994	59,269	47,824	26,345	17,835	501,929	52,112,438	0.98
พาณิชย์กรรม	0	0	1,572	59,825	14,090	7,520	1,744	8,979	23,182	71	116,983	29,119,086	0.40
ที่พักอาศัยและพาณิชย์กรรม	0	35,488	0	0	0	3,627	3,267	0	0	2,276	44,658	8,489,397	0.53
อุตสาหกรรม	3,132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,132	1,498,009	0.21
รวม	5,664	84,106	35,185	89,658	81,826	194,678	66,818	59,342	52,067	22,723	666,702	91,885,632	0.73
รวมกทม.	4,675,362	5,312,825	11,319,806	12,424,777	13,151,778	14,091,331	12,591,685	8,632,788	4,536,203	5,174,442	91,885,632		
เพิ่ม% ทั้งหมดของกทม.	0.12	1.58	0.31	0.72	0.62	1.38	0.53	0.59	1.15	0.44	0.73		

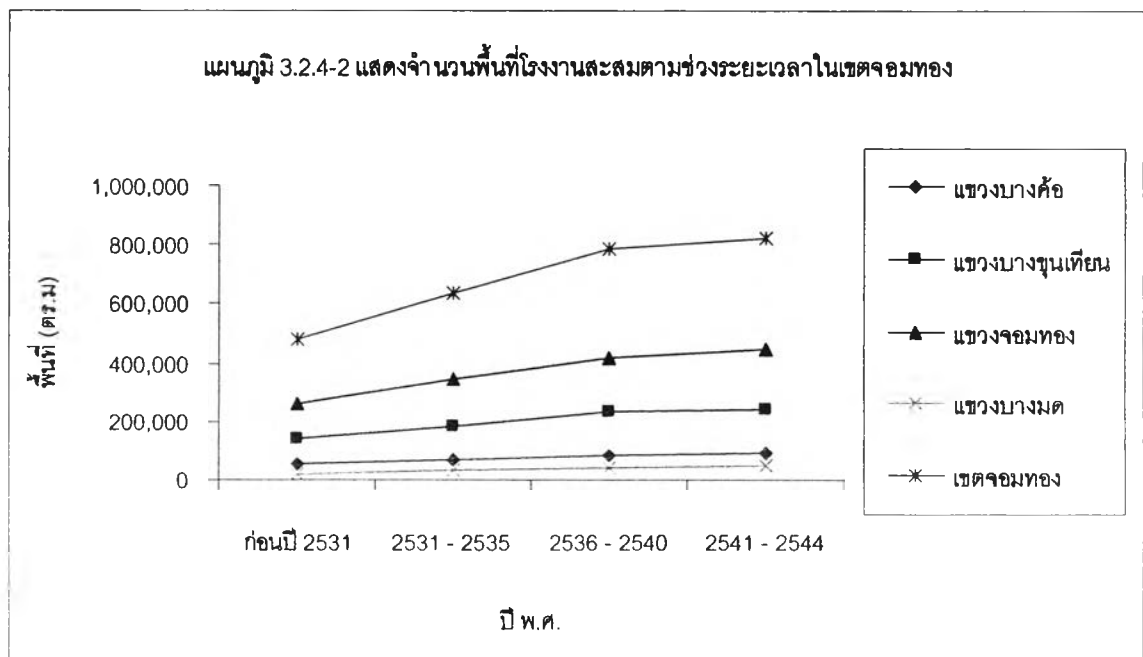
ที่มา: รายงานสถิติรายปีกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2533 - 2542

ตารางที่ 3.2.4-2 แสดงจำนวนโรงงานที่ได้รับอนุญาตให้ประกอบการตามช่วงระยะเวลาในเขตจอมทอง จำแนกตามรายแขวง

แขวง / เขต	ช่วงระยะเวลา	จำนวนโรงงาน	จำนวนสะสม	จำนวนรวม			
				เงินลงทุน (ล้านบาท)	คนงาน	พื้นที่ (ตร.ม.)	พื้นที่สะสม (ตร.ม.)
แขวงบางค้อ	ก่อนปี 2531	62	62	90.85	943	53,971	53,971
	2531 - 2535	38	100	68.28	589	17,147	71,118
	2536 - 2540	41	141	109.64	741	16,874	87,992
	2541 - 2544	7	148	14.2	102	2,265	90,257
	รวม	148	148	282.96	2,375	90,257	
แขวงบางขุนเทียน	ก่อนปี 2531	97	97	168.21	2,151	143,983	143,983
	2531 - 2535	58	155	218.73	2,084	41,147	185,130
	2536 - 2540	137	292	341.97	2,556	47,322	232,452
	2541 - 2544	20	312	62.71	356	6,124	238,576
	รวม	312	312	791.62	7,147	238,576	
แขวงจอมทอง	ก่อนปี 2531	292	292	377.25	5,442	262,845	262,845
	2531 - 2535	127	419	261.19	1,918	83,763	346,608
	2536 - 2540	166	585	478.7	2,354	75,261	421,869
	2541 - 2544	40	625	259.27	618	23,249	445,118
	รวม	625	625	1376.41	10,332	445,118	
แขวงบางมด	ก่อนปี 2531	10	10	51.81	612	18,586	18,586
	2531 - 2535	13	23	82.97	224	18,738	37,324
	2536 - 2540	5	28	13.43	72	4,524	41,848
	2541 - 2544	19	47	42.49	291	4,424	46,272
	รวม	47	47	190.7	1,199	46,272	
เขตจอมทอง	ก่อนปี 2531	461	461	688.12	9,148	479,385	479,385
	2531 - 2535	236	697	631.16	4,815	160,795	640,180
	2536 - 2540	349	1,046	943.73	5,723	143,981	784,161
	2541 - 2544	86	1,132	378.67	1,367	36,062	820,223
	รวม	1,132	1,132	2,641.69	21,053	820,223	

ที่มา : กรมโรงงาน กระทรวงอุตสาหกรรม

ตารางที่ 3.2.4-3 แสดงพื้นที่ จำนวนประชากรรายเขต และความหนาแน่นของฝั่งธนบุรี ปี พ.ศ. 2532 ปี พ.ศ. 2537 และปี พ.ศ. 2542

เขต	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนประชากร (คน)			การเปลี่ยนแปลง (คน)		ความหนาแน่น (คน/ตร.กม.)				
		2532	2537	2542	2532-2537	2537-2542	2532	2537	2542	2532-2537	2537-2542
เขตธนบุรี	8.551	264,471	215,778	188,610	-48,693	-27,168	30,929	25,234	22,057	-5,694	-3,177
เขตคลองสาน	6.051	147,407	128,184	113,817	-19,223	-14,367	24,361	21,184	18,810	-3,177	-2,374
เขตบางพลัด	11.36	163,554	135,995	123,035	-27,559	-12,960	14,397	11,971	10,831	-2,426	-1,141
เขตบางกอกน้อย	11.944	163,228	173,523	162,502	10,295	-11,021	13,666	14,528	13,605	862	-923
เขตบางกอกใหญ่	6.18	109,036	98,895	89,895	-10,141	-9,000	17,643	16,002	14,546	-1,641	-1,456
เขตเมืองชั้นใน	224.566	3,345,842	2,813,468	2,521,815	-532,374	-291,653	14,899	12,528	11,230	-2,371	-1,299
เขตภาษีเจริญ	17.834	145,168	144,820	142,174	-348	-2,646	8,140	8,120	7,972	-20	-148
เขตบางแค	44.226	144,001	168,923	172,026	24,922	3,103	3,256	3,820	3,890	564	70
เขตจอมทอง	26.254	189,383	170,079	174,611	-19,304	4,532	7,213	6,478	6,651	-735	173
เขตราชบุรีบูรณะ	15.782	108,851	104,748	94,620	-4,103	-10,128	6,897	6,637	5,995	-260	-642
เขตทุ่งครุ	30.741	55,873	67,346	87,609	11,473	20,263	1,818	2,191	2,850	373	659
เขตหนองแขม	35.322	45,569	69,849	109,320	24,280	39,471	1,290	1,977	3,095	687	1,117
เขตตลิ่งชัน	29.479	94,055	108,396	99,695	14,341	-8,701	3,191	3,677	3,382	486	-295
เขตทวีวัฒนา	50.219	19,376	26,704	52,099	7,328	25,395	386	532	1,037	146	506
เขตต่อเมืองตะวันตก	249.857	802,276	860,865	932,154	58,589	71,289	3,211	3,445	3,731	234	285
บางขุนเทียน	120.687	77,656	82,740	105,616	5,084	22,876	643	686	875	42	190
บางบอน	34.745	51,834	56,356	72,726	4,522	16,370	1,492	1,622	2,093	130	471
เขตชานเมืองตะวันตก	155.432	129,490	139,096	178,342	9,606	39,246	833	895	1,147	62	252

ที่มา: สำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

สำหรับความหนาแน่นของประชากรในเขตจอมทอง พบว่า ช่วงปี พ.ศ. 2532 – พ.ศ. 2542 เขตจอมทองมีการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของจำนวนประชากรจากความหนาแน่น 7,213 คนต่อตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ.2532 ลดลงเหลือ 6,651 คนต่อตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2542 และเมื่อพิจารณาระดับรายแขวง พบว่า แขวงบางค้อ ในปี พ.ศ. 2532 ที่มีพื้นที่เพียง 2,066.79 ไร่ และอยู่ติดกับพื้นที่ชั้นในมีความหนาแน่นสูงถึง 27 คน/ไร่ และในปี พ.ศ. 2537 มีความหนาแน่น 22 คน/ไร่ และในปี พ.ศ. 2543 มีความหนาแน่นลดลงเหลือ 20 คน/ไร่ (ดังตารางที่ 3.2.4-4 ตารางที่ 3.2.4-5 และแผนภูมิ 3.2.4-4)

จะเห็นได้ว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2532 – พ.ศ. 2543 ความหนาแน่นของจำนวนประชากรในแขวงบางค้อจะเบาบางลงและกระจายตัวออกสู่พื้นที่ใกล้เคียง เช่นเดียวกับกับแขวงจอมทอง และแขวงบางขุนเทียน ซึ่งมีอัตราความหนาแน่นประชากรลดลง ในขณะที่อัตราการขยายตัวของประชากรและความหนาแน่นเพิ่มขึ้นในพื้นที่แขวงบางมดที่เป็นพื้นที่รอบนอก ซึ่งมีแนวโน้มที่จะเป็นพื้นที่ที่รองรับการขยายตัวด้านที่พักอาศัยและทางการค้าในอนาคต ในบริเวณพื้นที่ที่ติดกับถนนพระรามที่ 2 และถนนสายรองที่เชื่อมต่อพื้นที่เขตใกล้เคียง

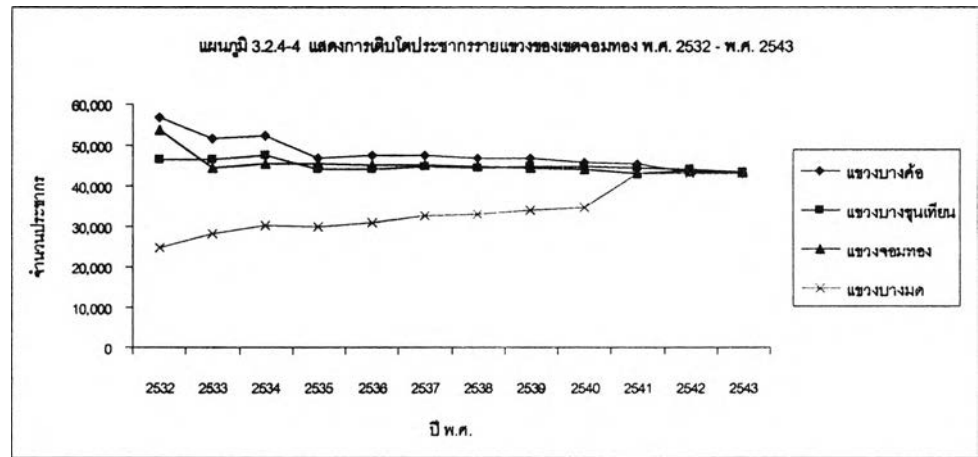
กล่าวโดยสรุป จากสถิติต่างๆ ข้างต้น จึงสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่การค้าและการบริการในระดับแขวงบางมดและแขวงจอมทองที่มีการขยายตัวตามการเติบโตของจำนวนประชากร เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยและหมู่บ้านจัดสรรตามแนวถนนพระรามที่ 2 และการเป็นปากทางเข้าออกเมืองระหว่างกรุงเทพมหานครกับเขตปริมณฑล รวมทั้งการขยายตัวของพื้นที่อุตสาหกรรมบริเวณแขวงจอมทองซึ่งได้รับอิทธิพลจากแผนการกระจายตัวแหล่งงานจากเขตชั้นในกรุงเทพมหานครประกอบกับการมีพื้นที่อุตสาหกรรมเดิมที่เกาะกลุ่มเป็นย่านที่เชื่อมต่อกับเขตชานเมืองและปริมณฑลทางด้านตะวันตกอยู่แล้ว ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่สวนหรือพื้นที่เกษตรกรรมลดลงอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่เขตจอมทอง พ.ศ. 2517, พ.ศ. 2522 และ พ.ศ. 2544 (ดังภาพที่ 3.2.4-1, ภาพที่ 3.2.4-2 และภาพที่ 3.2.4-3) ก็จะมีเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ตารางที่ 3.2.4-4 แสดงจำนวนประชากรเขตจอมทอง จำแนกตามรายแขวง พ.ศ. 2532 - พ.ศ. 2543

เขต / แขวง	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนประชากร (คน)											
		2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543
แขวงบางค้อ	3.375	56,896	51,707	52,347	46,884	47,435	47,430	46,881	46,788	45,905	45,548	43,494	42,984
แขวงบางขุนเทียน	5.789	46,702	46,482	47,430	44,007	44,159	44,805	44,519	44,876	44,711	44,462	44,238	43,607
แขวงจอมทอง	5.677	53,743	44,646	45,351	45,438	45,276	45,220	44,752	44,395	43,982	43,083	43,824	43,304
แขวงบางมด	11.413	24,908	28,198	30,280	30,051	30,892	32,624	33,230	34,135	34,762	43,216	43,055	42,968
เขตจอมทอง	26.254	182,249	171,043	175,408	166,380	167,762	170,079	169,382	170,194	169,380	176,309	174,611	172,863

ที่มา: สถิติจำนวนประชากรของสำนักทะเบียนท้องถิ่นเขตจอมทอง

ตารางที่ 3.2.4-5 แสดงขนาดพื้นที่ จำนวนประชากร ความหนาแน่นและการเปลี่ยนแปลงรายแขวงของเขตจอมทอง พ.ศ. 2532 พ.ศ. 2537 และ พ.ศ. 2543

เขต / แขวง	พื้นที่ (ไร่)	จำนวนประชากร (คน)			ความหนาแน่น (คน/ไร่)			การเปลี่ยนแปลง 2532 - 2537			การเปลี่ยนแปลง 2532 - 2543		
		2532	2537	2543	2532	2537	2542	จำนวน(คน)	พื้นที่เดิม(%)	พื้นที่ทั้งหมด(%)	จำนวน(คน)	พื้นที่เดิม(%)	พื้นที่ทั้งหมด(%)
แขวงบางค้อ	2,066.79	56,896	47,430	42,984	28	23	21	-10,018	-17.44	-5.29	-4,446	-9.37	-2.61
แขวงบางขุนเทียน	3,545.08	46,702	44,805	43,607	13	13	12	-4,051	-8.29	-2.14	-1,198	-2.67	-0.70
แขวงจอมทอง	3,476.50	53,743	45,220	43,304	15	13	12	-9,844	-17.88	-5.20	-1,916	-4.24	-1.13
แขวงบางมด	6,989.13	24,908	32,624	42,968	4	5	6	4,609	16.45	2.43	10,344	31.71	6.08
เขตจอมทอง	16,077.50	182,249	170,079	172,863	11	11	11	-19,304	-10.19	-10.19	2,784	1.64	1.64

ที่มา: สถิติจำนวนประชากรของสำนักทะเบียนท้องถิ่นเขตจอมทอง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, มาตรฐาน 1:15,000

ภาพที่ 3.2.4-1 แสดงภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเขตจอมทอง พ.ศ. 2517

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, มาตรฐาน 1:15,000

ภาพที่ 3.2.4-2 แสดงภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเขตจอมทอง พ.ศ. 2522

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, มาตรฐาน 1:15,000

ภาพที่ 3.2.4-3 แสดงภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเขตจอมทอง พ.ศ. 2544

3.3 วิถีชีวิตชาวสวน

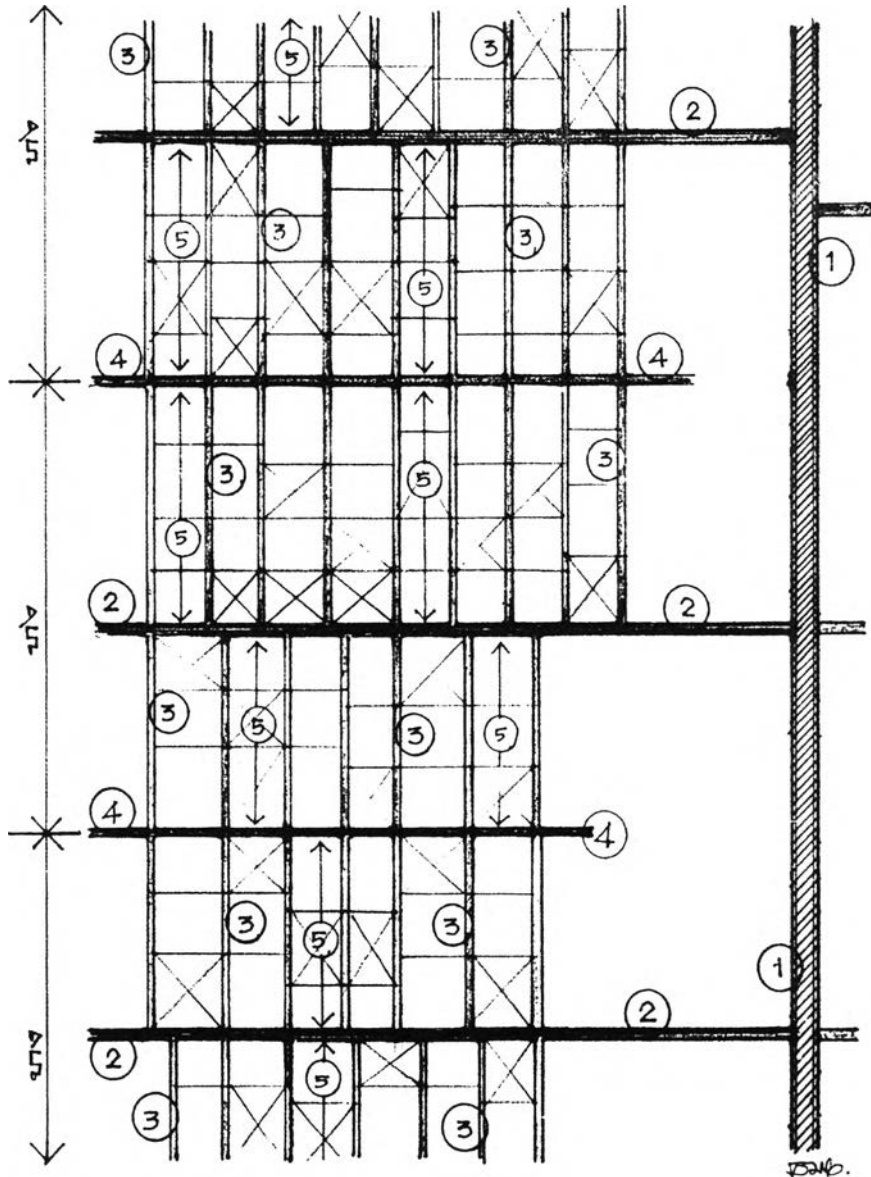
3.3.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนชาวสวน

จากภาพที่ 3.3.1-1 ซึ่งแสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวสวน จะเห็นได้ว่า ร่องน้ำที่ขุดจะเรียกว่า “คูหรือลำกระโดง” คูหรือลำกระโดงนี้จะขุดต่อจากคลองหลัก หรือคลองซอยให้ขนานไปกับเขตของพื้นที่สวน ขุดยาวขึ้นไปจรดกับเขตสวนของอีกบางหนึ่ง เมื่อขุดจนสุดเขตก็จะขุดคูคั่นเขตแต่ละบาง คูที่คั่นแต่ละบางนี้จะเรียกว่า “ทางผี” ซึ่งจะมีความกว้างครึ่งหนึ่งเป็นของบางหนึ่งและอีกครึ่งหนึ่งเป็นของอีกบางหนึ่ง ดังนั้นคูที่คั่นหรือแบ่งเขตนี้จึงไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของบางหนึ่งบางใด ทางผีของฝั่งคลองหนึ่งถึงทางผีอีกฝั่งคลองหนึ่ง จึงทำให้เกิดพื้นที่สวนตลอดความยาวของคลองซอย หรือเรียกว่า “บาง” อาทิเช่น บางประทุน บางหว้า บางระเนาะ บางมด เป็นต้น

เขตสวนที่มีคูขนานยาวไปจนถึงทางผีนี้จะเรียกว่า “เส้น” ชาวสวนที่มีฐานะดีหรือเป็นตระกูลดั้งเดิมจะมีสวนหลายเส้น มีทั้งที่แต่ละเส้นขนานและอยู่ใกล้เคียงกันและอยู่ห่างกัน หรือแม้กระทั่งอยู่กันคนละบางก็มี

ที่พักอาศัยหรือบ้านของชาวสวนมักจะทำให้พื้นที่ที่แบ่งไว้อยู่ริมคลองซอย พื้นที่นี้จะแบ่งไว้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฐานะ จำนวนลูกหลานและบริวาร พื้นที่สวนที่เหลือจะแบ่งเป็นความยาวของแปลงซึ่งแต่ละแปลงจะมีขนาดไม่เท่ากัน โดยมากแปลงใกล้บ้านมักเป็นแปลงเล็ก ส่วนแปลงอื่นๆ จะเป็นแปลงใหญ่ คือ เป็นแปลงที่มีความยาวมาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าแปลงใดจะปลูกพืชชนิดใด ในแต่ละแปลงจะขุดร่องน้ำล้อมรอบ และพื้นที่ภายในจะแบ่งเป็น “ร่อง” มีน้ำล้อมรอบแต่ละร่อง เรียกร่องน้ำนี้ว่า “ห้องร่อง” ร่องน้ำที่อยู่หัวร่องทั้งสองด้านจะเรียกว่า “หัวขวาง”

ดังนั้นสวนแปลงหนึ่งจึงประกอบด้วย ถนนโดยรอบ ร่องสวน ห้องร่อง หัวขวาง ชาวสวนจะเรียกสวนที่มีองค์ประกอบดังกล่าวว่า “ชนิด” (ดังภาพที่ 3.3.1-2) สวนชนิดหนึ่งๆ อาจมีจำนวนตั้งแต่ 3 ร่องขึ้นไปถึง 10 ร่อง บางสวนชนิดใหญ่มาก มีเนื้อที่ประมาณ 6 ไร่ ก็อาจจะมีถึง 14 ร่อง ถนนที่ล้อมรอบด้านข้างตรงกับหัวขวางและติดกับคูหรือลำกระโดงที่อยู่ใกล้คลองหลัก จะขุดถนนให้ลึกเสมอกับพื้นของหัวขวาง เพื่อฝังท่อสำหรับระบายน้ำออกจากสวน หรือปล่อยน้ำเข้าสวน ซึ่งใช้วัสดุที่หาได้สะดวกในสวน คือ มะพร้าว ต้นหมาก หรือต้นตาล การวางท่อด้านใกล้กับคลองหลักจะสะดวกกับการระบายหรือชักน้ำ เพราะน้ำจะขึ้นและลงเร็วกว่าคูน้ำที่อยู่ไกลคลองหลัก

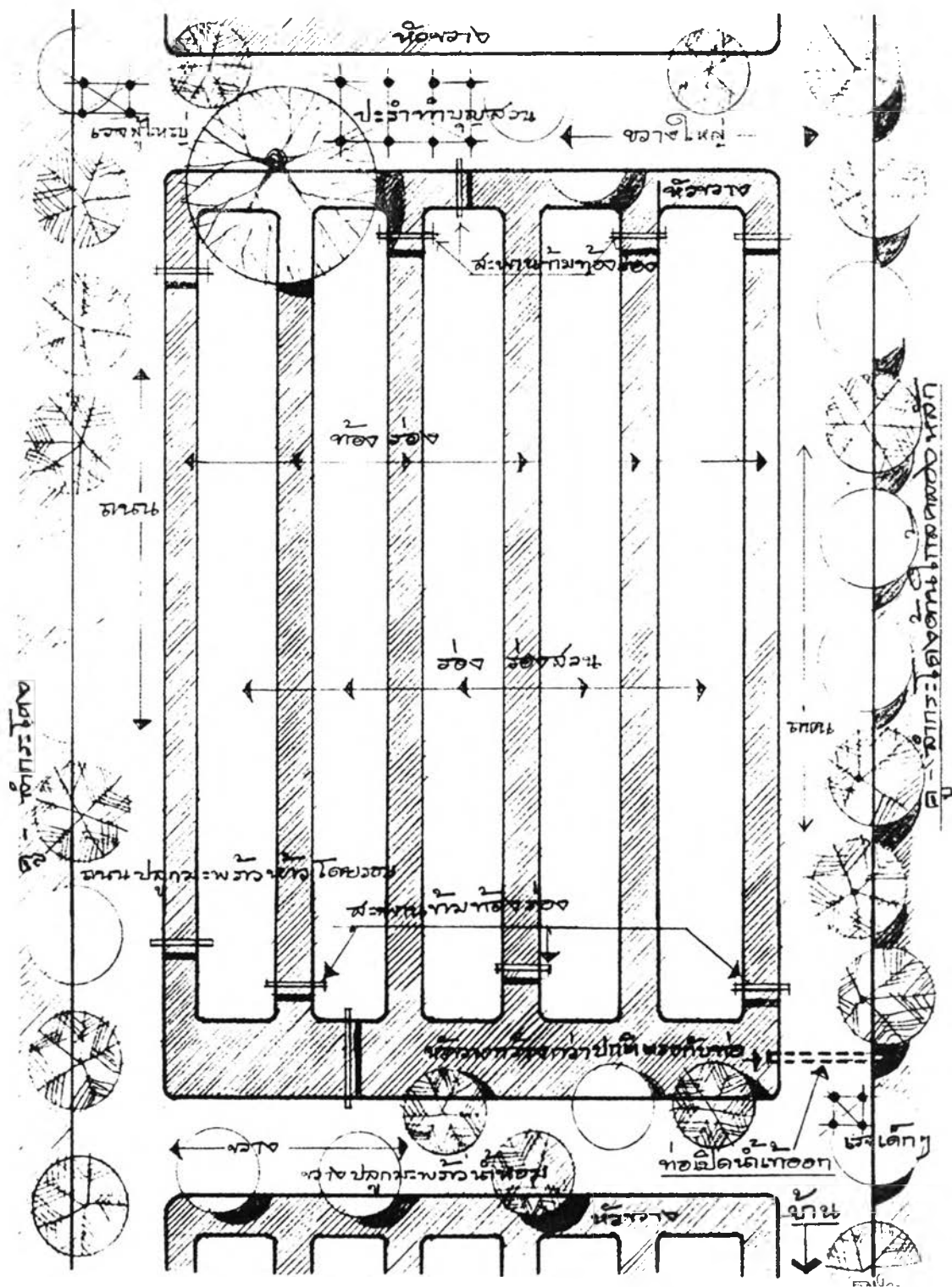

ที่มา : สมใจ นิมเล็ก, เรือนชาวสวน (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545)

ภาพที่ 3.3.1-1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวสวน

สัญลักษณ์	① คลองสายหลัก ② คลองแต่ละบาง ③ คูน้ำหรือลำกระโดงใช้ชักน้ำ ④ ทางผี เป็นคูน้ำที่แบ่งเขตแต่ละบาง โดยไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของสวนใดและบางใด	⑤ สวนแต่ละเจ้าของแต่ละบาง เรียก เส้นแต่ละเส้นมีหลาย ชนิด ชนิด คือ จำนวน ร่องสวน มากน้อยแล้วแต่ความกว้างของเส้น ความยาวของชนิดแล้วแต่กำหนด

ที่มา : สมใจ นิมเล็ก, เรือนชาวสวน (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545)

ภาพที่ 3.3.1-2 แสดงรายละเอียดชนิดสวน

สวนถนนที่คั่นแต่ละชนิดจะเรียกว่า “ขวาง” โดยทั่วไปชาวสวนนิยมทำขวางหนึ่งที่อยู่ก่อนทางผีหนึ่ง หรือสองชนิดให้กว้างมากกว่าขวางอื่น มีความกว้างประมาณ 3 – 4 วา ชาวสวนจะใช้ขวางนี้เพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ที่ปะรำทำบุญสวนประจำปี เลี้ยงอาหารแขกในการลงแขกทำสวน ลอกเลน หรือเผาข้าวหลาม เผามะพร้าวเผา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เด็กๆ และเพื่อนบ้านมาชุมนุมกันด้วยความสุข สนุกสนานและอิมท้อง รวมทั้งยังใช้เป็นที่พักสร้าง “เวจ” ซึ่งเป็นที่ซับน้ำของชาวสวนด้วย

สำหรับการทำสวนโดยยึดวิธีแบบดั้งเดิมซึ่งสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนจนเป็นประเพณีนั้น พบว่า สวนชนิดล่าง คือ ชนิดใกล้บ้านจะปลูกพืชสวนครัวประเภทพริก ขิง ข่า ยอ ตะไคร้ มะกรูด โหระพา กะเพรา สะพลู มะเขือ หรือผลไม้ที่มีราคาแพงและต้องคอยดูแลอย่างใกล้ชิด เช่น ลิ้นจี่ กระท้อน ชมพู สวนชนิดที่อยู่เหนือขึ้นไปจึงปลูกมะม่วงหรือมะปรางเต็มทั้งชนิด แต่หากเป็นชนิดใหญ่ ก็จะมีการปลูกกล้วยน้ำว้า กล้วยหอม ส้มโอ ส้มเขียวหวาน หรือไม้ก็ปลูกมะพร้าวน้ำหอม ซึ่งเดิมจะเรียกมะพร้าวเตี้ย ขายเป็นมะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา และเมื่อแห้งก็จะเพาะเป็นมะพร้าวพันธุ์ แล้วแซมด้วยมะพร้าวนาเก ซึ่งเป็นมะพร้าวลูกเล็ก ผิวเปลือกมีสีเหลืองอมชมพูที่มีความสวยงาม และใช้รับประทานตอนที่ยังอ่อนด้วย

ตามถนนหรือขวาง ชาวสวนจะไม่ทิ้งให้ว่างและเปล่าประโยชน์ โดยจะปลูกมะพร้าวใหญ่หรือมะพร้าวหัวโดยรอบเป็นระยะๆ หากมะพร้าวเริ่มตกจั่นจนไม่ติดผล ชาวสวนก็จะทำน้ำตาลมะพร้าว ซึ่งขายได้ทั้งน้ำตาลสด น้ำตาลรวก น้ำตาลปึก และน้ำตาลปีบ การทำน้ำตาลมะพร้าวนี้ถือเป็นอาชีพเสริมที่เพิ่มรายได้เป็นอย่างมากของชาวสวนอย่างหนึ่ง

เมื่อชาวสวนปลูกมะพร้าว นอกจากขายลูกของมันแล้ว ทางมะพร้าวยังนำมาริดใบให้เหลือก้าน เมื่อมัดรวมกันก็กลายเป็นไม้กวาด เรียกว่า “ไม้กวาดทางมะพร้าว” นำไปขายได้ หรือกะลามะพร้าวใช้ทำเชื้อฟืนได้ แม้แต่ “หัวตะโงก” หรือส่วนโคนทางมะพร้าว ก็มีประโยชน์สำหรับใช้เป็นเชื้อฟืนเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว หรือใช้เป็นฟืนที่ให้ความร้อนสูงในการเผากระดางหรือเครื่องปั้นดินเผาอื่นๆ ให้มีสีดินสวยของพวกช่างปั้นหม้อจากเมืองนนท์หรือปากเกล็ดซึ่งล่องเรือมารับซื้อที่บ้าน

สวนบางชนิดที่ปลูกผลไม้ที่มีทรงพุ่มไม่สูง ชาวสวนยังนิยมปลูกหมากลับหว่าง หรือลับระหว่างตามแนวแค่มร่อง ซึ่งจะได้ประโยชน์ทั้งหมากดิบและหมากยับ และสามารถนำต้นหมากแก่มาทำเส้า ทำฟากลับ ไปใช้ทำเส้าเชือกกันดินพัง ทำแม่บันไดทอดลงน้ำ นอกจากนี้เวลาสร้างปะรำทำบุญสวนก็จะนำมาทำเส้าโดยเกราผิวออกให้หมดและนำกระดาษแก้วกระดาษสีมาพันโดยรอบให้สวยงาม

นอกจากนี้ หากเป็นชาวสวนที่ยังทำนาควบคู่ไปกับการทำสวน หรือชาวสวนที่เลิกทำนา แต่ยังมีนาให้ผู้อื่นเช่าอยู่ และเก็บค่าเช่าสวนหนึ่งเป็นข้าวเปลือก ชาวสวนประเภทนี้จะต้องมียุ้งข้าว สีม้อ ครกตำข้าว ข้าวที่เป็นค่าเช่า ถ้าเห็นว่าเหลือจากการใช้กินตลอดปี ก็จะนำข้าวเปลือกหว่านเป็น

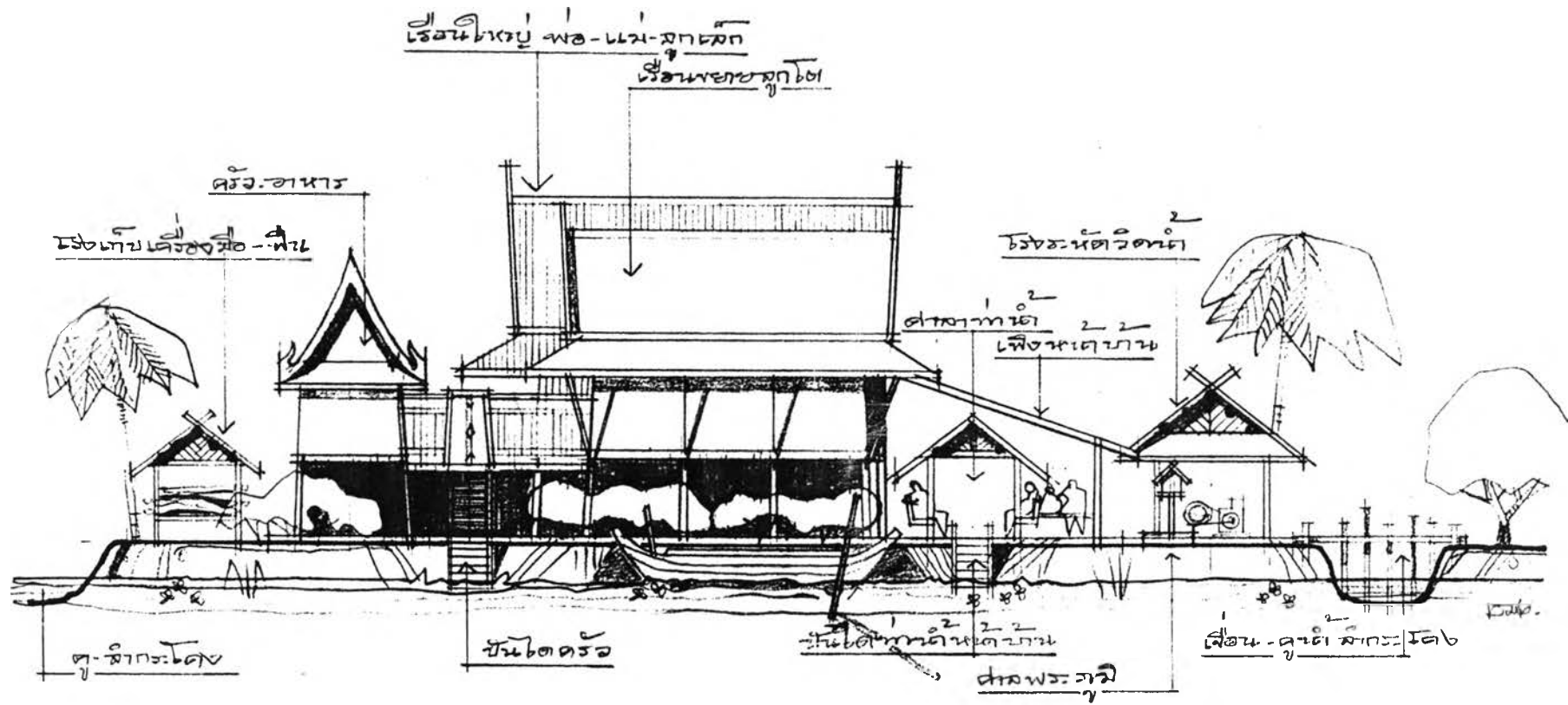
ข้าวกล้าแล้วนำไปดำในท้องร่อง ซึ่งชาวสวนก็จะได้รายได้จากการขายและยังเป็นการเพิ่มปริมาณของข้าวเปลือกในยุ้งด้วย

ดังนั้น การทำสวนผลไม้ซึ่งนอกจากจะต้องยกคันดินให้สูงเป็นร่องแล้ว จะต้องพยายามปลูกไม้ผลหลายชนิด เพื่อหาชนิดของผลไม้ที่เหมาะสมกับสภาพดิน เมื่อได้ชนิดที่เหมาะสมและปลูกเต็มพื้นที่แล้ว การปลูกพืชชนิดอื่นแซมก็จะสามารถใช้เป็นอาหารและเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน วิธีการใช้พื้นที่สวนดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีประสิทธิภาพของชุมชนชาวสวน

สำหรับเรือนชาวสวน จะมีรูปแบบ ขนาด โครงสร้าง และวัสดุเหมือนกับเรือนไทยภาคกลาง แต่จะมีระยะความสูงของพื้นเรือนกับพื้นดินหรือใต้ถุนมากกว่าเรือนทั่วไป เนื่องจากพื้นดินเป็นที่ลุ่ม เมื่อถึงหน้าน้ำเหนือป่า น้ำทะเลหนุน น้ำจะเอ่อท่วมพื้นดินใต้ถุนเรือน โดยมากจะวางตัวเรือนขนานไปกับลำคลอง ด้านสกัดของตัวเรือนจะหันสู่คูน้ำหรือลำกระโดงทั้งสองด้าน โดยจะลากเพิงต่อออกมาคลุมพื้นที่เต็มส่วนความกว้างของบ้าน

เรือนนอนของพ่อแม่และลูกเล็กจะอยู่ด้านหลังติดกับซนดสวน ทั้งนี้เพื่อการดูแลสวนและเฝ้าเรือในกรณีที่มีจู่จอดเรือหลังบ้าน ตัวเรือนจะมีระเบียงอยู่ด้านหน้าของเรือนติดกับซาน ตัวซานจะเชื่อมกับเรือนหลังนอกซึ่งไม่นิยมมีระเบียง ตัวเรือนครัวจะตั้งขวางกับตัวเรือนนอน ซานระหว่างตัวเรือนนอนกับเรือนครัวด้านริมคลองจะมีประตูและบันไดลงสู่หลังบ้าน ในบ้านหนึ่งบ้านของชาวสวนจะมีบันไดอย่างน้อย 2 – 3 บันได บันไดหน้าบ้านขึ้นลงบริเวณเพิงเพื่อเป็นทางนำไปสู่สะพานทำน้ำ ทำจอดเรือที่คูน้ำ โรงระหัดวิดน้ำ และสวน ส่วนบันไดข้างเรือนครัวจะทอดลงไปยังสะพานครัว เพื่อใช้น้ำในการทำครัว และสำหรับบันไดเรือนครัว ก็จะทอดลงไปสู่หลังบ้านที่ติดกับสวนครัว และโรงพื้นที่จะนำมาใช้ในครัว (ดังภาพที่ 3.3.1-3)

ชาวสวนจะใช้ซานให้เป็นประโยชน์สารพัดอย่าง นอกจากจะใช้เป็นที่เชื่อมระหว่างเรือนแล้ว ยังใช้ตากเสื้อผ้าที่นอนหมอนมุ้ง ในเวลาเย็นฤดูฝน เมื่อแดดร้อนก็จะใช้ซานนี้เป็นที่ตั้งวงรับประทานอาหารเย็นอย่างพร้อมหน้าพร้อมตาของสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งบางโอกาสยังต้อนรับญาติและเพื่อนบ้านในอาหารมื้อเย็นด้วย ซานที่เชื่อมครัวใช้เป็นประโยชน์ในการเป็นทางสู่ทำน้ำครัว ส่วนชายหลังบ้านที่มีบันไดลงไปสู่หลังบ้านนั้นจะมีความกว้างพอสมควร โดยมากจะใช้เป็นที่ตั้งตม น้ำฝนอาบน้ำของผู้หญิงในบางโอกาส และยังใช้เป็นที่สำหรับตากผ้าถูง ตากกะปิ และอุปกรณ์ในการทำครัวอย่างอื่นด้วย

ที่มา : สมใจ นิมเล็ก, เรือนชาวสวน (มหาวิทยาลัยศิลปากร).

ภาพที่ 3.3.1-3 ภาพตัดแสดงเรือนพักอาศัยของชาวสวนดั้งเดิม

จึงเห็นได้ว่า ประโยชน์ใช้สอยของเรือแต่ละหลังนั้น ชาวสวนก็จะจัดสรรการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมและสมบูรณ์ทุกหลังเช่นกัน

ภายหลังจากการเปิดประเทศในช่วงรัชกาลที่ 3 ทำให้คนจีนเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ในฐานะเป็นแรงงานในการขุดคลอง อาทิ คลองภาษีเจริญ แต่เนื่องจากคนจีนเหล่านี้ไม่ได้ถือสัญชาติไทย จึงไม่มีสิทธิ์ในการยึดครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน หลังจากขุดคลองเสร็จแล้ว หากไม่ประกอบอาชีพค้าขายหรืออาชีพช่าง ก็จะไม่หันมาทำอาชีพทางการเกษตร ด้วยการถือสวนหรือการเช่าที่ทำมาหากินจากคนไทยที่มีสวนเป็นจำนวนมาก หรือมีอายุมาก ไม่มีลูกหลานที่ยึดอาชีพทำสวน ชาวสวนคนจีนจะไม่นิยมยกสวนใหม่ หรือปลูกไม้ผลยืนต้นที่ให้ผลผลิตซ้ำ เพราะสมาชิกในครอบครัวมีน้อย อีกทั้งระยะเวลาถือหรือเช่าสวนมีระยะสั้นๆ ดังนั้นชาวสวนคนจีนจึงถนัดในการทำสวนผัก สวนกล้วยหอม และสวนพลู

ความแตกต่างระหว่างชาวสวนคนไทยและชาวสวนคนจีน ได้มีชาวยุโรปที่เข้ามาบางกอกในช่วงรัชกาลที่ 3 บันทึกเอาไว้ว่า “... คนสยามเป็นคนชำนาญในการเพาะปลูกมาก (เว้นแต่คนที่อยู่ในเมืองหลวงบางกอกเท่านั้น) คนพื้นบ้านเป็นคนขยันทำงานหนัก ในขณะที่คนจีนก็ชอบทำแต่งานสบายๆ และชอบทำอะไรที่มีหลักมีเกณฑ์มากกว่า รวมทั้งชอบหางานที่ทำแล้วมีแต่กำไร ...” (ชีวิตความเป็นอยู่ของกรุงสยามฯ, 2525: 67) แต่ชาวยุโรปอีกคนหนึ่งได้กล่าวถึงสวนของชาวจีนที่อยู่ลึกเข้าไปในแม่น้ำลำคลองของย่านบางกอกว่า “... มีการทำสวนกันอย่างระเบียบเรียบร้อยมาก อาจพูดไม่ได้ว่าเป็นสวนที่มีคุณภาพดีเลิศ แต่ทว่าเป็นสวนที่ออกงามดี — มีร่องถั่ว — ผักกาดหอม ต้นหอม หัวไชเท้า (หัวผักกาด) ใบพลู และหมาก ซึ่งปลูกกันเป็นส่วนใหญ่ในสวน ชาวสวนอยู่อาศัยในกระต๊อบสกปรกเล็กๆ ภายในอาณาบริเวณไร่นาของตน มีสุนัขเฝ้าสวนเป็นจำนวนมาก และมีเล้าหมูส่งกลิ่นตลบอบอวล ...” (สังคมนิยมในประเทศไทยฯ อ้างถึงแบรดลีย์ : 2529 : หน้า 114)

จากบันทึกของชาวยุโรปทั้ง 2 คนข้างต้น สะท้อนให้เห็นเรือสวนในแม่น้ำลำคลอง ซึ่งเป็นสวนของคนไทย และสวนของคนจีน จะมีลักษณะที่แตกต่างกันตามพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ คนไทยทำสวนเพื่อยังชีพ ดังคำที่ว่า “ทำมาหากิน” เลี้ยงตัวเองและครอบครัว ในขณะที่คนจีนซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองไทยทำสวนเพื่อขายในตลาด หรือที่เรียกว่า “ทำมาค้าขาย” แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่บ่งชี้ว่าการทำสวนเพื่อการค้าขายเกิดขึ้นเมื่อใด แต่จากบันทึกดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 คนจีนได้เข้าไปทำสวนเพื่อค้าขายเป็นจำนวนมากแล้ว

นอกจากนี้ จากการสอบถามชาวสวนย่านบางขุนเทียน ก็พบว่า แต่ดั้งเดิมนั้นชาวสวนที่เป็นคนไทยก็ทำสวนกันเป็นปกติพอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ถ้าปีไหนผลไม้ราคาดีก็ขาย ถ้าหากราคาไม่ดีก็ไม่ขาย ชาวสวนที่มีเรือสวนมากมายหลายชนิด มักจะปลูกพืชเฉพาะอย่างทั้งชนิด เช่น ลิ้นจี่ ส้มเขียวหวาน ส้มโอ หมาก พลู ฯลฯ ลักษณะปลูกพืชเฉพาะอย่างทั้งชนิดนี้ ทำให้ย่านบางขุน

เต็มไปด้วยผลไม้ชนิดนั้นๆ ชนิดเดียวหรือมากที่สุด เช่น คุ้งลิ้นจี่ เนื่องจากปลูกลิ้นจี่กันมากสองฟากคลองบางขุนเทียนที่จะออกไปคลองดาวคะนอง สำหรับคนที่ซื้อเนื้อที่สวนไม่มากนักก็มักจะปลูกพืชหลายๆ อย่างคละกันไป เรียกว่า “พืชเบญจพรรณ” เช่น ปลูกส้มโอไว้รอบร่องสวน แต่ปลูกกล้วยไว้บนร่อง แล้วนิยมปลูกมะพร้าวไว้รอบขนาดสวน

เมื่อคนจีนเข้าไปเช่าที่ทำสวนจากชาวสวนเดิมเป็นคนไทยแล้วมีที่สวนมากเกินไปจนเกินกำลังที่จะทำเองได้ทั้งหมด การถือสวนมักจะเหมาเป็นชนิดในราคาที่ต้องรองและตกลงกันได้ ทั้งนี้โดยดูจากขนาดของชนิดสวนและจำนวนห้องร่องสวน ซึ่งแต่ละแห่งมีจำนวนไม่เท่ากัน ชาวบ้านย่านบางขุนเทียนเล่าว่า พวกจีนยกเกี่ยมนิยมทำสวนส้มมากที่สุด รองลงไปก็มีส้มโอ มะม่วง มะพร้าวหมาก กล้วย และสวนผัก

ชาวสวนคนจีนจะสร้างที่พักอาศัยอยู่ชนิดปลายสุดหรือชนิดที่ติดกับทางผี เนื่องจากเจ้าของสวนคนไทยมักให้เช่าเป็นชนิดแรก เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาหรือความรำคาญต่างๆ อันเกิดจากสภาพการดำรงชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณี การนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน

ลักษณะของที่พักโดยมากชาวจีนจะไม่สร้างเรือนฝากระดาน เนื่องจากไม่ได้อยู่อาศัยและเช่าสวนแต่ละระยะเพียง 3 – 4 ปี แต่ถ้าทำสวนแล้วได้ผลดีก็จะทำสัญญาเช่าต่อ ดังนั้นชาวจีนจึงปลูกที่พักอาศัยเป็นแบบโรง ฝาขัดแตะด้วยไม้ไผ่ซี่ใหญ่ หลังคามุงจาก โครงสร้างแบบเครื่องผูก มีทั้งไม้ไผ่ทั้งหลัง และแบบผสมระหว่างไม้จริงกับไม้ไผ่ ภายในโล่งกั้นที่นอนระหว่างพ่อแม่ลูกด้วยตุ้เสื้อผ้าหรือฝาขัดแตะ หรือฝากรุด้วยจากตั้งร้านหรือแคร่ที่นอน มีหน้าต่างน้อย บานเล็กแบบบานกระทุ้ง ทำครัวนอกบ้านโดยต่อเพิงออกไปทางด้านสกัด

3.3.2 ตลาดน้ำกับวิถีเศรษฐกิจของชาวสวน

ในอดีต “ตลาดน้ำ” จะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในวิถีชีวิตของคนไทยที่หาเลี้ยงชีพด้วยการทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเกษตรกรได้ผลผลิตออกมาแล้วก็นำผลผลิตเหล่านั้นมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันที่สถานที่นัดพบจุดจุดหนึ่ง ในวันและเวลาที่กำหนด เมื่อผู้ใดทราบแหล่งแลกเปลี่ยนซื้อขาย ก็จะนำสิ่งของจากสวนของตนมาขายบ้าง จึงเรียกกันว่า “นัด” แต่ถ้าสถานที่นัดพบหรือที่ท้องน้ำนั้นกลายเป็นที่ชุมนุมซื้อขายชนิดมีเป็นประจำทุกวัน นัดดังกล่าวจะกลายเป็นตลาดน้ำไป แต่เดิมนอกจากจะเรียกนัดแล้วยังเรียกว่า “ตลาดเรือ” หรือ “ตลาดท้องน้ำ” ใช้เป็นชื่อที่เรียกแหล่งค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันในท้องน้ำโดยอาศัยเรือเป็นพาหนะ ซึ่งมักอยู่ตามปากคลองหรือหน้าวัดต่างๆ ตลาดน้ำฝั่งธนบุรีในอดีต ได้แก่ ตลาดน้ำปากคลองบางพลัด ตลาดน้ำหน้าวัดทองศาลางาม วัดวิจิตรการนิมิตรในคลองบางกอกใหญ่ ตลาดน้ำปากคลองบางกอกน้อย ตลาด

น้ำหน้าโรงพักตลิ่งชันในคลองบางระมาด ตลาดน้ำวัดไทรในคลองบางขุนเทียน และตลาดน้ำบางแคในคลองราชมนตรีตัดกับคลองภาษีเจริญ

โดยเฉพาะ “ตลาดน้ำวัดไทร” ซึ่งตั้งอยู่ในคลองสนามชัยหรือคลองด่านในพื้นที่เขตจอมทองช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยตลาดแห่งนี้เริ่มมีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นตลาดน้ำที่ใหญ่ที่สุดในย่านนี้ ทั้งนี้ก่อนหน้าที่จะมีตลาดน้ำที่วัดไทรได้มีการติดตลาดน้ำที่บริเวณหน้าวัดราชโอรส เรียกกันว่า “ตลาดน้ำวัดจอมทอง” เป็นตลาดใหญ่มากกินเนื้อที่ไปถึงหน้าวัดนางนอง แต่ต่อมาเกิดรถไฟชนกันที่สถานีจอมทอง เนื่องจากเส้นทางนี้คดเคี้ยวมาก ขบวนรถไฟจึงได้ย้ายไปจอดที่สถานีรถไฟวัดไทรแทน เป็นเหตุให้ผู้คนจากที่อื่นๆ มาซื้อขายที่ตลาดน้ำนี้ลำบาก ตลาดน้ำจึงย้ายไปอยู่บริเวณวัดไทร ตลาดน้ำวัดจอมทองจึงวายไปในที่สุด

ตลาดน้ำวัดไทรจึงสะท้อนวิถีชีวิตของชาวสวนในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี เหมือนดังที่ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ เขียนไว้ในหนังสือ อ.ส.ท. ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2505 หน้า 46 และหน้า 54 ได้บรรยายภาพต่างๆ ไว้ว่า

“... เรือลอดผ่านสะพานกรุงเทพมาสักครู่ก็เลี้ยวขวาเข้าคลองดาวคะนอง เพื่อตรงไปยังตลาดน้ำวัดไทร คลองดาวคะนองนี้เป็นคลองเล็กๆ ที่น้ำสบาย สองฝั่งคลองเรียงรายไปด้วยบ้านเรือน ทั้งเล็กและใหญ่ เขียวชะอุ่มไปด้วยหมุ่มแมกไม้และลึกลงไปก็เป็นสวนผลไม้ของชาวสวนธนบุรี ตอนนี้นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้ดูภาพชีวิตสองฝั่งคลองอย่างเต็มตา ชีวิตยามเช้าของชาวบ้านริมคลองกำลังเริ่มต้น บางบ้านกำลังซักผ้าอยู่ริมชานบ้าน ทั้งนี้เพราะระดับน้ำในคลองขึ้นสูง เนื่องจากเป็นหน้าน้ำนั่นเอง เด็กๆ หลายคนกำลังโดดน้ำเล่นตมตามน้ำสนุก เมื่อเห็นฝรั่ง เด็กๆ ต่างโบกไม้โบกมือ พร้อมกับส่งยิ้มอันไร้เดียงสามาให้ เป็นภาพที่น่าชื่นใจแท้ๆ ผมเองยังพลอยตื่นตันไปด้วย เด็กๆ เหล่านี้ผมกล้ากล่าวได้ว่า เขาทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาติได้ดีกว่าราชทูต ที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรียังต่างประเทศเสียอีก ฝรั่งนักท่องเที่ยวต่างก็โบกไม้โบกมือตอบ และพากันถ่ายภาพเด็กๆ เหล่านั้นด้วยความเอ็นดู ...

เรือแท็กซี่นำเราแล่นลึกลงไปในคลองดาวคะนอง ซึ่งยิ่งลึกลงไปภาพสองฝั่งคลองก็ยิ่งเพิ่มความน่ารักขึ้น ภาพบ้านริมน้ำแบบไทยๆ ที่ปลูกอยู่ใต้ต้นมะพร้าว เป็นภาพอันสงบสุข และใกล้ชิดกับธรรมชาติจนฝรั่งนักท่องเที่ยวถึงกับอุทานออกมาว่า “วิเศษแท้”

ราวๆ สองโมงเช้าที่เรื่อนักท่องเที่ยวมาถึงตลาดน้ำวัดไทร ขณะนั้นเป็นเวลาที่เราจอบแจคั้งที่สุด นักร้อยๆ ลำ ส่วนมากเป็นเรือสำเภาบรรทุกของต่างๆ มาเต็มเรือจนลานตาไปหมด ...

ของต่างๆ ที่ชาวเรือนำมาขายกันในตลาดน้ำวัดไทรนี้มีมากมายสุดที่ผมจะพรรณนาได้หมด ซึ่งนอกจากของกินแล้ว ของใช้ก็มีแทบทุกอย่าง พุดกันง่าย ๆ ว่า ขอให้เงินอย่างเดียว คุณจะสามารถหาสิ่งของที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตได้พร้อมทุกอย่างจากตลาดน้ำวัดไทรนี้

ส่วนเรือนักท่องเที่ยวที่ไปชมตลาดน้ำนั้น จะแล่นช้าๆ ปะปนไปกับเรือของบรรดาแม่ค้า พ่อค้าทั้งหลาย เบียดเสียดกันแน่นคลองไปหมด เวลาเช้าๆ แบบนี้เราจะเห็นเรือแท็กซี่ที่นำนักท่องเที่ยวมา นับสิบๆ ลำทีเดียว ฝรั่งนักท่องเที่ยวต่างๆ ได้เห็นการซื้อขายกันกลางน้ำอย่างใกล้ชิด ภาพเหล่านี้เป็นภาพอันแสนจะประทับใจของเขา และผมคิดว่าเขาคงจะลืมได้ยากทีเดียว หลังจากที่วันเวียนชมตลาดน้ำอยู่เกือบชั่วโมง เรือก็จะนำนักท่องเที่ยวเดินทางกลับไปทางคลองด้านหรือสมัยก่อนเรียกว่าคลองสนามไชย เพื่อออกสู่คลองบางหลวงทะเลออกแม่น้ำเจ้าพระยาอีกที ...”

ผู้คนในคลองต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคลองเล็ก คลองใหญ่ ทั้งใกล้และไกลต่างเอาของใส่เรือพายมาขาย โดยเฉพาะชาวสวนบางขุนเทียนที่อยู่ไม่ไกลจะนำผลิตผลหลัก คือ ส้มโอ มะพร้าว กล้วยหอม ใส่เรือตอนเย็นเพื่อมาขายตอนเช้ามีด หรือจะเอาไปขายที่ “ตลาดน้ำบางแค” ซึ่งอยู่ในคลองพระยาราชนนตรีได้อีกแห่งหนึ่ง

ชาวสวนส่วนมากจะไม่ขายของทุกวัน เนื่องจากต้องเก็บพืชผลกันเป็นช่วงๆ เช่น วันนี้เก็บมะนาว พรุ่งนี้จึงเอาไปขาย หลังจากเก็บแล้วจะคัดเป็นขนาด คือ ขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ แยกใส่กระจาดลงเรือ ซึ่งใช้เรือลำป็นบรรทุกไป เมื่อก่อนสินค้าที่นำไปขายยังตลาดน้ำมีทุกชนิดในสวน ชาวสวนจะเก็บมะละกอดัดกระจาดไปสองสามลูก ที่หัวเรืออาจมีกล้วยสักหนึ่งกระจาด ต่อมาเป็นคนขายด้านหน้า ทำยเรืออาจเป็นหมากสักกองหนึ่ง ต่อไปเป็นมะพร้าว มีคนพายหลัง 1 คน ถัดไปอาจเป็นพริกชี้หนูใส่กระตังเล็กๆ ขายเรื่อยไป พอตอนสายของหมด แม่ค้าก็จ่ายกลับช้าวกกลับบ้าน การขายของจะพายเรืออยู่เรื่อยไปตามสองฟากคลอง พอสุดคลองก็จะพายกลับมาอีกครั้งหนึ่ง เรือที่ตลาดต่อน้ำนั้นจะเคลื่อนไหวอยู่เรื่อยๆ คนซื้อสามารถเลือกซื้อได้ตามใจชอบ

นอกจากการพายเรือไปขายของสวนที่ตลาดน้ำจะเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนที่นำผลิตผลไปขายส่งกับชาวสวนย่านต่างๆ แล้ว การพายเรือดังกล่าวยังเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในครอบครัวอีกด้วย เห็นได้จากงานของปราโมทย์ ไม้กลัด ซึ่งได้เขียนเล่าประวัติของมารดาไว้ในหนังสือพระราชทานเพลิงศพ นางปิ่น ไม้กลัดว่า

“... แม่มีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำอย่างมาก อยู่สวนบางประกอกก็เช่นกัน การนำผลไม้ไปขายไม่เลือกเวลา น้ำขึ้นเวลาใดไปเวลานั้น ถ้าเป็นกลางคืนจะใช้เรือพายคล่องกับหุตะเกียงรั้ว แล้วห้อยตะเกียงรั้วไว้ที่หัวเรือเพื่อเป็นไฟส่องนำทาง นำของไปส่งลูกค้าประจำ เช่นแม่จะต้องพายเรือออกจากคลองเล็กสู่คลองราชบุรีบูรณะออกแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าคลองวัดจันทร์ เพื่อนำใบตองสดไปส่งนางเคลือบ บ้านคลองวัดจันทร์ฝั่งบางคอแหลม เช่นเดียวกัน แม่จะนำผลไม้และมะพร้าวหัวออกจากคลองเล็ก สู่คลองบางประกอกลัดออกมาคลองบางประกอ คลองบางมด คลองดาวคะนอง คลองขวาง เข้าสู่คลองวัดไทร เพื่อไปขายยังตลาดน้ำวัดไทร ปฏิบัติเช่นนั้นเป็นสิบๆ ปี ในบางโอกาสลูกๆ

ชอบที่จะขอตามไปด้วยลูกพายหัวเรือ แม่พายท้ายเป็นความอบอุ่นระหว่างแม่กับลูกที่ผูกพันสายใยสายโลหิต ทุกครั้งแม่จะคาดคะเนวันที่น้ำขึ้น นำอาหารและน้ำติดเรือไปเพื่อรับประทานทั้งมือเช้าและมือกลางวัน พายเรือไปถึงตลาดน้ำวัดไทรประมาณเจ็ดโมงเช้า ชายของหมดประมาณเก้าโมงเช้าพายเรือกลับถึงบ้านประมาณบ่ายสามโมง ...”

ดังนั้น ตลาดน้ำจึงกลายเป็นชีวิตปกติประจำวันของชาวสวน คลองหลายสายเป็นแหล่งค้าขายโดยตรงที่คึกคักและคับคั่งไปด้วยด้วยเรือแจว เรือสำปั้นพายของชาวบ้านที่คุ้นตา ทั้งเรือขายส้มโอ เรือขายมะพร้าว หมาก พลุ เรือขายเครื่องครัวประเภทเครื่องแกง ซึ่งเป็นเครื่องแกงสดต้องนำไปตำเองที่บ้าน เรือขายผัก เรือขายหมู ขายเนื้อ ซึ่งจะพายไปพายมาอยู่ตามลำคลอง รวมทั้งเรือขนม โดยขนมที่ขายจะเป็นขนมไทย อาทิ ขนมใส่ไส้ ขนมกล้วย ขนมชั้น ขนมขี้หนู ตะโก้ เป็ลีส้มโอ ซึ่งมักจะขายคู่กับมะตูมเชื่อม ตลอดจนเรือก๋วยเตี๋ยวซึ่งมักจะพายไปคู่กันกับเรือกาแฟ

นอกจากเรือในย่านนี้ ก็ยังมีเรือต่อจากอุทยานำสินค้าจากท้องถิ่นมาขายหรือแลกเปลี่ยนกัน เช่น ข้าวสาร งบประมาณปะหัน เรือจากมหาชัยจะมีน้ำปลา กะปิ ปูเค็มมาขาย ขณะที่พวกบางซ่างก็จะเอาหอมแห้ง พริกแห้งมาขาย โดยจะล่องมาจากประตูน้ำสุดคลองภาษีเจริญแล้วมาพักค้างแรมจนกว่าจะขายของหมด ดังนั้นเรือเหล่านี้จึงมีขนาดใหญ่ มีหลังคาคลุม มีที่พักท้ายเรือ มีที่ใส่สินค้าอยู่กลางเรือหลังคานี้เลื่อนได้ เรียกว่า ประทุน สมัยก่อนทำด้วยเสื่อลำแพน หรือไม้ไผ่สาน หรือกระชาง แล้วชันยาเพื่อกันฝน แต่ต่อมาก็เป็นสังกะสี พ่อขายของหมดก็จะซื้อของแถวนี้ไปขายยังถิ่นของตน

หลังจาก พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ตลาดน้ำวัดไทรซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางก็เริ่มมีนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ร้านค้าริมน้ำที่ขายของจำเป็นต่อคนในท้องถิ่นจึงแปรสภาพเป็นร้านค้าขายสินค้าให้นักท่องเที่ยว มีราคาค่อนข้างสูงเกินคุณภาพของสินค้า มีบริษัทนำเที่ยว มีเรือแท็กซี่ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นใช้เรือหางยาวแทนพานักท่องเที่ยวมาชมมากเป็นร้อยๆ ลำ ตั้งแต่ 7 โมงเช้า ถึง 10 โมงครึ่งถึงขนาดต้องมีตำรวจจราจรคอยให้สัญญาณ เรือพายชาวบ้านก็ได้รับผลกระทบโดนคลื่นจมนครว่า และขายของไม่ได้ นอกจากนี้ตามชายบ้านถ้าไม่ทำเชือกหรือไม้ทิ้งหินกันแนวคลื่นไว้ ที่ดินริมตลิ่งก็จะถูกกัดเซาะหายไปทีละหลายๆ วา ชาวสวนก็เลยหนีขึ้นไปขายบนบกแทน ตลาดน้ำวัดไทรเลยเงียบเหงา ขบเซา และสลายไปในที่สุด

ในขณะที่ตลาดน้ำแห่งอื่นก็เริ่มหมดสภาพไป เมื่อระบบถนนได้พัฒนาขึ้น และมีตลาดบก ซึ่งสามารถเก็บสินค้าได้มากกว่าและอำนวยความสะดวกในการซื้อสินค้าของประชาชนที่ใช้ระบบถนนได้ดีกว่า

เรือค้าขายของสวนบริเวณ "น้ด" หรือ ตลาดน้ำที่คลองด่านหรือปากคลองบางกอกใหญ่ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

บรรยากาศของการค้าขายบริเวณตลาดน้ำวัดไทร พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2511 เปรียบเทียบกับบรรยากาศตลาดในปัจจุบัน (ภาพวาดโดยนิโร โยโกตา ในหนังสือแม่น้ำลำคลอง 2490 – 2524)

ภาพที่ 3.3.2-1 แสดงตลาดน้ำกับวิถีเศรษฐกิจของชาวสวน

3.3.3 วัฒนธรรมและประเพณีของชาวสวน

นอกจากชาวสวนฝั่งธนบุรีจะมีวิถีชีวิตอยู่กับการเรียนรู้จากธรรมชาติ โดยหมั่นสังเกตระบบน้ำขึ้นน้ำลงที่เปลี่ยนแปลงตามการโคจรของดวงจันทร์ และนำมาประยุกต์กับการอยู่หากิน การขุดคูคลอง ยกร่องสวน ทำคันกันน้ำเค็ม หรือการเลือกชนิดพันธุ์ที่แข็งแรงทนทานตลอดค้ำกับดินและน้ำรอบตัว ชาวสวนก็ยังมีวัฒนธรรมและประเพณีสำคัญที่ทำร่วมกันดังนี้

3.3.3.1 ประเพณีการลงแขกมุงหลังคา

อาคารที่พักอาศัยของชาวสวนส่วนใหญ่ที่เป็นเรือนธรรมดาและเป็นเรือนเครื่องผูกจะนิยมใช้วัสดุมุงหลังคาด้วยจาก แต่เนื่องจากผืนหลังคามีความลาดชันมาก โดยเรียกหลังคาลักษณะนี้ว่า “หลังคากรวด” ทั้งนี้เพื่อป้องกันความร้อน ป้องกันฝนรั่วจากเครื่องมุง ดังนั้น การมุงหลังคาด้วยจากจะต้องใช้เวลา และต้องใช้คนมุงเป็นจำนวนมากจนครบทุกซั้ว (ซั้วคือระยะความยาวของตับจาก) ของหลังคา ในหนึ่งความยาวของตับนั้นมี 3 กลอน คือ หัว ท้ายและกึ่งกลางตับ กลอนของเรือนไทยภาคกลางจะเป็นชนิดกลอนเจาะโดยเจาะรูสำหรับร้อยเชือกผูกตับจากกับกลอน เส้นผ่านศูนย์กลางของรูประมาณ 1 ซม. และระยะห่างของรูประมาณ 10 ซม. การลงแขกมุงหลังคาจะทำกันทุกๆ ระยะเวลาไม่เกิน 4 – 5 ปี ขึ้นอยู่กับความคงทนของจากและจากความถี่ของระยะตับจากด้วย

ทั้งนี้ ผู้มุงหลังคาคนแรกหรือคนเริ่มต้นจะอยู่ทางซ้ายมือของผืนหลังคา จะมุงโดยผูกตอกจำนวน 2 กลอนจากด้านซ้ายมือ คนต่อๆ ไปก็จะมุงจำนวน 2 กลอนเหมือนกัน สำหรับคนสุดท้ายคือริมชายคาอีกด้านหนึ่งจะต้องมุงจำนวน 3 กลอน คนมุงคนสุดท้ายจะต้องเป็นคนที่มีขานาญและมุงด้วยความรวดเร็ว เมื่อคนที่หนึ่งมุงแล้วคนที่สองจะต้องสอดหัวจากซ้อนใต้ตับแรก โดยหัวตับจะต้องเสมอกับริมกลอน การทำเช่นนี้เพื่อจะได้ซ้อนหัวจากของคนที่หนึ่ง ซึ่งอาจเลยแนวริมกลอนออกไป เพื่อที่เวลามองจากใต้หลังคาจะได้หลังคาที่เรียบร้อยและสวยงาม

การมุงหลังคาด้วยจากนี้ต้องทำเป็นชุดหรือเป็นขบวนมุงไปพร้อมๆ กัน ในกรณีที่คนหนึ่งคนใดมุงเก่ง มุงเร็วหรือมุงไม่เก่ง มุงช้า เกิดความไม่สามัคคี ไม่เห็นอกเห็นใจกันหรือแกล้งกัน เช่นเดียวกับกรณีที่คนมุงไม่ครบซั้วของหลังคา ก็จะทำให้คนมุงต่อๆ ไปต้อง “เลิกหัวจาก” หรือยกหัวจากคนที่มุงก่อนหน้าขึ้นเพื่อสอดหัวจากซ้อนอยู่ข้างใต้ โดยการเลิกหัวจากนั้นจะต้องใช้หลังมือข้างซ้ายเลิกหรือยกขึ้นแล้วค้างไว้ จึงจะใช้มือขวาแทงตอกแล้วปิดตอกให้รัดจากกับกลอนให้แน่น ซึ่งตับจากนั้นมีทั้งความคมและมีน้ำหนัก เมื่อต้องเลิกตับอยู่ตลอดเวลาจะทำให้เมื่อยแขนและเกิดบาดเจ็บที่หลังมือ

3.3.3.2 ประเพณีการปลูกต้นไม้

ในที่นี้ หมายถึง การปลูกต้นไม้ใหม่ทั้งชนิดหรือทั้งสวน โดยปลูกเป็นจำนวนมากนับร้อยๆ ต้น และต้องรีบปลูกให้เสร็จในวันเดียว เนื่องจากพันธุ์ไม้อย่างล้มเขียวหวาน ลั่นจี่ จะเป็นกิ่งตอน ไม่มีการเพาะชำ หลังจากตัดหรือซื้อมาแล้วต้องรีบปลูกภายใน 2 – 3 วัน จึงจำเป็นต้องลงแขกช่วยกัน

ก่อนการลงแขกปลูกเจ้าของสวนจะทำการพินดิน คือ การใช้จอบ หรือสองง่ามพินดินให้เป็นก้อนแล้วพลิกก้อนดินให้ข้างล่างขึ้นมาข้างบนทั่วทั้งหลังร่อง แล้วตากแดดไว้ประมาณ 1 อาทิตย์ เพื่อให้ดินร่วนซุย เหมาะที่จะปลูกต้นไม้ได้ ขณะที่รอการตากดิน เจ้าของสวนก็จะเดินทางไปซื้อกิ่งพันธุ์

เมื่อชาวสวนได้กิ่งพันธุ์มาแล้วจะเก็บไว้ก่อนปลูกได้ไม่เกิน 3 วัน ถ้าเกินกิ่งจะเหี่ยวเฉา การเก็บจะต้องเก็บในที่ร่ม รดน้ำให้เปียกชุ่มทั้งเช้าและเย็น ส่วนในการลงแขกปลูกนั้น บางสวนจะเริ่มตั้งแต่ปักไม้ตำแหน่งหลุมปลูก ทำการขุดหลุมด้วยจอบ สวนชนิดใหญ่จะต้องใช้เวลาถึงครึ่งวันในการขุดหลุม หลังจากพักกลางวันจึงจะลงมือปลูก ถ้าสวนที่ปลูกอยู่ใกล้บ้าน เจ้าของสวนจะทำอาหารคาวหวานบรรทุกเรือมาตามลำกระโดง โดยจะเลี้ยงอาหารกลางวันตามขวางของสวนที่มีต้นไม้ หรือต้นมะพร้าวที่ให้ร่มเงา พันธุ์ด้วยทางมะพร้าวทางหมาก กับข้าววางบนใบตอง ทำให้ได้บรรยากาศของความสามัคคี ความกลมเกลียวในชีวิตของญาติพี่น้อง บ้านใกล้เรือนเคียงของชาวสวนเป็นอย่างดี

ช่วงบ่ายเจ้าของสวนจะลำเลียงกิ่งพันธุ์มารายตามหลุมพร้อมไม้สำหรับปักยึด พอแดดเริ่มอ่อนก็จะลงมือปลูก โดยใช้ดินร่วนก้อนเล็กกลบรอบโคน แล้วจึงผูกไม้ยึดป้องกันลมพัดและรากจะขาดไม่จับดิน แล้วจึงกลบโคนต้นไม้ให้เต็ม พอคล้อยหลังก็จะมีคนเดินตามรดน้ำด้วยแครง โดยมากจะเป็นเด็กซึ่งเป็นลูกเจ้าของสวน หรือลูกของแขกที่ตามพ่อแม่มาด้วย

3.3.3.3 ประเพณีการลอกเลน

สำหรับเลนในร่องสวนนั้นจะเป็นดินหลังร่องที่ถูกฝนชะล้างลงไป และชาวสวนจะดายหญ้าบนหลังร่อง แล้วทิ้งลงในท้องร่องแล้วลงไปเหยียบให้จมฝังอยู่ในเลน เมื่อหญ้าเศษผงอื่นๆ เน่า ก็จะเป็นปุ๋ยปนผสมอยู่กับเลน ซึ่งเป็นปุ๋ยธรรมชาติอย่างดีของชาวสวน

ก่อนการเก็บผลไม้ ชาวสวนจะดายหญ้าแล้วหมักไว้ เมื่อเก็บผลแล้วก็จะทำการแต่งกิ่ง ซึ่งต้องใช้เวลาพอสมควร เมื่อเสร็จก็พอดีกับหญ้ากลายเป็นปุ๋ยผสมเลน พร้อมทั้งจะนำเลนขึ้นมาเป็นปุ๋ยให้กับต้นไม้ เมื่อเลนถูกแดดจนแห้ง หลังจากนั้นฝนก็จะตก เลนที่แห้งก็จะเปียกฝนจนชุ่ม ต้นไม้ก็จะได้รับปุ๋ยอย่างเต็มที่ หนองแกม แทงยอด และแตกใบอ่อน โดยระยะเวลาการเก็บผล แต่งกิ่ง ก็จะเป็นช่วงปลายฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน ถ้าหากลอกเลนช้าเลนยังไม่แห้งดีเมื่อฝนตก ฝนจะชะเลนที่ยังเหลวลงท้องร่องหมด ดังนั้นเพื่อความรวดเร็วทันระยะเวลาก่อนฝนตกและยังต้องเหลือเวลาสำหรับชาวสวนที่เป็นญาติและเพื่อนบ้านด้วย การลอกเลนจึงต้องใช้วิธีลงแขก การลงแขกนั้นเมื่อลอกเลนเสร็จสวนหนึ่งก็จะไปลงแขกอีกสวนหนึ่ง หมุนเวียนไปจนครบจำนวนผู้ที่มาลงแขก

ก่อนการลงแขก เจ้าของสวนจะต้องเตรียมความพร้อมด้วยตนเองก่อน ด้วยการเปิดหรือระบายน้ำออกจากสวนผ่านท่อที่หัวขันธ์สู่ลำกระโดง แต่ถ้าน้ำในกระโดงมากกว่าก็ไม่สามารถระบายน้ำออกด้วยท่อได้ ชาวสวนจะต้องใช้ระหัดจุดด้วยเครื่องยนต์วิดน้ำออก การลอกเลนจะต้องให้น้ำในท้องร่องแห้งจริงๆ ถ้ามีน้ำขังเป็นบางช่วงก็ต้องใช้วิธีขุดให้แห้งด้วยระหัดมือ หรือไม่ก็ขุดด้วยขงโลง (มีรูปร่างคล้ายพลั่วด้ามยาว แต่มีขนาดใหญ่กว่าพลั่วมาก แขนงอยู่กับขาหยั่ง 3 ขา ใช้ขงโลงตักน้ำสาดไปข้างหน้า) หรือใช้วิธีโยนน้ำด้วยปีบแทน

การกักน้ำในการลอกเลนนี้ เมื่อน้ำแห้งดีแล้วจะต้องเก็บผงเศษไม้ ลูกกระดุมมะพร้าวที่อยู่ในท้องร่องขึ้นให้หมด เพราะสิ่งเหล่านี้จะทำความลำบากในขณะลอกเลน เมื่อท้องร่องสะอาดแล้วชาวสวนจะทำการตากเลน 3 ถึง 4 วัน เพื่อให้เลนหมาดหรือแข็งขึ้นเพื่อสะดวกในการแต่งแควมร่อง ป้องกันเลนไม่ให้ไหลกลับลงไปยังท้องร่องอีก

การลอกเลนนั้น ถ้ายังเหลวจะต้องใช้พลั่วพายเลนขึ้นหลังร่อง ถ้าเอาขึ้นมากเลนจะไหลกลับลงยังท้องร่อง แต่ถ้าเลนหมาดจนเกือบแห้ง เลนจะเหนียว การลอกก็ลำบากและเหนื่อยแรง การให้เลนหมาดก็เพื่อจะได้แต่งแควมร่องให้เรียบ และเป็นแนวตรงสวยงาม แควมร่องก็สามารถวางเลนพลั่วเรียงกันเป็นระเบียบจากการแต่งแควมจนถึงหลังร่อง วิธีนี้เรียกว่า “ปะแควม” เมื่อปะแควมแล้วดินนี้จะเป็นแนวป้องกันเลนเหลวไหลลงร่อง ทำให้มีเลนคลุมทั่วหลังร่อง

3.3.3.4 ประเพณีการรดน้ำส้มเขียวหวาน

หลังจากการลงแขกปลูกส้มตอนเริ่มแรกแล้ว ถ้าเจ้าของสวนทำนุบำรุงและดูแลเป็นอย่างดี ส้มก็จะให้ผลผลิตในปีที่ 3 หรือปีที่ 4 เมื่อชาวสวนเห็นว่าต้นส้มโตพอและแข็งแรงพอที่จะให้ดอกและผลได้แล้ว ก็จะทำกรกักน้ำ ซึ่งจะเป็นการระบายน้ำออกจากสวนจนเกือบแห้ง งดการรดน้ำ เมื่อเห็นว่าต้นส้มมีใบเขียวพอสสมควรแล้วก็จะทำการนัดแนะผู้จะมาลงแขกใน “การขึ้นน้ำ” เมื่อส้มได้รับการขึ้นน้ำหรือรดน้ำก็จะแตกใบอ่อนและผลิดอก

ก่อนวันลงแขกหนึ่งวันจะต้องระบายน้ำเข้าสวนจนปริ่มๆ หลังร่อง ถ้าน้ำในลำกระโดงไม่มีระดับที่สูงพอ ก็จะต้องใช้ระหัดวิดน้ำเข้าจนได้น้ำระดับที่สูงพอ การให้ระดับน้ำสูงปริ่มหลังร่องก็เพื่อเป็นการเบาแรงในการขึ้นน้ำ คือ การใช้ขนาดสาดน้ำไปที่ต้นส้ม การใช้ขนาดสาดก็เพราะจะได้น้ำในการสาดแต่ละครั้งมากและแผ่กว้างมากกว่าการใช้แครง การขึ้นน้ำจะต้องให้ดินหลังร่องชุ่ม รดตลอดวัน ดินที่แห้งผากแตกกระแหงจะอ่อนนุ่ม ชุ่มน้ำ ขนาดเอานิ้วหัวแม่มือทำจิกลึกไปได้จึงเล็กรด แล้วระบายน้ำออกให้ระดับน้ำต่ำกว่ารากของต้นส้ม เพื่อป้องกันรากเน่า การลงแขกรดน้ำนี้จะลงแขกเพียงวันเดียวเท่านั้น

3.3.3.5 ประเพณีการมั่วกุง

การมั่วกุง คือ การทำน้ำให้ขุ่นเพื่อที่จะให้สัตว์น้ำต่างๆ ที่อยู่ในน้ำ ไม่เฉพาะแต่กุงเท่านั้นเมาน้ำ พวกมันลอยหัวขึ้นผิวน้ำเพื่อหายใจ ง่ายต่อคนที่จับขึ้นมาเป็นอาหาร การมั่วกุงจะมีการกำหนดว่าวันใดจะมั่วคลองไหน เวลาใด โดยกำหนดและคำนวณจากช่วงเวลาที่น้ำลดลงมากที่สุดจนถึงน้ำเอ่อขึ้น

เมื่อถึงเวลานัด คนมั่วแต่ละคลองจากชาวสวนทุกบางจะพายเรือมารวมตัวกัน 20 -30 คน พร้อมด้วยอุปกรณ์สวิง คันช้อน อวนขนาดเล็ก และตะเกียงน้ำมันก๊าดหากต้องมั่วในเวลากลางคืน ถ้าคลองโดยยาวมาก ก็ต้องคำนวณดูว่าจะเริ่มตรงไหนถึงจะพอดีกับเวลาที่น้ำเอ่อ เมื่อกำหนดได้แล้ว นักมั่วกุงจะลงน้ำใช้พายที่พายเรือมาพยุ่น้ำ โดยให้ใบพายถูกลงเลนที่อยู่ก้นคลอง เเลนก็จะกระจายละลายผสมกับน้ำ เมื่อเห็นว่าน้ำขุ่นพอสมควรแล้วก็หยุด น้ำขุ่นก็จะไหลตามน้ำลงไปยังปากคลอง น้ำขุ่นนี้เมื่อไหลผ่านไป ปลาจะลอยหัวอ้าปากหายใจ แต่กุงจำพวกกุงนาง กุงใหญ่ กุงก้ามกรามจะไม่ลอยหัว แต่จะจับตามข้างตลิ่ง โผล่ขาโผล่หนวดขึ้นเหนือน้ำให้เห็น

เมื่อได้กุงหรือปลา คนมั่วกุงก็จะจับใส่คอเรือหรือท้องเรือหรือไม่ก็ใส่ข้องซึ่งผูกเชือกไว้กับเขว บางคนอาจใช้ใหญ่ผูกเชือกให้ลอยน้ำ พวกมั่วกุงจะเดินตามน้ำจับกุงปลาตลอดคลองจนกว่าจะกระทบกับการเอ่อขึ้นของน้ำ เช่นเดียวกับชาวสวนสองฝั่งคลอง เมื่อพบน้ำเอ่อก็จะขึ้นฝั่งเดินกลับบ้านเป็นอันสิ้นสุดการมั่วกุงในแต่ละครั้ง

การที่ต้องเลิกจับเมื่อน้ำเอ่อก็เพราะการเอ่อของน้ำนั้นน้ำจะสูงขึ้นและไหลทวนกับน้ำลง น้ำลงที่ขุ่นก็จะหยุดไหลและผสมกับน้ำที่เอ่อ น้ำที่ขุ่นก็จะจางและเลนที่ผสมกับน้ำก็จะตกตะกอนน้ำจะใส กุงปลาก็จะหายเมาน้ำ เมื่อระดับน้ำสูงขึ้นด้วย คนมั่วกุงก็จำเป็นต้องเลิก กุงปลาที่หายเมาน้ำก็ยังมีชีวิตเพื่อแพร่พันธุ์เป็นอาหารของชาวสวนต่อไป

3.3.3.6 ประเพณีการไล่กระรอก

เนื่องจากการกัดกินมะพร้าวหัวของกระรอกนั้นซึ่งจะเริ่มกัดเปลือกก่อนตั้งแต่เข้ามีดประมาณ 4 – 5 นาฬิกา พอสว่างกะลา ก็จะทะลุ พอที่จะสอดหัวและลำตัวเข้าไปแทะเนื้อมะพร้าวได้ เวลา 7 – 8 นาฬิกา ก็จะอิม และจะออกมากัดมะพร้าวอีกช่วงบ่ายแก่ๆ จนอิมประมาณ 19 นาฬิกา ดังนั้นในหนึ่งวันกระรอกจะกินมะพร้าวสองลูกเป็นประจำและจะไม่กินลูกซ้ำ และกินแต่เฉพาะต้นที่เปลือกบาง ช้างในมีเนื้อมะพร้าวหนา น้ำมะพร้าวหวาน ทำให้ชาวสวนจะต้องรวมตัวกันไล่กระรอกพร้อมกันทุกๆ สวนในคราวเดียวกัน เพราะหากกำจัดไม่หมดหรือหนีไปยังสวนอื่น กระรอกก็จะวนหนีวนอาศัยตามสวน และจะกลับมายังสวนเดิมได้อีก บางครั้งจึงมีการไล่ข้ามบางเลยก็มี

เมื่อถึงวันที่กำหนด การไล่กระรอกจะเริ่มตั้งแต่ประมาณ 5 นาฬิกาโดยมีการใช้จัน (เครื่องมือสำหรับตัดกระรอก) ปืนลูกดอก กระสุน หนังสติ๊ก มีดยาว และปลอกที่ใช้สวมข้อเท้าเวลา

ขึ้นต้นมะพร้าว โดยมีประเพณีที่ยึดถือระหว่างชาวสวนที่ไล่กระรอกและเจ้าของสวน คือ การให้มะพร้าวหัว 2 ลูกต่อการไล่กระรอกได้ 1 ตัว

จะเห็นได้ว่า ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ช่างต้นต่างก็ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในลักษณะเป็นที่พึ่งและเป็นชุมชนชาวสวนเหมือนกัน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพของโดยอาศัยการกระทำที่มีเหตุผลตามสภาพความเป็นจริงทางธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ ผสมผสานกับภูมิปัญญาของวิถีชุมชนและการรู้จักความพอดี เกิดเป็นความสุขและความสนุกสนาน นอกจากนี้จะพบว่าประเพณีเหล่านี้ยังเป็นโอกาสที่หนุ่มสาวชาวสวนได้รู้จักและพบปะกัน ในขณะเดียวกันก็เป็นการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันภายในครอบครัวตนเองอีกด้วย

3.4 สรุปรูปการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตในพื้นที่สวนเดิม

สำหรับการศึกษาช่วงแรก แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนผ่านของที่ตั้งเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยามมาถึง 3 สมัย แต่การตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนและผู้คนในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาก็ยังคงมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยามากนัก โดยยังคงมีการตั้งถิ่นฐานด้วยการปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวยาวขนานไปตามเส้นทางน้ำในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์ และใช้พื้นที่ด้านหลังของที่อยู่อาศัยในการเป็นพื้นที่ทางการเกษตร ทำการยกร่องสวนผลไม้ หรือปลูกพืชผักสวนครัว ผู้คนส่วนใหญ่ยึดอาชีพทำสวนหรือทำการค้าขายของสวน ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1 - ร.2) ก็เป็นเพียงการเพิ่มความหนาแน่นของที่พักอาศัยและความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมของผู้คนมากขึ้นตามบริเวณจุดตัดปากคลอง ทั้งในบริเวณของกำแพงเมืองเดิมกรุงธนบุรี บริเวณคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ หรือบริเวณของชุมชนย่านบางนางนอง และคลองบางหว้า

โดยเฉพาะแม่น้ำลำคลองสายหลักจะทำหน้าที่ทางอ้อมในการกำหนดแนวเขตพื้นที่สังคมของชุมชน ส่วนคลองสายรองและเครือข่ายลำน้ำภายในหรือแนวร่องสวนของแต่ละพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของบาง ซึ่งโครงข่ายคมนาคมทางน้ำที่เชื่อมโยงถึงกันทั่วทั้งพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการทำสวนและการสัญจรทางเรือเพื่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการค้าขายระหว่างผู้คนและชุมชน

ดังนั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเป็นพื้นที่เมืองในช่วงแรกนี้จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้าๆ ซึ่งจะเป็นการปรับเปลี่ยนสภาพการตั้งถิ่นฐานและ

สภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะแม่น้ำลำคลอง ทั้งที่เป็นคูคลองสายหลักและสายรองซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ และเกิดจากการขุดคูคลองสายย่อยหรือลำกระโดงต่างๆ เพื่อเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับการประกอบอาชีพทำสวน วิถีชีวิตของผู้คนในฝั่งธนบุรีจึงผูกพันกับ “น้ำ” และ “สวนผลไม้” อยู่ตลอดเวลา

ในช่วงการศึกษาที่ 2 (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2475) จะเห็นถึงความพยายามในการปรับเปลี่ยนระบบการเข้าถึงพื้นที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สวนที่มีความสัมพันธ์กับระบบคูคลอง ด้วยระบบโครงข่ายทางบก ไม่ว่าจะเป็นทางรถไฟ สะพาน หรือถนน โดยเฉพาะทางรถไฟ ได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวิถีการเดินทางและการขนส่งในระดับภูมิภาค ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากชาวน้ำสู่ชาวบก และแสดงให้เห็นถึงนโยบายการเชื่อมต่อพื้นที่ให้ทั่วถึงเพื่อการทำให้ทันสมัยจากศูนย์กลาง (Centralized Modernization) ของกรุงเทพฯ แม้ว่าในช่วงระยะแรกนี้จะยังไม่มีผลกระทบต่อพื้นที่สวนในระดับชุมชนมากนัก เนื่องจากสภาพการเข้าถึงของรถไฟมีลักษณะเป็นจุดก่อให้เกิดพื้นที่เมืองกระจุกตัวตามสถานีต่างๆ ของทางรถไฟเท่านั้น ในขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่ยังคงใช้วิธีการสัญจรทางเรือมากกว่า ลักษณะชุมชนและการตั้งถิ่นฐานยังคงมีความต่อเนื่องตามลำน้ำเจ้าพระยา และริมแม่น้ำลำคลองสายหลัก อาทิเช่น คลองด่าน คลองบางขุนเทียน คลองดาวคะนอง

ชุมชนชาวสวนและพื้นที่สวนบริเวณคลองบางขุนเทียน ซึ่งมีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานอันเนื่องมาจากการตั้งอยู่ในบริเวณจุดตัดของลำคลองสายหลักและทางรถไฟ ได้ขยายตัวเป็นจุดศูนย์กลางรวมกิจกรรมต่างๆ ทางน้ำที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกิดเป็นตลาดน้ำวัดไทร เพื่อรองรับทั้งความหลากหลายทางเชื้อชาติของผู้คนในพื้นที่และการขยายตัวทางด้านการค้าขายเสรีในช่วงรัชกาลที่ 3 ชุมชนในช่วงนี้จึงได้เกิดการผสมผสานระหว่างชุมชนย่านชาวสวนทั้งคนไทยและคนจีน ชุมชนย่านข้าหลวงเดิม และชุมชนย่านตลาดขึ้น

นอกจากนี้ ความเจริญทางด้านสังคมและศิลปวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากการก่อสร้างและการทำนุบำรุงวัดต่างๆ อาทิเช่น วัดนางนอง วัดหนัง วัดราชโอรส ก็ทำให้เกิดศูนย์รวมทางจิตใจของผู้คนทุกระดับในชุมชน และสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ทั้งยังเป็นแหล่งทำบุญและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นศูนย์กลางในการบันเทิง การพักผ่อนหย่อนใจเป็นที่สาธารณะในการพบปะของผู้คนและทำกิจกรรมในเทศกาลงานประเพณีต่างๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพที่ดีระหว่างชุมชนและผู้คน

ดังนั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเป็นพื้นที่เมืองในการศึกษาช่วงที่ 2 จึงยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานไปจากช่วงที่ 1 มากนัก ยังคงเป็นการสร้างบ้านเรือนกระจัดกระจาย

ไปตามพื้นที่สวนของตนเอง ชุมชนมีความหนาแน่นบริเวณบริเวณจุดตัดและแนวขนานเส้นทางน้ำสายหลักและเกิดการขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ เนื่องจากการได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงการค้าขายและการคมนาคมขนส่งในระดับภูมิภาคและรัฐชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการสนับสนุนให้มีการใช้พื้นที่สวนและเกษตรกรรมอย่างเต็มศักยภาพ

แต่การวางแผนในระดับประเทศชาติในช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2514) ทั้งการก่อสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าเพื่อเชื่อมฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน และการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งใช้เป็นกรอบในการดำเนินนโยบายของทางภาครัฐ ก็ทำให้เกิดการเร่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) โดยเฉพาะการสร้างถนนในพื้นที่ฝั่งธนบุรี เพื่อรองรับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงแนวทางการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ (Import substitution approach) มาเป็นการพึ่งพาตลาดภายนอกมากขึ้นด้วยแนวทางการผลิตเพื่อส่งออก (Export oriented approach)

สำหรับพื้นที่เขตจอมทองซึ่งอยู่ในเขตต่อเมื่อนั้น การตัดถนนวุฒากาศ ถนนจอมทอง-ดาวคะนองเพื่อเชื่อมต่อกับถนนพระเจ้าตากสิน ถนนสุขสวัสดิ์ และสะพานพระพุทธยอดฟ้า นับว่าเป็นการรองรับการขยายตัวของพื้นที่พักอาศัยและพาณิชยกรรมต่างๆ ซึ่งพื้นที่ศูนย์กลางเมืองชั้นในทั้งสองฝั่งไม่สามารถรองรับได้เพียงพอแล้ว ในขณะที่การตัดถนนเอกชัยก็จะเป็นการเปิดพื้นที่ไปสู่พื้นที่รอบนอกในลักษณะที่เป็นแกนยาวเพื่อการพัฒนาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมในอนาคต

อย่างไรก็ดี ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานไปตามแนว 2 ฝั่งถนนสายหลักเท่านั้น ไม่มีการสร้างถนนซอยเชื่อมต่อเข้าไปในพื้นที่สวนมากนัก ยกเว้นเพียงหมู่บ้านจัดสรรที่มีการสร้างถนนโครงการเพื่อให้เกิดความสะดวกสบายในการเข้าถึงภายในหมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นระดับความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนกลายเป็นพื้นที่เมืองก็ยังมีไม่มากนักเช่นกัน

กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเป็นพื้นที่เมืองในช่วงที่ 4 (พ.ศ. 2514- พ.ศ. 2543) พบว่าเกิดจากนโยบายและแผนในระดับชาติและระดับกรุงเทพมหานคร กล่าวคือ จากการที่แผนพัฒนากรุงเทพฯ และปริมณฑลเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงการเดินทางทางน้ำมาเป็นถนนแทนเพื่อการพัฒนาแบบเมืองบก (Land-based Development) ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพลักษณะและการพัฒนาของเมืองที่เคยมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง (Water-based Development) อย่างรวดเร็ว สภาพการตั้งถิ่นฐานมีลักษณะการเกาะกลุ่มของอาคารบ้านเรือนไปตามแนวยาวของถนน การใช้ที่ดินเพื่อ

การเกษตรกรรมถูกปรับเปลี่ยนตามกระแสของความเจริญเติบโตและกิจกรรมการลงทุนของเมืองสมัยใหม่

การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมกรุงเทพฯ ฝั่งตะวันออกและตะวันตกถึง 10 แห่ง โดยสะพาน 9 แห่งเปิดใช้ภายหลังปีพ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการก่อสร้างถนนเพิ่มขึ้นส่งผลให้พื้นที่เมืองขยายตัวอย่างมาก เกิดศูนย์กลางขึ้นหลายจุดในฝั่งธนบุรี ได้แก่ ย่านวงเวียนใหญ่ บางแค ดาวคะนอง ราษฎร์บูรณะ บางขุนเทียน ปิ่นเกล้า ซึ่งเป็นย่านชุมชนและย่านการค้า ตามแนวถนนสายหลัก คือ ถนนเพชรเกษม ถนนพระราม 2 และถนนบรมราชชนนี ซึ่งเชื่อมต่อกับเขตพื้นที่ชานเมือง และเป็นเส้นทางสู่ภาคตะวันตกและภาคใต้ของประเทศ

สภาพการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงไปจากการตัดถนน ส่งผลต่อสภาพการดำเนินชีวิตที่เคยดำรงชีพแบบชุมชนริมน้ำที่มีอาชีพเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่รูปแบบชีวิตแบบชาวเมืองด้วยการพึ่งพาสินค้าและบริการจากเมืองมากขึ้น ความผูกพันระหว่างผู้คน น้ำ และการเกษตรกรรมแทบจะหมดไป บางชุมชนจึงไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคลองเลย นอกจากใช้เป็นที่ระบายน้ำเสีย สวนก็กลายเป็นสวนร้าง รอคอยเปลี่ยนสภาพการใช้อย่างอื่น เช่น รอเวนคืนสำหรับการสร้างถนน เป็นที่จัดสรรสำหรับสร้างอาคารสิ่งก่อสร้างประเภทต่างๆ

การเก็งกำไรและการขยายตัวของการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การเกษตรไม่สามารถสู้ราคาเช่าที่ดินได้ พื้นที่การเกษตรจำนวนมากได้เปลี่ยนสภาพเป็นโครงการที่อยู่อาศัยในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริเวณที่มีระบบการคมนาคมสะดวก อยู่ใกล้เขตเมืองชั้นในของฝั่งตะวันออก ได้แก่ เขตจอมทอง เขตราษฎร์บูรณะ เขตทุ่งครุ เขตตลิ่งชัน เขตบางขุนเทียน

ในขณะที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น ณ จุดศูนย์กลาง คือ กรุงเทพฯ เพียงจุดเดียวมุ่งพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยิงจะทำให้เกิดปัญหาของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองหลวง เมือง และชนบท อันส่งผลต่อการขยายตัวและอพยพของประชากร รวมทั้งการเคลื่อนย้ายและการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของประชากรด้วย

จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมและความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมจึงถือเป็นกิจกรรมที่แข่งขันกับภาคเกษตรกรรมในการให้ค่าเช่าที่ดินหรือการใช้ที่ดิน โดยเขตอุตสาหกรรมจะให้ผลตอบแทนได้สูงกว่าต่อหน่วย อีกทั้งการสร้างงานในภาคอุตสาหกรรมก็สามารถให้รายได้ต่อวันได้สูงกว่า สามารถให้การจ้างงานได้สม่ำเสมอ และมีตำแหน่งงานที่มากกว่า แรงงานเกษตรกรรมในพื้นที่ฝั่งธนบุรีจึงถูกดึงดูดให้เข้าไปในภาคอุตสาหกรรมอย่างมาก เช่นเดียวกับเกษตรกรบางรายได้หันไปสู่ออาชีพใหม่ที่มีโอกาสจากการที่ระบบถนนดีขึ้น เช่น การค้าของชำ เป็นต้น

ที่มา : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 3.4-1 แสดงการขยายตัวของพื้นที่เมืองรูกกล้าพื้นที่เกษตรกรรมฝั่งธนบุรี พ.ศ. 2544

สัญลักษณ์

- พื้นที่ปลูกสร้างอาคาร (Built up Area)
- พื้นที่เกษตรกรรม
- พื้นที่นาทุ่ง
- ที่ว่าง

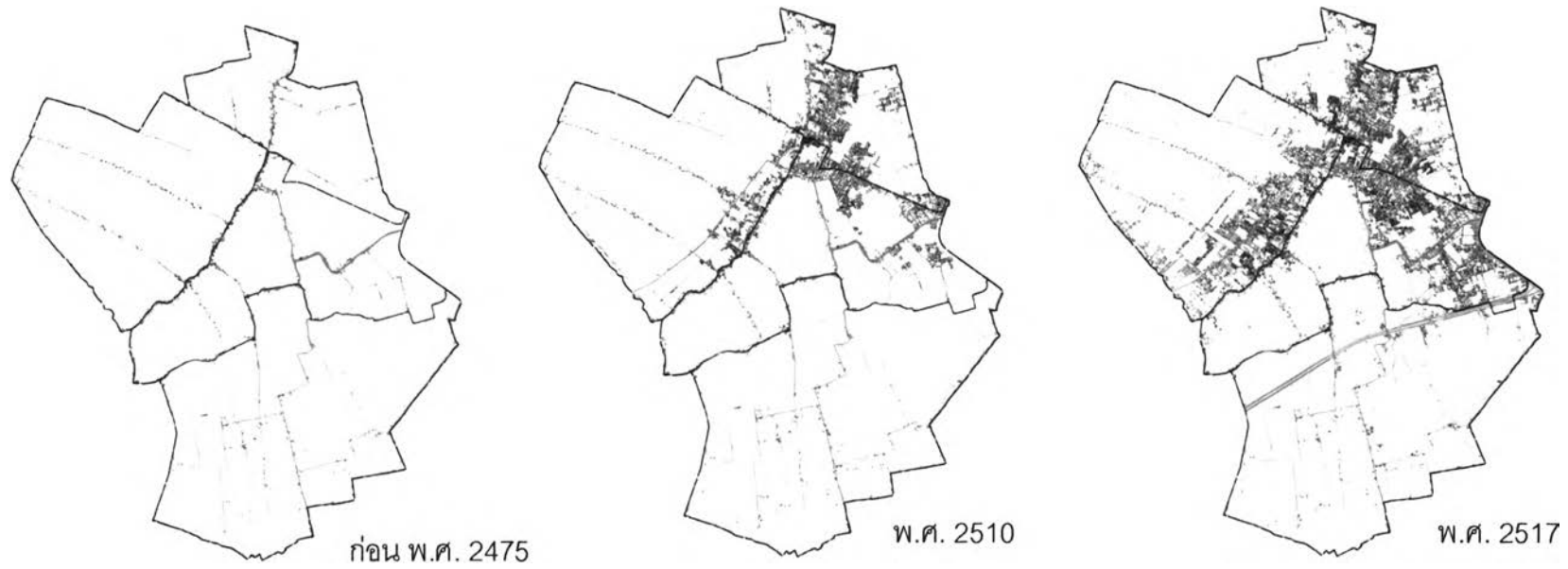
แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองในพื้นที่ส่วนเดิม
ฝั่งธนบุรี กรณีศึกษา : ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน
เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

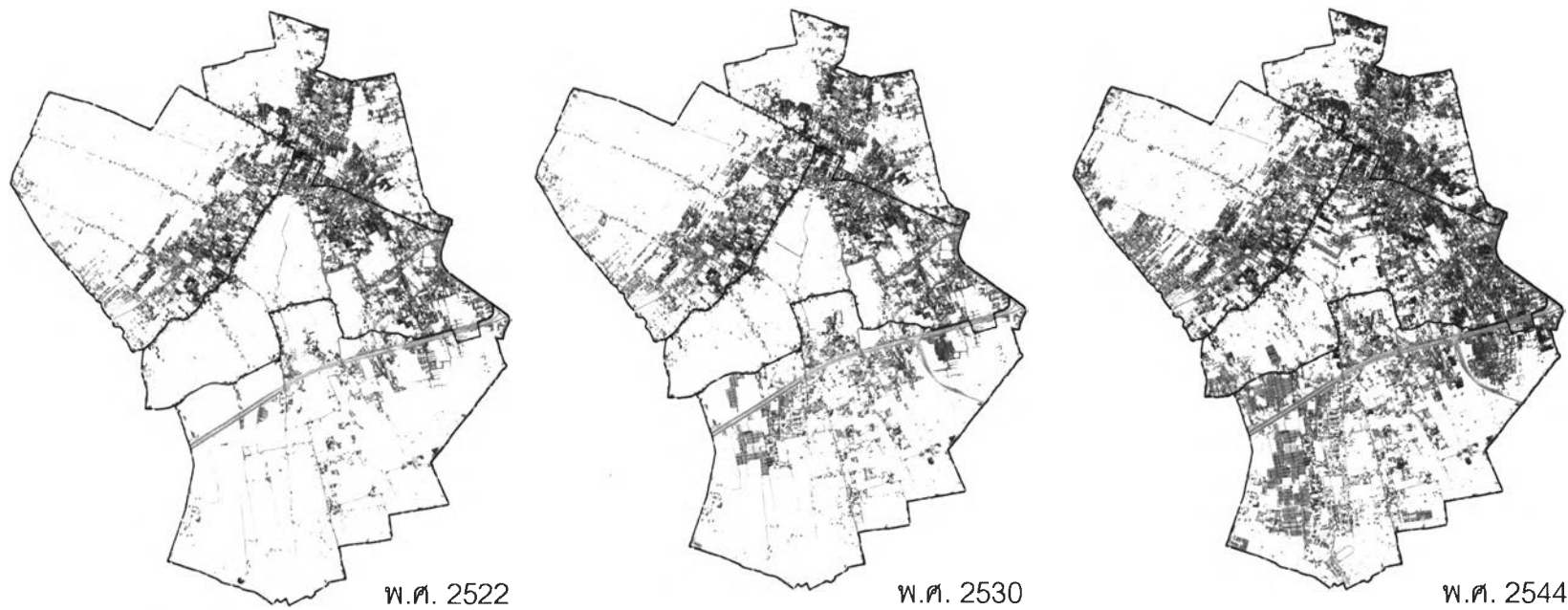
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม่มีมาตราส่วน

ภาพที่ 3.4-4-1 กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองในพื้นที่เขตจอมทอง ช่วงปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2517

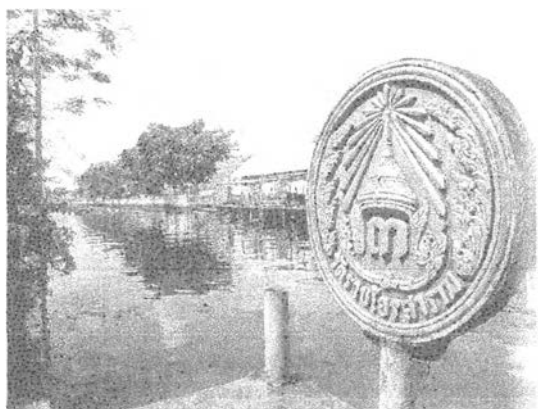
ภาพที่ 3.4-4-2 กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองในพื้นที่เขตจอมทอง ช่วงปี พ.ศ. 2522 – พ.ศ. 2544

สภาพคลองดาวคะนอง สมัยรัชกาลที่ 5

สภาพคลองดาวคะนอง พ.ศ. 2545

ทำนน้ำวัดราชโอรสริมคลองบางขุนเทียน สมัยรัชกาลที่ 3

คลองบางขุนเทียนหน้าวัดราชโอรส พ.ศ. 2545

ชุมชนชาวสวนบริเวณคลองบางปะแก้ว พ.ศ. 2491

ชุมชนชาวสวนบริเวณคลองบางปะแก้ว พ.ศ. 2545

ภาพที่ 3.4-4 แสดงสภาพการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สวนเดิม เขตจอมทอง

3.5 สรุปปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองของฝั่งธนบุรี

จากการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) ทั้ง 4 ช่วงดังกล่าว สามารถสรุปเป็นปัจจัยซึ่งมีผลเชื่อมโยงถึงกันจากระดับประเทศชาติลงสู่ระดับชุมชน โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกอันเกิดจากนโยบายและแผนของรัฐที่รวมศูนย์อำนาจทางการตัดสินใจและการวางแผนตามอย่างประเทศทางตะวันตก ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนและความใส่ใจในสิ่งที่มีคุณค่าและความหลากหลายของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหรือแผนพัฒนากรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ในขณะที่ฝั่งเมืองรวมกรุงเทพมหานครไม่สามารถควบคุมการขยายตัวของเมืองได้ การกำหนดประเภทการใช้ที่ดินที่ค่อนข้างจำกัด และการเปิดโอกาสให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินนอกเหนือจากที่ระบุไว้เป็นอัตราส่วนร้อยละที่ดินทั้งบริเวณ ย่อมเป็นการกระตุ้นให้ภาคเอกชนเกิดการใช้ประโยชน์อย่างอื่น โดยการแย่งสิทธิที่ให้ไว้ นั้น โดยเฉพาะการสร้างหมู่บ้านจัดสรรหรือการจัดสรรที่ดินประเภทอื่นๆ

นโยบายและแผนดังกล่าวจึงเป็นตัวชี้้นำให้เกิดการพัฒนาเมืองอย่างไร้ทิศทางภายในช่วงเวลาเพียง 40 กว่าปี โดยอาศัยสภาพการเข้าถึงทางบก ราคาที่ดิน และกลไกตลาดด้านอสังหาริมทรัพย์และอุตสาหกรรม เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนและพื้นที่เกษตรกรรม

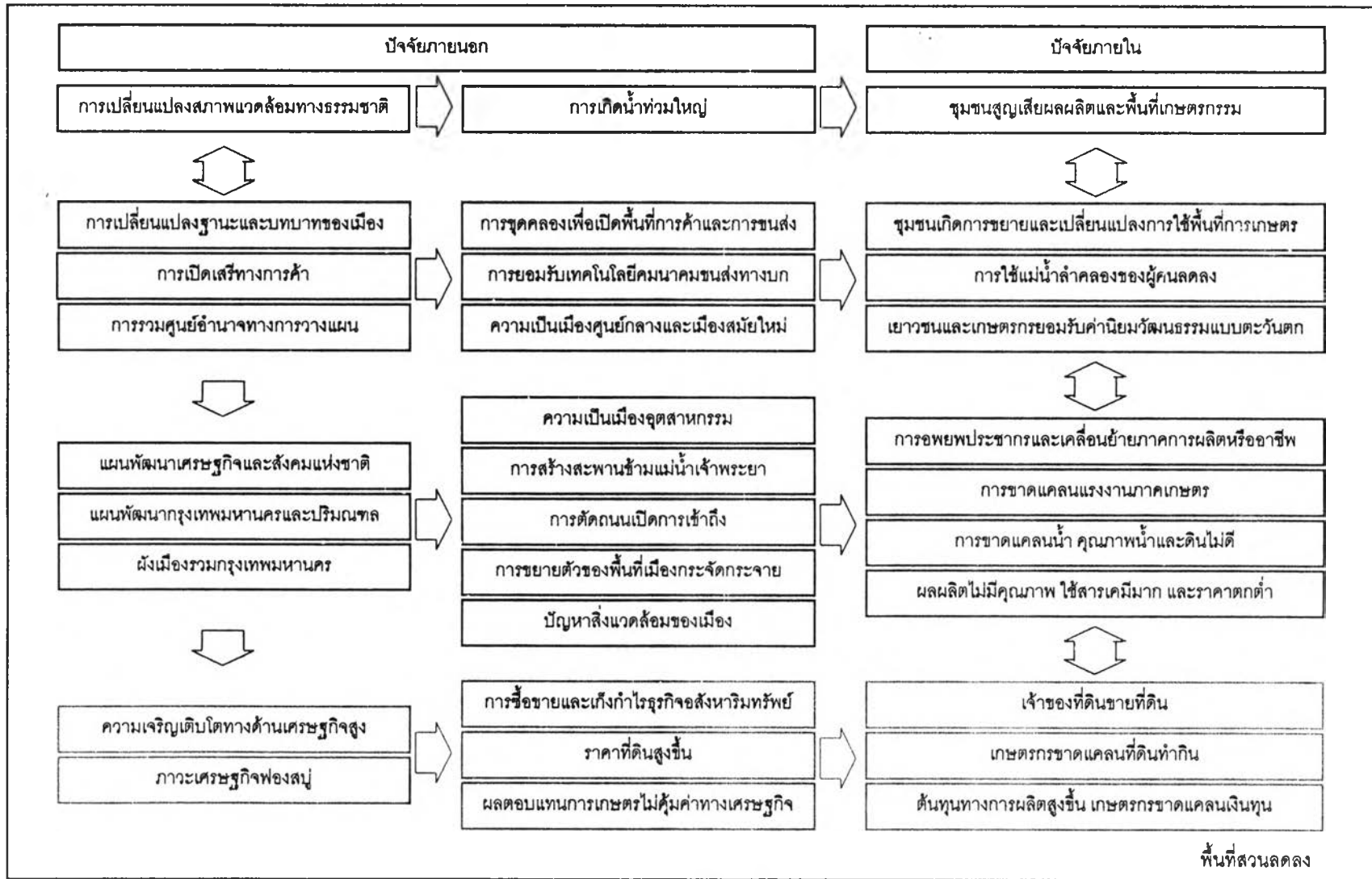
เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ ภูมิอากาศ การเกิดน้ำท่วมขัง ปัญหาคารแทรกตัวของน้ำเค็ม และน้ำเสียจากชุมชนเมืองและพื้นที่อุตสาหกรรม ซึ่งทำให้พืชผลทางการเกษตรเสียหาย รวมทั้งปัญหาต่างๆ ได้แก่ ดินขาดการการบำรุงรักษา ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น การถือครองที่ดินขนาดเล็กและการสูญเสียที่ดินทำกิน ขาดสิ่งจูงใจสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ขาดแคลนแรงงาน ถือเป็นปัญหาในพื้นที่ฝั่งธนบุรีที่ทำให้พื้นที่สวนและพื้นที่เกษตรกรรมลดลง

อย่างไรก็ดี จะต้องคำนึงถึงปัจจัยภายใน โดยเฉพาะทัศนคติและค่านิยมในการประกอบอาชีพทำสวนของเกษตรกรและลูกหลานที่เปลี่ยนแปลง และความเชื่อของเจ้าของที่ดินที่ว่าผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของกิจกรรมเกษตรต่ำกว่ากิจกรรมเศรษฐกิจอื่นๆ รวมทั้งการยอมรับวัฒนธรรมเมืองสมัยใหม่และวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเช่นกัน

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของพื้นที่ฝั่งธนบุรีซึ่งเป็นพื้นที่สวนเดิม จึงขึ้นอยู่กับนโยบายการพัฒนาของประเทศ ภาครัฐ และส่วนท้องถิ่น การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ การตัดถนนสายหลักและถนนสายย่อย รวมทั้งสภาพถนนที่ดีขึ้นซึ่งจะทำให้เกิดการขยายตัวในแนวราบของกรุงเทพมหานครผ่านโครงข่ายคมนาคม การกว้านซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไรของนายทุน ความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น อุตสาหกรรม การค้าบริการ และที่อยู่อาศัย การขาดแคลนแหล่งน้ำ การรุกตัวของน้ำเค็ม น้ำเน่าเสีย และรายได้ของเกษตรกรต่ำไม่จูงใจให้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและไม่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

ภาพความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดความเป็นเมืองซ้อนทับไปบนพื้นที่สวนเดิม สามารถสะท้อนให้เห็นดังแผนภูมิ 3.5-1

จากกระบวนการสืบค้นประวัติความเป็นมาที่กล่าวมาทั้งหมด ทำให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ไปจาก "บางกอก" ชุมชนริมน้ำที่มีการทำสวนผลไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองและประเทศสยามมาก่อนฝั่งพระนคร ซึ่งในสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตปัจจุบัน จะพบว่าได้เกิดความพยายามในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานและรูปแบบการพัฒนาเมืองต่างๆ จำนวนมากที่ล้วนเป็นการทำลายระบบสังคมวัฒนธรรม กายภาพและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติดั้งเดิมที่มีคุณค่าเหล่านี้ไปทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

แผนภูมิ 3.5-1 แสดงกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้วยปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งทำให้พื้นที่สวนกลายเป็นพื้นที่เมือง ผังธนบุรี